184
199

ХАДЖИ ДИМИТЪР

ЮБИЛЕЕН СБОРНИК

949.72(092)
С
Х15

1840

1990

ЮБИЛЕЕН СБОРНИК

ХАДЖИ ДИМИТЪР

С 949,72(092)
Х 15

ИСТОРИЧЕСКИ
МУЗЕЙ -
СЛИВЕН
1990 г.

СЪСТАВИТЕЛ:

ВАСИЛ
ДЕЧЕВ

ЧИТАЛИЩНА БИБЛИОТЕКА
"ЗОРА" - СЛИВЕН
227/2014

ОТ ИЗДАТЕЛИТЕ

НАСТОЯЩИЯ СБОРНИК се издава по повод 150-годишнината от рождението на войводата Хаджи Димитър. Поместените статии са в резултат от проучванията на музейни работници в Сливен. Той е предназначен за широк кръг от читатели, с поместени в него разнообразни материали. Надяваме се, че те ще допринесат за по-пълното възприемане образът на Хаджи Димитър и неговите сратници, които вече близо век и половина живеят в съзнанието на народа и будят неговото удивление и преклонение.

"ДОШЛИ СМЕ ДА МРЕМ ЗА ЗЕМЯТА СИ..."

ХРИСТО БОТЕВ

Петрушан

> "Нам казваха, че те са разбойници, излезли из своите вертепи; но те нищо не зеха, нито даже парче хляб; и ний чухме от тях само едно: Дошли сме да измрем за земята си."
>
> Л. Меркантини

Пълни три години са днес от оня героически подвиг, подобни на които виждиме само в историята на Италианската революция; пълни три години са от онуй славно събитие, кое направи епоха както в историята на нашата емиграция, тъй и в историята на нашето политическо и умствено възраждане. Какъв спомен за по томството, какъв урок, какъв пример за нас, братя емигранти! Шепа решителни млади момци, без никаква революционна организация, без никакви средства, презрени и гонени - момци, кои претърпяха сичко за една благородна свята цел - минаха Дунава и с живо свидетелство показаха какви съкровища се крият в душата на българина... Наистина, голяма душевна сила трябва да има човек за да може каза: "Ние си достигнахме целта, защото измираме, а вие още не сте, защото сте живи!"... А това трябва да го каже всеки, който мре за свободата на отечеството; това го казаха с примера си нашите въстаници в 1868 г. под войводите Хаджи Димитра и Стефан Караджа.

Тези мъченици на свободата, що измряха с усмивка на уста, бяха наши приятели,наши братя; с тях деляхме скръб и радост, смях и сълзи; с тях седяхме на бедна и богата трапеза и разговаряхме за съдбата на нашето потъпкано отечество... с тях деляхме сичко,само смъртта и свободата не можахме с тях да разделим! Затова елате, братя, да ги споменем с добра и свята памет за нази и славна за нашия злочестен народ!

След четите на 1867 г. под войводството на Панайота, Дяда Желя и Филип Тотя, чети, които бяха само явление на знаменития мемоар който като галванически ток мина през сърцето на народа и възбуди нервите му - съвсем последователно на другата година трябваше да се начне движението със сичка сериозност и сички средства, що можеха да се располагат в онова благоприятно време, кога Кандия тънеше в кърви и със секи куршум хвърляше и залъка от устата си, а Гърция точеше сабя, Румъния и Сръбско запретваха ръкави...

Дойде пролетта на 1868 и на хиляди юнаци закипя кръвта, хиляди бяха готови да идат да измрат за свобода и в две недели да вдигнат всичкия народ на оръжие! Всеки продаваше мило за драго, всеки забравяше бедност и възраст, родители и роднини и всеки думаше: на Балкана, на Балкана! Но де бяха нашите патриоти да разберат туй тупане на сърцето, туй сътресение на нервите? Де бяха да отговорят и те с каква-годе жертва на олтаря за освобождение? Де беше да даде средства и направление на тази жива народна сила? Патриотите бяха там, дето са и днес, комитетът мина като комета, а тези що викаха: на Балкана, на Балкана - едни се отчаяха, други със затаена злоба сложиха ръце и се заловиха за работа, а трети, кои можаха да намерат средства, отидоха и измряха!

Повече от 200 души излъгани и оголели оставаха още пролетта името на българската легия в Белград и с Караджата събраха се окол Хаджи Димитра. При всичките гонения и преследвания от "старите" те найдоха истинни патриоти, добиха средства и минаха, та измряха.

Но само туй ли? Те измряха, но тяхната смърт беше громен удар за Турция, громен и за нашето отечество - на първата извести падането, на второто - възраждането. Сънливият тиранин залитна на трона от думите: "Болгаристан калктъ" (България се надигна) и окачи мъртвия черковен въпрос на галваническа кука, с което, без да иска, призна името на робите си - призна борбата. Будният народ стресна се силно, огледа се, и като не можа да скочи на оръжие, със сълзи благослови великия подвиг на синовете си. Той видя и усети силата си.

И ето и до днес кръвта на тези мъченици не е още засъхнала по бащините ни полета; сенките им бродят денем и нощем и чакат онези, кои от Петрушан им пожелаха "Добър час и добра стига!" - чакат нази, братя емигранти, да откопаем костите им и избършем сълзите на техните клети майки, които са вече майки и нам!.

В. "Дума", г. I, бр. 3 от 8.VII.1871 г. Със съкращения и осъвременен правопис.

/Из писмо на Хаджи Димитър до Панайот Хитов, Букурещ, 5 март, 1868 г./

"...Кого ли трябва да обичаме? На кого ли трябва да се вайкаме, да са питаме? Най-паче кога ли трябва да са споразумейме за нашата свобода? Нали пак помежду си и помежду нашите братя; кого ли боли нашата рана; когато ний помежду си не са трудим да си намерим лекът..."

/Из словото на Хаджи Димитър при полагане на клетвата в Петрушан/

"... Колкото и да сме, ние сме решени да минем на нашето поробено отечество. Нашата цел ще бъде не да превземем Цариград, а да покажем на братята си как се умира за България. Нека всеки знае, че и нашите кости са в състояние да принесат своята полза..."

/в. "Левант Херолд", 2 август 1868 г./

"... Четата се бранеше отчаяно, но неприятелите бяха многобройни и имаха най-добри позиции, та затова съвършено разбиха Хаджидимитровата чета..."

/в. "Куриер" д,Ориент", Цариград, 18 юли 1868 г./

"... И от двете страни битката станала със жестоко упорство. Борбата се продължила повече от пет часа. Хаджи Димитър, тежко ранен, насмалко щял да падне в ръцете на турските войници, но, въоражен с револвера си, той се борил до последната минута с една Храброст, достойна за друго време. Най-после той паднал..."

СТАТИИ

МАРИЯ КИРОВА

Към биографията на Хаджи Димитър до 1868 г.

Четата на Хаджи Димитър и Стефан Караджа от 1868 г. е събитие с многостранно значение, обусловено от редица обективни причини и връзки. По своята организация, замисъл и огромен политически резонанс, акцията представлява връх в тогавашния етап на развитие на революционната идеология и тактика. Целеустременият демарш на четата пред своя народ и пред Европа, доказаха за пореден път думите на Раковски: "Българските юнаци със своите непобедими чети дадоха на европейците и на всичките други славяни да разберат, че българите не са само мирни орачи и тихи и кротки художници и търговци..., а са пак храбри и неустрашими юнаци, стига да им се докаже едно благовременно обстоятелство и удобно място да започнат движенията си против смъртния си неприятел."/1/

Безспорен принос в това дело имат двамата войводи, чието водещо присъствие и авторитет убедително се налагат още в средата на 60-те години на века. Найчесто обаче имената на Хаджи Димитър и Стефан Караджа се свързват именно с 1868 г. - така е в преобладаващата част от спомени, документи от дипломатически и друг характер, във възрожденската преса, в научните изследвания. Това, съвсем естествено има своята логична обосновка, като се вземе предвид мащабността на събитието от 1868 г. Струва ни се, обаче, че все повече нараства необходимостта от проучвания, свързани с предхождащите 1868 г. периоди от живота на двамата войводи, за да се аргументира научно становището, че предишната им революционна дейност не само предхожда, но и определя ролята им през 1868 г. В този смисъл заслуга има Захари Стоянов, който в "Четите в България на Филип Тотя, Хаджи Димитра и Стефан Караджата (1867-1868)", дава важни сведения както за четата, така и за двамата войводи. Малко по-късно, към края на миналия и началото на нашия век, историкът на град Сливен д-р Симеон Табаков събира данни за Хаджи Димитър от негови близки, от сестра му Щилияна, от други сливенци. В издадения през 1924 г. том II от "Опит за история на град Сливен", в съзвучие с цялостния обществено-политически облик на града, д-р С. Табаков прави и редица допълнения към биографията на Хаджи Димитър. Въпросът за живота и дейността на Хаджи Димитър и Стефан Караджа се засяга и в редица други изследвания, но отново акцентът се поставя на събитията от 1868 г. /2/

Може би тук е мястото да се отбележи, че при проучването, неминуемо се сблъскваме с някои трудности

- от една страна скромното епистоларно наследство на двамата войводи, от друга - това своеобразно преплитане на истина и легенда около тях, нерядко е предпоставка за допускане на някои неточни или предубедени тълкувания. В настоящата работа се прави опит, въз основа на известния, разпръснат в различни издания и новоиздирен архивен фактически материал, да се проследят по-важните моменти от живота и идейно-политическото израстване на Хаджи Димитър, като крупна фигура в националноосвободителното ни движение — до времето на формиране на четата от 1868 г.

Многостранни са факторите, които водят до неговото формиране като революционер - родна среда,семейна традиция, борчески дух на възрожденски Сливен,годините, прекарани в Балкана и в емиграция... На 10 май (ст.ст.) 1840 г. се ражда Димитър, петият по ред син на Никола Кебеджията и Маринка Пенкова. Коренът на техния род се губи в средновековното българско селище по поречието на река Асеновска, на два часа път от Сливен./3/ Към 1790 г. селото е опожарено от действуващите в района кърджалийски банди и жителите му са принудени да се изселят, като част от тях идват в Сливен. Сред пришълците е дядото на Хаджи Димитър - Кръстю, намерил сигурност в българския квартал "Клуцохор". Двамата му синове - Стоян и Добри, напускат дома си и около 30-те и 40-те години на XIX в., са едни от най-прочутите войводи. Неведнъж страшното им отмъщение връхлита развилнели се бейове из сливенско и карнобатско, не отминава и ямболския аянин./4/ Третият син на дядо Кръстю - Никола (роден вероятно в края на XVIII в. - умира през април 1878 година), става прочут с майсторството си кебеджия (кебе-власат губер - б.м.), един от заможните и влиятелни сливенци. Около 20-те години на XIX в. се жени за Маринка Пенкова (род. към началото на века - умира на 8. IX. 1888 г.). Според предание, неин вуйчо, (или чичо) бил известният от 40-те години сливенски хайдутин и войвода Желязко Палабоюка.

Многобройна е челядта на Маринка и Никола Кебеджията - седем сина и три дъщери: Христо, Кръстю,Иван Петър, Димитър, Тодор, Георги, Щилияна(Тяна), Бойка и Ангела. Натрупал достатъчно пари, бащата отваря хан, а през 1842 г., верен на традицията, тръгва с част от семейството си на поклонение в Йерусалим. С тях е и двегодишният Димитър, който също се завръща с титлата "хаджия", останала завинаги свързана с името му, макар и не в особено съзвучие с непокорния му дух.

По това време Сливен е един от най-значителните български градове, нараства неговото административно, икономическо и културно значение. Границите на сливенския санджак достигат до черноморието. Макар и да западат някои занаяти (свързано с масовото изселване на сливенци през 1830 г.), все пак градът си остава един от "най-ръкоделните" в пределите на Османската империя - със силно развитие на текстилното производство и търговия. От 1836 г. работи и първата на Балканите текстилна фабрика, изграждат се прекрасни образци на възрожденската ни архитектура - къщи, ханове, търговски кантори и магазини. Над калдъръмените улици на Сливен все по-често се чуват революционните песни на завърналия се от Русия даскал Добри Чинтулов. Икономическите промени намират адекватен резонанс в обществено-политическия и културен живот на града. Идеите на европейското просвещение тук намират благоприятна почва, килийното и църковно образование са заменени от светската елинска и новобългарска просвета. Укрепването на българския елемент води неминуемо до засилване на политическите сблъсъци, до издигане на националното самосъзнание и самочувствие на сливенци.

В такава атмосфера израства Хаджи Димитър —— непокорен и дързък, отличаващ се още в детството си от своите другари. Всъщност за неговите детски и юношески години не разполагаме с почти никакви сведения, източниците имат по-скоро характер на предания. Димитър е винаги предводителя в игрите "на талим" /на война - б.а./ любимото му занимание е да скита из околните планински ридове или да устройва двубои с турчетата от другата страна на р. Куруча (Асеновска). В тези зачестили сблъсъци малкият Хаджи Димитър си спечелва славата на неукротим главатар - връстниците му го гледат с възхищение, а турците все по-често роптаят. Пак според едно предание клуцохорският чорбаджия Хаджи Гендо заявява на баща му: "В очите на твоя син се вижда жив хайдутин и кесаджия". /5/

Като ученик в гръцкото училище на Димитър Кешиша, Хаджи Димитър се изявява със своя буден ум и любознателност, но скоро трябва да напусне класната стая, за да помага на баща си в хана. Тук неведнъж се саморазправя с развилнели се посетители турци, макар и още юноша, той е честолюбив и горд до предизвикателство. В спомените си сестра му Щилияна разказва: "То неговото не е едно и две. И другите ми братя юнаци, ама бати Димитровото не е за изказване." /6/ В стихийния бунт на един юноша все още е рано да се търсят по-сериозни замисли, но прояви от подобен характер със сигурност регистрират формирането на неговата гражданска позиция, ненавистта му към националния и социален потисник. В тази връзка не може да се приеме за случайност и конфликта на Хаджи Димитър и неговите другари със сливенския чорбаджи Йоргаки - известен турски угодник и шпионин. В разразилия се спор младежите не само не му отдават "дължимата" почит, хвърлят го в трънните, а с притеклите се на помощ заптии започват истинско сражение, завършило твърде безславно за пазителите на реда - те са завързани за околните дървета, оръжието им е изпратено в конака с предизвикателната заръка да не се дава на онези, които не умеят да си служат с него.

След този скандал оставането на Хаджи Димитър в Сливен е невъзможно и той заминава за Нова Загора, където се глави на служба при прочутия със своята жестокост Осман ага. По всяка вероятност този избор е предварително обмислен, защото много скоро след това, по хитро скроен план Хаджи Димитър убива двама от доверените на властта хора и оставя възмездието да се стовари върху Осман ага. Последният е хвърлен в одринската тъмница, а Хаджи Димитър, прикрил умело следите си, побързал да напусне Нова Загора и става полски пазач около селата Мечкарево, Панаретово, вероятно и Крушаре. Две години прекарва младият сливенец по поречието на р. Тунджа, събира около себе си будни младежи като Илия Папанчов, Вичо Пъдарина и др., обучават се в стрелба "на нишан", бродят из кориите край Тунджа. Явно тяхната група всява респект, защото според съвременници тогава "червените гъжви не смеели много-много да шарят из полето"./7/

Непривикнал да понася насилия от какъвто и да било характер, младият Хаджи Димитър се включва активно и в църковно-националните борби в родния си град, където се завръща към 1859 г. Тук зад привидно спокойната атмосфера се разгръща остра съпротива срещу гърцизма. Особено силна проява на тази съпротива е саморазправата на сливенци с Одринския владика Кирил и придружаващия го епископ Хрисант. Те пристигат в Сливен през юли 1859 г., за да събират владишкия данък, неплащан от сливенци в продължение на три години, а и за да усмирят с присъствието си непокорното гражданство. За целта се подготвя тържествена неделна литургия в църквата "Св.Димитрий", но мисията на гръцкия духовник завършва твърде безславно - над събраното множинство се разнасят гневните възгласи на сливенските младежи - Никола Боров, Стефан Гидиков, Анастас Хаджи Добрев, Хаджи Димитър и други привърженици на решителни методи на действие. Те принуждават владиката да напусне не само църквата, но и града и да се отправи за Ямбол, откъдето сипе яростни заплахи към сливенци, като дори възнамерява да се върне отново в града под Сините камъни. В своите "Записки" Никола Кючуков по-късно отбелязва: "Хаджи Димитър тогава му изпраща с някой си поп Юрдан известие, че ако се повърне обратно в Сливен, ще изпълни реката Тунджа."/8/ По повод на тази заплаха, според негови съвременници, Хаджи Димитър бил най-малко човекът, който се шегува с подобни мисии, а името му вече било вписано в "бабаитския кодекс"./9/ Като потвърждение на това би могло да се посочи още един подобен случай - Хаджи Димитър и приятелят му от детинство - Димитър Дишлията, с помощта на брат си Тодор, наказват със смърт сливенския лекар Костаки Хекимина, грък по народност, прославил се като развратник и турски шпионин. "Бъдещият войвода не се забави да изсипе публично гневът си над това низко създание" - пише Никола Кючуков в записките си - на 5 август 1859 г. по един изкусен начин Хаджи Димитър се промъква в дома на Хекимина и го убива./10/ Безспорно причините за това убийство вече съдържат определен политически нюанс, подсилен от все по-нарастващого чувство за национално и човешко достойнство.

През 1860 г. в Сливен е извършено още едно, подрязко посегателство върху представител на властта - дружината на Панайот Хитов напада с цел обир известния кадия Али Ефенди в дома му. В тази дружина са включени няколко души от Сливен и Ямбол. Интересни сведения за това нападение дава Панайот Хитов в своите спомени, за него се споменава и в издадените по-късно бележки и спомени на Никола Върховски от Ямбол. И в двата източника се посочва, че зимата на 1859 г. (вероятно 1859-1860 - б.а.), съществуват преки връзки между Панайот Хитов и ямболци. По това време той и Стоян Папазов, заедно с няколко души от Сливен,влизат във връзка с Димитър Митраджиев, Аврам Каратошев Никола Мавродиев и др., всички от Ямбол, с които заедно замислят споменатото нападение, за да осигурят средства за оръжие и съставят чета. /11/ Макар засега да липсват преки данни за участието на Хаджи Димитър в посочената акция, би могло да се приеме, че той и неговото семейство не само са запознати с плановете, но и косвено подпомагат осъществяването на акцията. Основанията за това предположение са няколко - в спомените си Хитов отбелязва, че Никола Кебеджията от Сливен е добър познат и ятак на ямболци, освен това: "те (ямболци - б.а.) ми казаха, че ще останат на Хаджи Николова хан,...синът Хаджи Димитър бил много добро момче и те от него нищо не криели затова там щели да останат"./12/ Такова доверие предполага едно по-отдавнашно познанство, може би от 1857/1859 г., когато Хаджи Димитър е по поречието на р. Тунджа, недалече от Ямбол. Никола Върховски посочва освен това, че сред успелите да се спасят след обира бил Хаджи Димитър./13/ Като допълнение към горехазаното може да се посочи и дописката от Сливен, през декември 1860 г.до в."България", в която се посочва: "Днес се откри една българска харсъшка компания тук от 12 души, които бяха отишли да бастисат едного из първите отоманци - Али ефенди. Ятак им бил някой хаджи Никола Кебеджия, когото с сичките харсъзи... прекараха през чаршията." /14/

Нападението над Али ефенди предизвиква ожесточена реакция на турските власти в града - извършват се масови арести, смята се, че около 300 души са арестувани и подложени на жесток побой и унижения, мнозина прекарват години по затворите и на заточение. Сред арестуваните са бащата и двамата братя на Хаджи Димитър - Тодор и Георги. За да избегне същата участ, Хаджи Димитър се укрива в продължение на няколко месеца, най-вече в дома на неговия съсед и бъдещ зет Юрдан Иванов, както определя според спомени д-р Симеон Табаков - до "великия петък 1860 г."/15/ След това неговият път води към Балкана, оставането му в града е немислимо, а и както посочва в спомените си Хитов, дружината вече очакват излизането на младия Хаджи Димитър./16/ Тук е мястото да се обърне още веднъж внимание на споменатата дописка до в. "България", която наред с другата информация, фиксира нападението през декември 1860 г. От това следва, че излизането на Хаджи Димитър в хайдушката дружина става през пролетта на следващата година - т.е. през април 1861 г. Като имаме предвид дейността на Хаджи Димитър до този момент, приемаме за напълно допустими връзките му с излезлите в планината хайдути. Упорито и настойчиво те се опитват да се свържат с него и да го изведат от града в това смутно и опасно за мнозина будни сливенци време. С помощта на Никола Овалията (Кюмюрджията), Хаджи Димитър напуска града и се включва в дружината на Панайот Хитов, който в спомените си ни го представя: "Добре облечен, коса руса, очи май зелени, на бой нисък, разтъртен /набит - б.а./. Върху него два пищова, ятаган черно-чирен, едно шишане с даалийски чакмак пет педи дълго, пет драма куршум носи. Годините му бяха около 20." /17/

Това е едно от най-пълните описания на Хаджи Димитър, макар че според други сведения неговият ръст би могъл да се приеме за по-висок от среден./18/

Така през пролетта на 1861 г. започва хайдушкият период от живота на Хаджи Димитър. Начело на дружината е избран завърналия се от Влашко сливенски войвода Георги Трънкин. Премеждията още в началото са многобройни, свързани със зачестилите потери около Сливен след обира над Али ефенди. "От големи потери не можехме все заедно да ходим - пише Хитов в спомените си - та заради туй ний преминавахме час в Шуменското, в Търновското, в Филибешкото поле и за един месец се бихме 10-20 пъти с тиранина си."/19/ През лятото на същата 1861 г. в завързалото се кратко сражение в м. "Кална усоя" - на изток от прохода Демир капия (Вратник), е убит войводата Георги Трънкин и водачеството поема Панайот Хитов, със знаменосец Никола Аджема. За "народност и отмъщение" хайдутуват те по долината на Тунджа, из сливенския и котленския балкан, по черноморието и Сакар планина. По-късно войводата с гордост отбелязва: "Аз всякога мога да се похваля, че дружината ми в онова време беше избрана като заарска загария, а по-голямото число от тая дружина беше из Сливен и неговите околности."/20/

В началото на 60-те години, под влияние на настъпилите обществено-икономически и политически промени и най-вече под въздействието на възгледите на Г.С.Раковски, хайдутството навлиза в нов, по-висок етап от своето развитие - организираното четничество като форма на националноосвободителна борба. Това до голяма степен се отнася и за дружината на Панайот Хитов - известно е, че въпреки продължителните преходи, тя е в почти непрекъснати връзки със събитията в Сливен и от там с общите революционни тенденции. Тук трябва да се вземе предвид, че според плана на Г.С. Раковски за освобождение на страната, на Сливенско, Търновско и Габровско се отделя особено внимание, в тази посока е определено да се насочи главният удар на идващия от Сърбия въстанически полк, тук особено много се разчита на организирано съдействие от масов характер./21/ За осъществяване на този замисъл в някои от по-големите селища се правят опити за създаване на "тайни комитети", страната кръстосват няколко души, пратеници на Раковски със задачата да организират бъдещото въстание, както и да влязат във връзка с действуващите хайдушки дружини./22/ В писмо от 8. XI.

1861г. по Раковски, Стоян Буйнов отбелязва:"От Сливен, София, Търново, Шумен известията са добри за нашата търговия." Само се чака определеното време(т.е. за готвеното въстание - б.а.)./23/ Мисията на Хаджи Ставри Койнов и Иван Карапанчев, дошли в родния си град с цел подготовка на въстание, завършва безуспешно - много скоро те са арестувани от турските власти, но независимо от това, този опит оказал значително въздействие както върху революционните среди в Сливен,така и в частност върху дружината на Панайот Хитов, свързана със събитията в града./24/"Въобразявах си, неопитен още по него време, че ще успеем в късо време в град Сливен да обърнем всички долапи, валявици и дараци на фабрики за барут.И знаяха да го правят. Приятелите търговци трябваше да купуват повече кюлчета куршум и тюкюрт гевиржеле /сяра/ да сме готови. А имахме и един топ, с който гърмят турците през рамазана, и него щяхме да употребим. Много работи ми се въртяха из главата. Всичко това го бяхме кроили с моите сливенски съмишленици Анастас Хаджидобрев, Иван Балджията, Хаджи Стефан Копринджиев и другите приятели. Въобразявах си,че другите по-развити градове са приготвени кой знае как, но всички крият"/25/ - Пише Панайот Хитов, фиксирайки новите моменти в целите и методите на борба, в политическия мироглед както на себе си, така и на Хаджи Димитър и другите дейци по това време.

През пролетта на 1862 г. дружината на Хитов е обнадеждена от радостна вест - чрез свои доверени лица получават сведения от Свищов, че се готви бунт. Панайот Хитов съобщава, че се е получило "писмо от Раковски, с което той ни насърчаваше и известяваше да сме готови около Петровден (юли - б.а.), той ще ни съобщи какво трябва да се прави, и че отечеството ни скоро ще се освободи - дошло е веч онова време, което се очаква от всеки българин!"/26/ Несъмнено, в дружината са се разисквали всички въпроси,свързани с предстоящото въстание, налице е готовността тя да се включи в подготовката и осъществяването му. Затова е обяснимо и разочарованието, настъпило в дружината при полученото ново послание от Раковски: "Ако не са се повдигнали българите в някои град или село, то да се вардите да са не побунват, защото откъм Сърбия надежда няма. Сърбите се помириха с турците."/27/ Надеждите остават напразни, това е и първият горчив урок по политика за Панайот Хитов и за бъдещия войвода. Междувременно на Хаджи Димитър все повече се разчита. Когато дружината се готви да прекара зимата на 1862/1863 г. в Балкана, Хитов поверява половината от момчетата на Хаджи Димитър, като му поставя задача да им осигури подслон и прехрана. Спечелил доверието на своя войвода и на другарите си, през пролетта на 1863 г. той е избран за байрактар. През есента на същата година водачите на дружината решават да я прехвърлят в Сърбия. По всяка вероятност инициаторите на това решение - Хитов и Хаджи Димитър, предприемат този ход не само от съображения за по-голяма сигурност, но и с намерения от политически характер. В този смисъл трябва да се разбира и уговорката им със сливенци, пак чрез Анастас Хаджидобрев - уведомяват ги, че дружината заминава за Сърбия, но подчертават изрично, че ще търсят средства "да се съобщават с тях"./28/

Дружината пристига в Сърбия през септември 1863 г., по-голямата част от нея отива в Белград, Панайот Хитов и Хаджи Димитър се установяват отначало в Крагуевац, но за да се избегнат усложнения със сръбските власти, Хаджи Димитър се премества в близкото село Кник. През цялата зима войводата и неговия знаменосец са в постоянна връзка, освен това търсят контакти и с други български войводи - с Ильо Марков, Коста войвода, Цеко войвода, с други участници от Първата легия, с цел да предприемат в бъдеще съвместни действия в българско против вековния тиранин. "Пратих да повикат Хаджи Димитра - пише Хитов - и всеки ден измисляхме по един план как да направим...Вяра, клетви, обещания...Макар да нямахме (в смисъл в момента - б.а.) намерения за бунт, но работата беше да не оставяме турското правителство на мира. А излезем ли с три чети по Стара планина и по Рила, ще си имат работа турците с нас"/29/ Обмислят се и някои тактически варианти - размяната на момчета от различни чети,

...ЛИОТЕКА
"ЗОРА" - СЛИВЕН

227/2014

с цел да се опознаят различните региони на действие и др.

Липсата на постоянна връзка, на по-пряк досег с Г.С.Раковски, както и недостатъчният им политически опит навярно, налага тези планове да се съгласуват с водача на българската революционна емиграция, факт, който до голяма степен потвърждава новите политически прозрения и нарастналото самочувствие на Хитов, Хаджи Димитър и мнозина от техните другари. Доказателство за тези нови промени сред българското хайдутство и в частност в дружината на Панайот Хитов е писмото им до Г.С.Раковски от 9.IV.1864 г., което ни впечатлява с подчертано стабилната си концепция, относно пътя за освобождение на България. В това писмо, всички прояви дотогава, свързани с освобождението, включително и Първата Белградска легия, са подложени на сериозна преоценка: "Почти 5 години как ходихме по планината и което за преднята година мислехме, че е времето дошло и ний да ся един път избавиме, но надеждите ни останаха празни" (има се предвид Легията - 1862 г. и събитията в България, свързани с нея - б.а.) /30/ Интерес представлява и твърдото убеждение: "Не трябва от другиго да чакаме, да от нас си. Надеждите ни останаха празни. Сега вече видиме, че ако ний сами не с/тани/м, излъгани сме и никога не ще да си изп/ълни/м надеждите."/31/ Изразили по един доста категоричен начин своята позиция по съдбовен за освобождението въпрос, Хитов, Папазов, Хаджи Димитър и други дейци, търсят настойчиво възможности за съгласуваност и единодействие. С такава задача и с конкретни предложения през пролетта на 1864 г. от Белград за Букурещ заминават Хаджи Димитър и Стоян Папазов - един от най-опитните членове на дружината. Замисълът е, след срещата с Раковски, Хаджи Димитър да се върне в Белград, или да подготви чета в Румъния, за да се срещнат с тази на Хитов в Габровския балкан, през лятото на същата година. Определянето на Хаджи Димитър като представител за срещата с водача на революционно настроените среди от емигрантите, не може да се приеме за случайност, още повече като се вземе под внимание важността на въпросите, които трябва да се решават - "за бъдущността на нашия беден и злощастен народ." /32/

През април 1864 г. Хаджи Димитър пристига в Букурещ, където попада сред кръга от привърженици на идеолога на българската национална революция Г.С.Раковски, въздействувал върху цяло поколение народни дейци. Много скоро младият сливенец спечелва доверието му и е включен в една доста рискована четническа операция. Според замисълът на Раковски, трябвало в един кратък период от време да се подготви неголяма чета, която да премине в България и в Търново да накаже със смърт гръцкия владика Неофит, по думите на съвременниците му "възпитаник на Патриаршията /Цариград/, невежа и твърде безнравствен, надменен,...известен с особената му страст да преследва нашето духовенство."/33/ Начело на тази чета Раковски определя Стоян Папазов, със знаменосец Хаджи Димитър.За да се осъществи това начинание, Раковски е принуден да се обърне за материална помощ към богат българин в Букурещ: "Аз ви казах, че има някои си приятели, кои са приготвени да идат и кои са познати добре, че могат да извършат успешно такова едно общополезно предприятие - пише Раковски в писмо от 5 юни 1864 г. - Тий сутре непременно трябва да вървят, защото имат и други другари, кои са отишли по-напреде и са нагласени да се съберат дето е нужно". Тук вероятно Раковски има предвид четата, оглавена от Стоян Папазов и Хаджи Димитър, както и уговорката им за среща с Панайот Хитов в Стара планина. Това обяснява и стремежа на Раковски да ускори събитията около подготовката и изпращането на тази чета в България. По същото време Хаджи Димитър е в Браила със задачата също да събира средства. В писмото си от 2 юли 1864 г.до Раковски той споменава за срещата си с братята търговци Чапърови, родолюбиви българи, подпомагали неведнъж народните работи. /35/

След редица затруднения, най-вече от материален характер, четата в състав от 12 души потегля от Гюргево на път за старата българска столица Търново. По пътя възникват разногласия между Папазов и Хаджи Димитър. Достигнала до Търново, четата не успява да изпълни своята задача - владиката е взел сериозни мерки за охрана. Стоян Папазов се отделя от четата и нейното ръководство се поема от Хаджи Димитър. Не повече от два месеца те бродят из Стара планина, но засега липсват сведения за дейността им. В края на септември са отново на път през Гюргево за Букурещ./36/

Зимата на 1864/1865 г. Хаджи Димитър прекарва сред кръга на "младите" в Букурещ, където оживено се разискват новите методи на борба, нейният целенасочен и организиран характер, нови стратегически и тактически принципи. Наред с това големият български революционер отделя особено място на образованието и просветното дело, стреми се кадрите на революцията и бъдещото свободно отечество да получат не само военнотехнически, но и други по-обширни научни знания. Още в "Житието" си той подчертава: "Искрената любов към отечеството, към народа, може да се създаде с доброто възпитание и с науката."/37/ В спомените на съвременници намираме интересни сведения за усилията на Раковски в тази насока, по-конкретно за организираните от него просветни курсове за българските младежи в Букурещ. В това отношение са ценни записките на д-р Начо Планински, известен сливенски общественик, учил по това време в Медицинското училище в Букурещ, който редовно посещава създаденото читалище и лекциите на Раковски. Последният, по специално споразумение с директора на училището д-р Карол Давила, издействувал присъствието и на останалите български студенти. "Раковски доброволно и сголямо желание им говореше по българска история, особено по "българските старини", които той през зимата на 1864/1865 г. списваше. Тези лекции следваха през цялата зима.... Освен учениците посещаваха читалището и други млади българи, както и войводите Хаджи Димитър и Филип Тотю със своите момчета, които презимуваха в Букурещ." /38/ За това, че Хаджи Димитър е един от ентусиазираните слушатели на лекциите на Раковски пише и д-р Алекси Друмев, възпитаник също на Медицинското училище по това време в Букурещ. Патриотично настроените младежи, организирани от Раковски — разказва д-р Друмев — отбелязали тържествено 11 май, деня на славянската писменост. Наред с веселбата се провеждат упражнения в стрелба с револвери. Ръководители на тази стрелба бил Хаджи Димитър и отец Натанаил, бъдещият Охридски митрополит./39/

В историческите изследвания съществуват различни мнения, относно политическата дейност на Хаджи Димитър през лятото на 1865 г. Най-често се посочва, че през тази година той остава в Румъния и че от тогава датира дружбата му със Стефан Караджа./40/ Други автори приемат, че през 1865 г. те двамата, заедно с Желю Чернев, преминават в българско./41/ В спомените си един от техните четници Юрдан Юрданов-Инджето пише: "Беше 21 май, неделя, на Костадиновден. Подир обяд отидох да се поразходя към градината и случайно срещнах Хаджи Димитър. От дума на дума,нагласихме се да отидем при Раковски. Действително отидохме и сварихме при него Стефан Караджата, Тодор Шиваров и брат ми Петра. Като поговорихме върху нашите работи и бъдещите планове на въстанията, тръгнахме да си отиваме,... разговаряхме досежно излизането на Хаджи Димитра и Стефан Караджа в балкана против турците. В разговора се намесих и аз и казах, че ще ги придружа. В 1865 г. на 13 юний минахме с чета с Хаджи Димитра и Стефан Караджа през Дунава под Силистра и през Дели Орман стигнахме Котленския балкан."/42/ Четата действува през цялото лято по поречието на Тунджа, в Средногорието, Твърдишко, Карловско, Габровско. През есента, на път обратно за Румъния наказали в с. Дикилиташ, Силистренско семейството на турски "изедници", от там през Калараш и Олтеница се отправят за Букурещ.

През зимата на 1866 г. Хаджи Димитър е на два пъти арестуван от румънските власти. Би могло да се предположи, че това е във връзка или със случая в Дикилиташ, или с неговата и на Стефан Караджа дейност по подготовката на нова чета. Действително, такава чета, в състав от 20 души е подготвена и през пролетта на 1866 г. тя преминава в България. Скоро, пак поради настъпили разногласия, четата се разделя на три части. Няма сведения за нейното ръководство в началото, но след разделянето начело на всяка част застават съответно Хаджи Димитър, Стефан Караджа и Дядо Желю Чернев, които действуват напълно самостоятелно. Всъщност за възникнали конфликтни ситуации,свързани с името на Хаджи Димитър, се споменава и друг път в спомени на негови съвременници. Панайот Хитов дори отбелязва конкретно неговия "мъстителен и завистлив характер."/43/ Струва ни се, че причините едва ли трябва да се търсят единствено в някои доминиращи негативни качества на историческата личност, едва ли е основателно в основата на подобни конфликти да се търси само личностен характер. Може би тези ситуации трябва да се приемат като неминуема ответна реакция в един сложен период на напрегнато търсене, на мъчително трудното утвърждаване на нови политически становища и методи на борба. Защото както за Хаджи Димитър, така и за неговото поколение, периодът след 1860 г. е време на сериозни сблъсъци на мирогледи,на нелек преход от традиционните, изпитани форми на класическото хайдутство към четничеството като идеология и тактика. "Аз не искам вече да съм прост хайдутин - да отмъщавам за себе си, за домашни и приятели, а исках да стана бунтовник - четем в спомените на Христо Македонски - да помогна на народа да се избави от яремя, що го притискаше и мачкаше.Хайдутин,това ми се виждаше вече твърде малко от това, що аз усещах сега, че трябва да се върши, че трябва да се прави от ония, които се посвещават на народните дела, между които аз гордо и самодоволно причислявах и себе си."/44/Това изявление до голяма степен характеризира настъпващите качествени изменения,новия политически акцент на всяка по-крупна проява в живото на българската революционна емигрантска младеж.Самият Хаджи Димитър, извикан при Михаил Когълничану, в присъствието на Петър Селимински, заявява гордо на румънския държавник: "Йо сум хоц политик!(Аз съм политически хайдутин!)"Преминал през различни етапи на своето идейно израстване, Хаджи Димитър успява да се утвърди като една от водещите личности сред народните дейци - авторитетна и популярна, да израсте от обикновен хайдутин със стихийни прояви и локална ориентация в политически революционер от общонационално значение."/46/

Към средата на 60-те години на XIX век в средите на българската емиграция в Румъния се наблюдава все по-ясна поляризация на социално-политическа основа. Привържениците на активните революционни методи на действие се обединяват около Раковски и създават през декември 1866 г. нова организация - Върховното Народно Българско Тайно Гражданско Началство (ВНБТГН), с главна цел - на основата на една обща идеология, строга дисциплина и единоначалие, да ръководи и координира всички прояви на четничеството, като форма на националноосвободителна борба. На 1 януари 1867 г. е готов и "Привременния закон за народните горски чети за 1867 л-то". В спомените си Христо Македонски отбелязва: "Вършехме много неща, които ни поръчваше Раковски. Зимата на 1866/1867 г. прекарахме в приготовление на куршуми: излеяхме до 48 000 куршума и приготвихме нужните фишеци с барут. Това ставаше по разпореждане на Български коитет (ВНБТГН - б.м.), какъвто съществуваше тогава и който беше замислил с една обща и усилена организация да предприеме и извърши една по-голяма, една по-съществена работа."/47/

Организираното преминаване на бойни единици в България се явява основен момент в плановете на Г.С. Раковски за освобождение. На четите - добре подготвени и обучени, се гледа като на основни ядра от бъдещата въстаническа армия. Ето защо с особена важност се поставя въпросът за тяхната надеждна военнотехническа подготовка и ръководство. Не случайно за войводи през 1867 г. са определени Панайот Хитов, Филип Тотю, Хаджи Димитър и Стефан Караджа. "В 1866 г. г-н Иван П. Хр. Кършовски е действувал задружно с пок. Раковски и Н.Балкански и войводите Хаджи Димитър, Стефан Караджата, Панайот Хитов, Филип Тотю и Дядо Желю Чернев в подготовлението на български чети за преминаването им в Стара планина за през тая и следующата година (пролетта на 1867 г.)" - се казва в свидетелство, издадено по-късно на Иван Кършовски и подписано от редица дейци от 1867 г./48/ В своите"Дневници" д-р Христо Стамболски също посочва: "Двамата тия главатари (Хитов и Филип Тотю - б.а.) с други един трети, а именно Хаджи Димитра Асенов, г. Монев ги видял в Букурещ и се навъртали около Раковски преди два месеца (около февруари 1867 г. - б.а.)./49/По сочените факти недвусмислено свързват името на Хаджи Димитър с всички етапи от подготовката на четите през 1867 година.

През същата година в Белград "Българският комитет" развива активна дейност в същата насока. Най-значителната проява на този комитет - Зайчарската чета, чието преминаване в България е осуетено от сръбските власти./50/ В съответствие с плана за освобождение на България се подготвя и четата с войвода Никола Върбанов - Войводов и знаменосец Цвятко Павлович. При опита да преминат на сръбска територия, и от там заедно със Зайчарската чета да дойдат в българско, двамата стават жертва на предателство и загиват на австрийския параход "Германия" на 8 август 1867 г. Тяхната гибел предизвиква огромен отклик както сред дипломатическите среди, така и сред българската емиграция. В спомените на д-р Планински е отразен и този вълнуващ момент, когато "българската в Букурещ интелигенция бе като от мълния пронизана", прави се опит да се отмъсти на предполагаемия предател и тук отново се търси съдействието на Хаджи Димитър./51/ Към него се обръщат в качеството му на признат водач, известен сред революционните дейци. По редица обективни причини - липсата на политическа и материална подкрепа, става невъзможно преминаването на много от заплануваните чети, в това число и тази на Хаджи Димитър.

Дейността на големия български войвода по подготовката на четата от 1868 г. е обект на друго изследване, но все пак е необходимо да се обърне внимание на един много съществен момент от тази подготовка. Става дума за опитите за съгласуване на освободителните планове със съмишленици в България, за да се разчита на тяхното организирано съдействие отначало при набирането на четници, а впоследствие - при осъществяването на плана за самото въстание. Пак в спомените на Юрдан Юрданов - Инджето е отбелязано: "В 1866 г... Караджата и Хаджията нагласихме я така, че аз да мина през турската граница и да отида в Търново като апостол, за да подготвя младежи, та като минат войводите с чети към балкана да им помогна и да ги посрещна със свои хора."/52/ Под влияние на идеите на Раковски през 1867 г. Стефан Караджа прави опити за създаване на комитети в Северна Добруджа, които да събират и изпращат момчета в балкана./53/ Същевременно Хаджи Димитър чрез братята си Христо и Тодор, чрез Анастас Хаджидобрев и др., също подържа връзки със своите съграждани - знае се, че през 1867 и особено през 1868 г. сливенци активно се готвят за въстание в единодействие с дошлите от Румъния чети./54/

Макар и оскъдни по обем, приведените данни, свързани с живота и дейността на Хаджи Димитър, са с неоценима стойност, тъй като те дават възможност да се проследи сложния процес на идейно-политическо съзряване на едно цяло поколение самоотвержени дейци на българската национална революция. Те характеризират и неговата собствена политическа еволюция, за да може през март 1868 г. да заяви на Панайот Хитов: "В нищо друго няма спасение, освен в съгласието и постоянството, за да докараме край на мъчителствата и на угнетенията на бедния ни народ български,... и само тогава ще имаме право да се гордеем и да се възвишаваме между другите за трудът, който като покажем на света, не ще има кой да ни откаже никогда."/55

БЕЛЕЖКИ

1. Архив на Г.С.Раковски /АР/, т.I., С.1952, с. 411, Изявлението на Раковски е по повод Първата легия - 1862 г.
2. Вж.Ил. Бобчев, По кървавите дири, С.1928; З. Маркова,Четата на Хаджи Димитър и Стефан Караджа, С.1967; Н.Домусчиев, Стефан Караджа - живот и дело, Ямбол, 1968; К.Косев, Мирогледът на Х. Димитър, ИМ - Сливен, ВА-1, а.е. 19
3. Симеон Табаков, Опит за история на град Сливен, т. II, С. 1924 с. 188
4. З. Стоянов, Четите в България на Филип Тотя, Х. Димитра и Стефан Караджата /1867-1868/, Съчинения т.II, С. 1965, с. 239
5. Ив.Д.Стойнов, Х. Димитър и неговият подвиг, Сб. Той не умира, С. 1935, с. 7
6. С.Табаков, Пос. съч., с. 193
7. Г. Славов, Един живот-легенда, Сб. Хаджи Димитър, С. 1965, с. 26
8. Никола Кючуков, Записки, Сливен 1900 г., с. 8
9. С. Табаков, Пос. съч., с. 446
10. Н. Кючуков, Пос. съч., с. 8
11. Никола Върховски, Ямболски патриоти по духовното и политическото ни възраждане /1820-1876/, Ямбол, 1928, с. 10-11
12. НБКМ-БИА, II А 8420, л. 9, П. Хитов, спомени
13. Н. Върховски, Пос. съч., с. 11
14. В. "България", г. II, бр. 96, 18.I.1861 г.
15. С. Табаков, Пос.съч., с. 197
16. П. Хитов, Как станах хайдутин, С. 1982, с. 94
17. П. Хитов, Как станах..., с. 103
18. Недьо Александров "Почин, организация и провеждане от благотворителния комитет "Св. Йоан Милостиви" - Стара Загора тържествено честване на 20 юли 1898 /ст.ст./ на връх Бузлуджа", ОДА - Сливен, ЧП 353, с. 44
19. НБКМ - БИА, А II 8420, П. Хитов, спомени
20. П. Хитов, Моето пътуване по Стара планина, С. 1934, с. 17
21. АР, т. I., с. 377-378
22. История на България, т. VI, С, 1987, с. 214-219
23. АР, т. III, с. 865
24. П. Хитов, Как станах хайдутин..., с. 124-125
25. П. Хитов, Пос. съч., с. 124 -125

26. Пак там, с. 124
27. Пак там, с. 134
28. Пак там, с. 164
29. Пак там, с. 177-179
30. Ар. т. IV, с. 226
31. Пак там, с. 226
32. Пак там, с. 226
33. Д-р Иван Селимински, Избр.съч., С. 1979 г., с. 322
34. АР, т. I, 313-314
35. АР, т. IV, с. 298-300
36. НБКМ-БИА, I Б 1796/52, Телеграма от Х. Димитър до Г.Росети от 27.IX.1864 г.
37. АР, т. I, с. 501
38. ИМ-Сливен, ВА 59, а.е. 2, л. 6
39. В. Трайков, Г.С.Раковски, Биография, С. 1974, с. 313
40. Вж.П.Хитов, Моето пътуване... С. 1934, с. 65; З. Маркова, Пос. съч., с. 47; Ил.Бобчев, Х. Димитър, Стефан Караджа и техните другари, С. 1931 с. 9;
41. З. Стоянов, Четите в България... с. 254; Н. Домусчиев,Пос.съч. с. 32-34
42. НБКМ-БИА, II В 607, Ю.Ю. Инджето - записки,
43. П. Хитов, Моето пътуване..., с. 68
44. Хр.Македонски, Записки, С. 1971 с. 30
45. Ил.Бобчев, Х.Димитър, Ст. Караджа и техните другари..., с. 49
46. К. Косев, Мирогледът на Хаджи Димитър, ИМ-Сливен, ВА 1,а.е. 19
47. Хр. Македонски, Пос. съч., с. 40
48. В. Трайков, Пос. съч., с. 343
49. Хр. Стамболски, Дневници... С. 1972, с. 302
50. Кр. Шарова, Любен Каравелов и българското освободително движение 1860-1867, С. 1970, с. 168
51. Н. Планински, спомени, ИМ-Сливен, ВА 59, а.е. 2, л. 6
52. НБКМ-БИА, II В, 607, с. 13
53. З. Маркова, Пос. съч., с. 51
54. М.Кирова, Революционното движение в Сливен във връзка с четата на Хаджи Димитър и Ст. Караджа през 1868 г., Ист.пр., 1988, кн. 10
55. НБКМ-БИА, ф 1, I Б 1801, 5. III. 1868 г. Писмо от Х.Димитър до Панайот Хитов в Белград

ВАСИЛ ДЕЧЕВ

Четата на Хаджи Димитър и Стефан Караджа

Върхът на революционната дейност на Хаджи Димитър, който обезсмърти името му е организирането и предвождането, заедно със Стефан Караджа, на голямата чета от 1868 г.

Въпреки, че съществува обширна литература,до сега липсва пълно научно изследване върху нея. Основен източник са спомените на преките участници: русенци, чрез перото на Захари Стоянов /1/ и Христо Македонски /2/. Познанията за четата са обогатени от издадените документи/3/, дописките в съвременните български вестници и обзорът на чуждестранната преса./4/

Героичната чета е обект на много изследвания и статии/5/. Първият сполучлив опит за графично изразяване на пътя се отнася още към 1892 г./6/ За популяризиране на пътя на четата известен принос имат провежданите от 1958 г. насам, по инициатива на Сливенското туристическо дружество походи по стъпките на четата. През 1965 г. е проведена научна експедиция. Резултатите от нея обобщи З. Маркова./7/ Принос за уточняване пътя по места имат местните проучвания./8/

В настоящия материал освен на източниците и литературата, в които се срещат и грешки, се опираме на участието в първия туристически поход през 1958 г. и първия републикански туристически поход през 1988 г. и на неколкократно посещение на местата, свързани с четата. Характерът на сборника не позволява въпросът за четата да бъде разгледан изчерпателно.

ОБСТАНОВКАТА ПРЕЗ 1868 г. И ПЛАНОВЕТЕ ЗА ВЪСТАНИЕ

Анализът на историческите извори от 1868 г. показва, че четата на Хаджи Димитър и Стефан Караджа е реалният израз на едно много по-широко замислено дело. Неговите корени се крият в съществуващата обстановка на Балканите и българските земи. Критското въстание от 1866 г. поставя началото на поредната Източна криза от 1866-69 г. Възникват конфликти между Турция и балканските държави: Гърция, Сърбия и Румъния. Те пораждат нови надежди за разгръщане на освободителната борба от българските революционери.

Идеен подтик за действията на четата е оформената от Г.С. Раковски четническа тактика в българското националноосвободително движение. Тя изхожда от обстоятелството, че българският народ, живеещ при тежки обстоятелства, е готов да подкрепи всяко едно революционно освободително движение. Понеже за организирането му в страната липсват условия, подбудител и организатор трябва да стане една голяма - от 1000 - 2000 души чета, добре въоръжена, формирана в чужбина.

Тя трябва да заеме стратегическата Стара планина, да увлече народа и разшири обсега на въстанието. Предварителна и сериозна подготовка в българските земи не се предвижда, с изключение на това, че народа трябва да бъде предупреден за действията на четата.

По време на тази Източна криза българската революционна емиграция прави няколко опита за осъществяването на идеите на Раковски. През 1867 г. от Румъния в България преминават четите на Панайот Хитов, Филип Тотю и няколко по-малки такива. Действията им край Свищов и особено край Сливен, създават впечатление, че ако четите са по-многобройни, ще могат да постигнат много повече и дори да вдигнат народа на въстание. Благоприятно въздействие оказва отзвука, който предизвикват действията на четите сред българските земи, емиграцията и дипломатите.

Зимата и пролетта на 1868 г. се смятат от революционната емиграция като благоприятни за една по-широка подготовка. Активизиралата се през 1867 год. емигрантска буржоазия в лицето на Добродетелната дружина със съдействието на руската дипломация и сръбското правителство успява да организира т.нар. Втора българска легия. Макар тази инициатива да не завършва с пълен успех, то десетки и стотици емигранти - хъшове получават известно военно образование. Продължаващото Критско въстание предизвиква раздвижвае сред дипломатическите среди. Това похранва надеждите чрез една въоръжена акция да се постави и българският въпрос пред европейските сили.

Българската революционна емиграция, след смъртта на Раковски на 9/21.Х.1867 г., е без всепризнат вожд. Поради това отначало всеки войвода действува на своя глава. По всичко изглежда, че най-верните последователи на Раковски през 1868 г. се групират около Хаджи Димитър, като дори се създава ръководен орган - комитет в Букурещ, в който участвува и Димитър Ценович./9/ Мощен тласък този орган получава от напусналите Втората легия участници, около 200 от които с Караджата, според съвременика Христо Ботев се събират около Хаджи Димитър. /10/ Задачата на комитета е преди всичко подготовката и въоръжението на бъдещите чети. Принос в събирането на средства има образуваната легална организация"Българско общество" с председател Конст. Чокан, в която влизат хора от различни групировки на емиграцията.

Точният замисъл за действията на революционната емиграция около Хаджи Димитър не е известен. Предвижда се в България да премине не една, няколко чети. Според някои източници те са четири: на Панайот Хитов, Филип Тотю, Хаджи Димитър и Стефан Караджа.Според други източници четите трябва да са 7:още на Дядо Жельо Чернев в Олтеница - негов писар трябвало да бъде Христо Ботев, чета подготвяна в Зайчар - там известно време пребивава Левски и такава в Браила, където действува Димитър Дишлията. Като ръководител на чета е споменат и хаджи Васил, вероятно х. Васил Николов, четник от 1867 г.

Преминалите река Дунав чети трябвало да се насочат към Стара планина. Като място за главно съсредоточаване е определено старото хайдушко сборище Агликина поляна в Елено-твърдишкия дял на Стара планина../12/ От там се предвижда някои чети да се отправят към различни краища, за да вдигнат народа на въстание. Това е в съответствие на плановете на Раковски, изложени в "Закон за народните горски чети от лето 1867". По всичко изглежда, че замисълът е да се завземе доста обширен район, понеже на четниците са дадени указания ранените да се отправят към Габровския (Соколски), Дряновския и Тревненския (вероятно вместо Троянския) манастири./13/ С преминаването на четите в България като организатор трябва да действува Привремено правителство. Състоящо се от председател, секретар, касиер и 12 члена, то трябва да действува като върховен орган на управление, законодателство и съдебна инстанция./14/

Така замисленият широк план за революционни действия скоро се натъква на големи трудности. Преди всичко отрицателно се отразява изменението на обстановката в Сърбия и Румъния. След убийството на княз Михаил на 29.V.1868 г. Сърбия окончателно възприема един по-умерен курс спрямо Турция и фактически възпрепятствува формирането на Зайчарската чета. След утвърждаването на княз Карол румънското правителство също поддържа подобна политика, макар национал-либералната партия на Йон Братиану фактически да не препятствува подготовката. След известно активизиране на руската политика на Балканите през 1866-67 г. отново за дълги години тя е по-пасивна и противница на каквито и да е въоръжени акции. Във връзка с изменилата се политическа обстановка, заможната българска русофилска буржоазия и по-специално Добродетелната дружина се отнася отрицателно към акцията от 1868 г. Получени от предишния опит, всепризнатите войводи Филип Тотю и най-вече Панайот Хитов виждат, че едно начинание може да има изгледи за успех, само ако се опира на една солидна подготовка - наличието на крупни суми за въоръжаване и екипиране на няколко хиляди доброволци. При тогавашната обстановка това се оказва невъзможно. Панайот Хитов, сам убеден в несвоевремеността на начинанието, приема предложението на сръбското правителство да съдействува да се спре подготовката. В Румъния взема обещание от войводите, че няма да предприемат акции. Неговият авторитет несъмнено изиграва роля част от записалите се доброволци в края на краищата да не се включат в четите.

ПОДГОТОВКА НА ЧЕТАТА /15/

Най-присърце вземат подготовката младите войводи Хаджи Димитър и Стефан Караджа. По начало, в съответствие с набелязания план, те подготвят две отделни чети със свои знамена. Вероятно към края на подготовката, през юни, когато на двамата войводи става ясно, че само те са довели начинанието до възможния успешен край, решават да обединят своите сили, но запазят структурното различие на четите. През последния период на подготовката, и в по-нататъшните действия, фактически двете чети действуват като една и накрая се сливат напълно. Ето защо е правилно да се говори за четата на Хаджи Димитър и Стефан Караджа.

Желаещи да се включат в четите има множина. По-трудно е тяхното организиране и екипиране. За тази цел войводите нямат покой. Хаджи Димитър обикаля предимно Букурещ и Плоещ, а Караджата - крайдунавските градове. В този решителен момент Хаджи Димитър развива широка дейност. Стреми се да обедини разединените сили на емиграцията. Пише писма до Панайот Хитов, в които изтъква, че "в нищо друго няма спасение, освен в съгласието и постоянството", среща се с Филип Тотю, поддържа връзки с дейците от Сливен, събира средства, организира закупуване на снаряжение. Фактически за един кратък период Хаджи Димитър се оказва начело на българското революционно движение. Не по-малки са усилията на Караджата.

В своята дейност войводите не са сами. Подпомогнати са от много родолюбиви българи от различни направления. Чифликчиите Никола Балкански, Стефан Берон и др. приемат хъшовете от Сърбия, докато се уреди заминаването. Заслужава да се отбележи дейността на сливенеца Михаил Колони. Макар член на Добродетелната дружина, заедно с брат си Васил, той предоставя наемания от него чифлик на княз Барбу Щирбей край с. Петрушан за съсредоточаване на четниците. Сред българите, които предимно със средства подпомагат формирането на четата, са Димитър Ценович, Данаил Попов, Райчо Попов, Иван Грудов, Спиро Константинов, закупил револвер-сабите на войводите и много други. Непосредствено участие при подготовката вземат Иван Касабов и Иван Райчев. Първият, бивш секретар на Раковски, е главният автор на обръщенията на четата. Вторият, руски офицер, е автор на правилника(закона) на четата и обучава на военно дело някои четници.

Съществена помощ на четата оказват някои румънци. Сред тях са офицерът Николае Крецу, Теодор Мърджиняну и др. Благосклонно отношение имат и някои представители на официалната власт, като кмета на Букурещ К. Панайот, префекта на Гюргево Апостол Арическо и др. Благодарение на множество българи и някои румъни става възможно сравнително доброто екипиране на четата и нейното безпрепятствено формиране.

Войводите се постарават действията на четата да получи достатъчно гластност не само у нас, но и в чужбина. За целта със съдействието на Касабов са изготвени и отпечатани няколко документа /16/, от името на Привременното правителство. В обръщението към народа "Братя българе!", се призовава народа на въоръжена борба за "да изгоним несносното злоупотребление и да си добием народните права и свободата". Изтъква се защитата на честта, имота и вярата на всички народности. В обръщението към посланиците на великите сили в Цариград, след като се обосновава въоръженото въстание, предизвикано от политиката на унищожение на българския народ се поставят целите - извоюване на автономия и молба за защита на българското дело. В обръщението към султана, написано в по-умерен тон, също се изтъква, че се залавят за оръжието, за да извоюват самостоятелно народно управление, макар в рамките на империята. И трите документа са чужди на верноподаническите чувства от мемоара на дуалистите като се изявява твърдо волята на целия български народ да постигне своите права чрез въоръжена борба.

Решили да действуват като самостоятелна българска войска, войводите се постарават да се изготви правилник (закон) за нейното ръководство, съчинен от Иван Райчев/17/. В него се изтъква, че за освобождението на българите от Северна България, Тракия и Македония се образуват чети, ръководени от Привремено правителство. Определени са правата и задълженията на правителството, военните съвети, войводите и бойците. Определена е клетвата на войводите и четниците. Целият правилник е пропит с дух на демократичност и изборност.

Съобразно идеите на Раковски войводите полагат известни усилия за съобщаване в българските земи за предстоящите действия./18/ Хаджи Димитър поддържа връзки със сливенските дейци. Там се извършва усилена подготовка. Предвижда се към Агликина поляна да се отправят 200 четника, предвождани от Гунчо войвода и Тодор Харбов. От своя страна Караджата също уведомява някои познати - русенци, които емигрират, за да се включат в четата и Йордан Инджето, който трябва да чака около Липница. Известно е, че намерение да извести за минаването на четите в началото на 1868 г. има и Левски. Сведенията за предупредените манастири, делегацията от с. Ново село и други показват,че през 1868 г. ръководството на четата се стреми да приложи на дело плановете за въстание. Несъмнено липсата на революционна организация в страната довежда това начинание до минимални резултати.

Имащи достатъчно боен опит, войводите обръщат сериозно внимание на екипировката на четниците. Стремежът е да се въведе униформено облекло./19/ Голяма част от четниците имат сини униформи, по тип близки до хусарските или тези на румънската армия. Състоят се от куртки, обшити с гайтани, с шнурове (чапрази) на гърдите и дълги панталони, също обшити с гайтан. На нозете носят царвули и бели навуща, обвързани с черни връви. На главите носят плоскодънни калпаци с прикрепени метални гербове. Най-често те са с българския лъв и надписа "Свобода или смърт". Над гербовете са поставени метални тръбички (кокарди), от които се подават тифтяни (вълнени) конци от бял, зелен и червен цвят. Впрочем не всички четници са имали еднакво и униформено облекло. Някои си изготвят попищни облекла, двама са с червени униформи. Особено блестящи са облеклата на войводите. Това на Хаджи Димитър е от сиво брашовско сукно със сърмени ширити и 7 чапраза. Униформата на Караджата е бяла,също обшита със сърма, а на калпака се ветрее скъпоценно перо. Чрез униформите се подчертава организираността на четата, нейната самостоятелност и отлика от другите войски.

Снабдяването с въоръжение е една от най-важните задачи, които трябва да разрешат войводите./20/Закупуването на напълно еднакво оръжие се оказва невъзможно. Четата е въоръжена предимно с капсулни (евзалия), пълнещи се от към дулото пушки. Източниците говорят за пушки - чифтета (с две цеви), 30 румънски пушки, подарени от Н. Македонец, шишанета (с нарези, винтовални), както и за 8 магазинни пушки. Някои от тях са френски, сист. Монсо, обр. 1861 г. Войводите са въоръжени със сравнително редките за нашите земи револвери-саби./21/ Всеки четник е запасен с по 120 фишека (патрона) и отделно по 1 1/2 ока барут и съответното количество куршуми. На съвременните гравюри четниците са изобразени с кръстосани патрондаши . Те притежават и хладно оръжие: ножове, щикове - байонети, саби, ятагани, а някои и пищови. Може да се каже, че огнестрелното оръжие на четата, макар и вече остаряло в европейски мащаб, за българските земи то е добро. То превъзхожда това на запасните части - башибозука и успешно се противопоставя на редовната войска. Далекобойността на четническите шишанета и превъзходството им пред гладкоцевните пушки "кавал" на турците признава управителя на Дунавския вилает Сабри паша.

Четниците са снабдени с шанцеви инструмент - малки лопатки за окопаване, запаси от храна - сухар-пексимет и матари за вода. Доста тежкото снаряжение и личния багаж четниците скътават в раниците, каквито всички те и войводите притежават.

В четата са и някои неща за общо ползуване./22/. Това са преди всичко двете знамена. На четата на Хаджи Димитър то е по-голямо и по-добре изработено. Било е зелено, с извезаните традиционен лъв върху полумесец и надпис "Свобода или Смърт". Знамето на Караджата, шито през 1866 г. от Султана Русева от Браила, също е зелено, с извезани от двете страни коронован лъв и надписи: "На оружя мили братя" и "За вяря и независим (ост)". Четата притежава една или две военни тръби, ползувани от Добри Тръбача. Войводите имат далекоглед и карта на Европейска Турция. Според оскъдните данни са взети известни мерки за медицинско обслужване. Четата има мехове, вероятно с ракия за промиване на раните, отровителни книжки и сигурно превързочни материали.

Оборудването на четата я доближава до това на редовната войска. Като прибавим, че голяма част от четниците имат военни познания - в някои от тях са намерени записки по военно дело, доброволността при записването и решителността им може да се каже,че войводите съумяват да оформят напълно боеспособна военна единица, готова да се противопостави на която и да е противникова част от подобна и дори превъзхождаща големина.

ФОРМИРАНЕ НА ЧЕТАТА /23/

В края на месец юни войводите дават указания записалите се доброволци да се придвижат към чифлика на Колони. Решено е река Дунав да се премине с голяма лодка, която да слезе при блатото на с. Вардин (сега Вардим, Свищовска община). За целта Караджата и Георги Ангелов Бабаджана се спазаряват в Гюргево с капитана грък Васил Кордели, под предлог, че ще товарят дърва от един дунавски остров. При него са оставени четири хъша, за да помагат при придвижването срещу течението.

Голяма група четници са изпратени от букурещката махала Табакария, където им е даден обяд.Пристигащите четници са настанявани в дървените складове - бараки в мушията (чифлика). Той се намирал източно от село Петрушан, в посока към с. Петричи. Мястото е благоприятно за целта, понеже непосредствено след него започват обраслите и заблатени ниски брегове на р. Дунав, изпълнени с множество ръкави и острови.Колони, под предлог, че е станал пожар, усилва охраната на чифлика. Понеже е време за жетва, хъшовете пристигат на групи като жетвари.

В началото на юли от Букурещ, със съдействието на Никола Македонец, който дава пропуск, са натоварени три коли с оръжието. В Гюргево към тях се присъединява още една каруца, натоварена със сухари, приготвени от Т. Мърнжиняну. Каруците, водени от Тодор Хаджиниколов, Стефан Хитрия и Христо Македонски безпрепятствено стигат в чифлика.

На 3/15 юли вечерта в мушията с две каруци пристигат войводите и Иван Райчев, придружени от Димитър Горов, Георги Ангелов и др. Сега става окончателно ясно, че първоначалният замисъл за събиране на няколко хиляди четника или поне за по-голям състав на четите няма да се осъществи. Въпреки това, положили толкова много усилия, войводите и четниците решават да изпълнят поетите задължения и преминат в България. Те се оказват всичко 125 души.

Сутринта на 4/16 юли, четвъртък, събралите си обличат униформите, въоръжават се и по чети се отправят към р. Дунав. Движат се отначало юг, а след това на запад. Прегазват един по-малък ръкав, а след това с изпратена лодка-каик преминават по-голям ръкав, вероятно около устието на р. Белчина. Продължават западно, докато стигнат островчето Джанкардаш срещу с. Батин (Боровска община, Разградска област). Тук, във върбалака, чакат пристигането на дунавската лодка. Тя пристига на следващия ден, 5/17 юли, петък. Чакането се използва от войводите за организационно оформяне на четите със спазване на демократичния принцип на изборност.

Войводите първо се допитват има ли други предложения за ръководители. Всички са единодушни: други войводи не им трябват. Те са напълно прави. Рядко има толкова сполучливо съчетание на двама ръководители, които действуват като, че ли четата има един предводител. Опитността на двамата е съчетана с неуморимостта на Караджата и благоразумието на Хаджията. Трябва да подчертаем, че спомените на четниците, всички от четата на Караджата, рисуват един по-друг Хаджи Димитър в сравнение с предишния войвода. Сега няма и помен от острия, дори отмъстителен характер на Хаджи Димитър. Спомените го представят като човек състрадателен, не допускащ излишни наказания, стремящ се да сплоти четниците, дори с цената на някои отстъпки, имащ хуманно отношение към враговете. Двамата войводи действуват в пълен синхрон, всяко решение вземат след съвещание, а за по-важните въпроси свикват военен съвет. Вече след залавянето на Караджата, Хаджи Димитър съумява да покаже своите качества на умел войвода и да предвожда при тежки условия четата до Бузлуджа.

За знаменосец на четата на Хаджи Димитър е избран

Димитър Николов Заралията, а за тази на Караджата - Георги Чернев, и двамата с опит в революционните борби. За писари са избрани: на Хаджидимитровата чета Иван Райчев, а на тази на Караджата - Христо Дряновски. Фактически Ив. Райчев е секретар на цялата чета. Има сведения само за един касиер - Тодор Хаджиниколов, брата на Хаджи Димитър. Четите организационно са разделени на десетки, 12 на брой с отговорници - десетници, също избрани между по-опитните момчета./24/ Иван Райчев записва четниците, които с войводите се оказват 128, макар все още да има спор за точния списък на четниците./25/ Като изхождаме от наши изчисления, смятаме, че общата цифра дадена от Македонски - 128 е по-приемлива. Съгласни сме с разсъжденията на В. Василев, че при преброяването на 3 юли четниците са 125, към които трябва да се прибавят четирите момчета при лодката, или всичко 129. Понеже на 5 юли от острова Иван Цанков се скарва с Дряновски и отказва да тръгне, то фактически четата брои 128 души. По-нататък изчисленията са въз основата на съобщените от Македонски цифри. Захари Стоянов явно съгласува писаното с това на вестник "Дунав", който е заинтересован да представи, че всички четници са убити или пленени.

Пристъпва се към полагане на клетва. Войводите застават по средата, Хаджи Димитър в ляво, а Караджата в дясно. От двете им страни се нареждат четниците, като според Бобчев четата на Хаджи Димитър брои 70 души, а тази на Караджата - 58. Клетвата е прочетена от Ив. Райчев, а четниците, с наведени надоло пушки я повтарят.

Интересни са данните за участниците в четата. От възрастовия им състав се вижда, че това са главно млади хора, от 19 до 42 г. По възраст се разпределят така: до 20 г. - 17, от 21 до 25 - 40, от 26 до 30 - 40, от 31 до 35 - 13 и над 35 - 1. Сред тези 111 души липсват хора под 19 г., което ще рече, че всички са със житейски опит, способни да вземат самостоятелни решения.

Съставът на четата е действително общобългарски. От данните за 125 души се вижда, че те произхождат от 68 селища. От сегашната Северна България са родом 58, от Южна България - 51, от Македония - 12, днешна Румъния - 3 и гръцка Тракия - 1. От тях 83 са от тогавашните градски центрове и 42 от селата, сред които са такива селища като Котел и Копривщица. Това впрочем до известна степен е относително,понеже значителна част от четниците са емигранти, живеещи в градските центрове на Румъния и Добруджа. Най-многобройни са участниците в развитите български селища: 9 са от Велико Търново, по 7 от Русе и Стара Загора, по 6 от Казанлък и Котел, по 5 от Габрово и Сливен, по 4 от Калофер, Копривщица и Куманово, 3 от Шипка, по 2 от Видин, Ловеч, Лясковец, Пловдив, Правец, Сопот, Тулча и Шумен и 48 по един от други селища.

По оскъдните данни може да се заключи, че в четата участвуват представители на почти всички български социални прослойки, с изключение на най-богатите. Застъпени са разнообразни професии на занаятчии, търговци, селски стопани, а не липсват и представители на интелигенцията.

Значителен брой от участниците имат боен или военен стаж. Трима от тях: Хаджи Димитър, Караджата и Хр. Македонски са предводители на малки чети. Двама са офицери: Иван Райчев - руски, а Еремия Българов - сръбски. Няколко са участници в хайдушки дружини и други чети. Двама - Коста Евтимов - Наполеона и Нено Маринов са участници в походите на Гарибалди, има участници и в Критското въстание. Повече от 45 души са участници във Втората легия в Белград, където получават военни познания.

Въпреки разнородния състав на четата, тя действува като удивително цяло. В нея липсват раздори,а изявите на несъгласие са много редки.В доброволността на поетите задължения, военния опит и съзнанието, че се жертвуват за благото на родината можем да търсим високия героизъм и себеотрицание,което проявяват четниците.

ПРЕМИНАВАНЕ НА РЕКА ДУНАВ /26/

Най-сетне настъпва времето за преминаване на голямото водно препятствие - река Дунав и граничната зона. Нейното осъществяване се усложнява от взетите мерки от турските власти. След преминаването на четите от 1867 г. българският бряг от Видин до Силистра е усилен с постове от 10-20 души (каракол), между които караулят разезди. В началото на юли подготовката на четата в Румъния е публична тайна. Тя достига до европейските консули, които предупреждават румънското правителство и турските власти в Русе. Правителството на Румъния, изпраща инспекция към Петрушан, но четата вече е напуснала чифлика, а някои местни власти и постове се отнасят благосклонно към нея. От своя страна валията на Дунавския вилает Сабри паша дава нареждане за повишаване вниманието на постовете, усилването им с конни патрули и готовност за мобилизиране на запасни части.

Планът на четата е да се придвижат срещу течението на реката, да я прекосят вечерта и слязат при Вардимското блато, където се надяват да няма турски пост и лесно да могат да се укрият в блатната растителност. Да използуват нощта, за да се придвижат повече към вътрешността по т.нар. "хайдушки път" - найкъсия към Стара планина, използуван по-сетне и от русите през Освободителната война.

Лодката пристига през деня на 5/17 юли, петък. Това е голяма дунавска лодка, малка гемия, която източниците наричат чам. Тя е с покрита палуба и към нея има 1-2 малки лодки. Придвижването срещу течението става с помощта на тези лодки, поставяне на платна, както и с въжета, теглени от брега. За по-голяма сигурност е решено чамът да се движи през нощта.

Надвечер четата се настанява в трюма на чама. Само Караджата с няколко момци остава на предната палуба (баша). Теглен от лодки, въжета и платна, през нощта чамът се придвижва край румънския бряг, но наближава набелязаното място едва сутринта на 6/18 юли.

Затова той е изтеглен до едно островче при румънския бряг, някъде зад големия остров Вардим. През деня четата прекарва укрита в тръстиките, посетена от няколко българи от изпращачите.

Настъпва дългоочакваният момент. Към 3 ч. по турски, т.е. около 9 ч. вечерта, натоварения чам потегля към българския бряг. Излиза от румънския ръкав и теглен от лодка се отправя по диагонал към Вардимското блато. Според летописците в чама случайно изгърмява една пушка, която леко наранява Сава Силов, а след това пищова на капитана на чама. Може би затова, когато наближават българския бряг, са забелязани от турския караул. Като мисли, че карат контрабандна стока, той иска да спрат. За четниците става ясно,че са открити. С изстрели групата на Караджата принуждава караула да отстъпи, а чамът се насочва към брега. Това става около 11 ч. вечерта. Мястото, където спират е малко заливче с песъклив бряг - Буазлар куму (Песачливото гърло). Там някой си Янко от Вардим е прокопал канал към блатото, от където е името на местността - Янково гърло. То е сред Вардимското блато, на около километър от устието на р. Янтра, сега в землището на с. Новград, Ивановска община,Разградска област. Вероятно четата е искала да слезе по-на-запад, в западния край на блатото, но поради течението и караула се отклонява на изток.

НА РОДЕН БРЯГ /27/

Докато четниците слизат на родния бряг, към чутите изстрели се приближава турския пост начело с един онбашия. Става кратка престрелка. Постът, дал някои ранени, е принуден да отстъпи с викове:"Баскън вар (стана нападение)". В това време по реката преминава австрийският параход "София", който чувайки изстрелите, спира. Четниците искат да го обстрелят, мислейки го за "Германия", свързан с трагичната гибел на Н. Войводов и Цв. Павлович предната година,но войводите забраняват. Параходът побързва за Русе, за да извести за станалото.

След като Караджата се разплаща с В. Кордели, четата се строява в походен ред. От тук нататък тя винаги се движи като бойна единица с авангард, основно ядро и ариергард. Водена от Димитър Заралията, четата тръгва през блатото по слабо очертан коларски път в посока към с. Новград. Местността е равна, обрасла с висока тръстика, което прави видимостта ограничена. Скоро пътя е изгубен, а след време разбират, че са се заблудили. Нагазват във водата и тинята, което много затруднява движението. Няколко часа четата се лута из блатото. Едва на развиделяване, водена от свищовеца Марин Нейков, четата излиза в югозападния край на блатото на височините пред с. Вардим в м. Татлъ от (Сладката трева).

Лутането из блатото се оказва с тежки последици за четата. Изгубени са ценни часове за отдалечаване от границата. Вървенето из калта изтощава някои четници, което се отразява зле върху маневреността на четата.

Докато четата почива около половин час и се почиства в м. Скендерева гора, войводите свикват военен съвет от около двадесетина души вероятно заемащите длъжности и десятниците. На него се вземат важни решения: 1/ Понеже четата е открита още при идването от Румъния, ако призове крайдунавското население на въстание, то чуждите представители ще сметнат, че е подбудено отвън. Тя обаче има твърдото намерение да покаже на външния свят акцията като чисто българско движение. Поради това е взето решение да не се правят опити за вдигане на въстание в крайдунавския район. 2/ Това не означава, че са се отказали от плановете си. Понеже са решили да действуват като българска въоръжена сила, да развият знамената и се отправят с най-бърз марш към Стара планина. 3/За затрудняване на противниковите съобщения да се прекъсват съобщителните средства. Тези решения за лишен път показват голямото себеотрицание и героизъм на четата. В близост до границата с нейните гарнизони, когато са открити, в равнина и гола местност, по сред бял ден те решават да тръгнат с развети български знамена.

Рано сутринта на 7/19 юли, неделя, четата изкачва височините източно от с. Вардим и се спуска по дола Пиндекуряк, като се движи в югозападна посока.Срещнали телеграфната линия от Русе за Свищов,четниците повалят няколко стълба, а жиците намотават и скриват. Минават край косачи - мюсюлмани от с. Караманово, но не ги закачат. Срещат Марин Чакъра от с. Саръяр (Хаджидимитрово, Свищовска община), който им става водач, а в колата му са натоварени раниците. При воденицата Чалъдермен (около сегашното селище Совата) срещат група селяни, предимно жени, водени от конници - мюсюлмани. Това са българи, изпратени от бея на с. Саръяр хаджи Емин да му прибират снопи и то ангария. Всичките четници са обхванати от възмущение за произволите на бея в неделния ден и изказват желание той да бъде наказан. Войводите се съгласяват,при условия да не се извършват насилия и вероятно да попълнят хранителните запаси.

Пред селото, при Големите брести, четата се разделя на няколко групи. Няколко от тях са изпратени по височините край селото, което е в дол. Групата на Караджата завзема чифлика на бея, който е в края на селото, залавя самия бей. Той се оправдава, че е изкарал селяните на работа само до обед, изтъква, че не се отнася зле с тях и призовава селяните за свидетели.

В това време Хаджи Димитър с основното ядро се отправя към центъра на селото. Там спират на почивка при голямо крушево дърво. Хаджи Димитър като вижда църквата, пожелава да се освети знамето, но свещеника междувремено е избягал. Според местни предания четниците запалват свещи в църквата, а Хаджи Димитър кръщава едно дете.

Постепенно селския мегдан се изпълва с хора. Тук е доведен за съд Емин бей. Селяните се застъпват за него, понеже ги пазил от разбойници и най-вече затова, че наказанието му ще доведе до репресии над тях. Войводите прощават на бея, като го заставят да даде обещание пред селяните, че ще се отнася добре с тях.

Заставят го да даде на заем няколко коли за извозване на тежките раници. В благодарност, че му е пощаден живота, бея подарява няколко коня на четата.

Пред събраните селяни Хаджи Димитър държи слово, в което изтъква, че всички се намират под защита на българското знаме. Снабдена с храна от селяните, още преди обед четата напуска селото. За заблуда войводите говорят за идването на други чети.

Може да се каже, че с изключение на почивката, от която четниците се нуждаят и снабдяването с храна, няколкочасовото оставане в селото е грешка, която самите четници след това признават.

Четата, придружена от няколко коли с багажа, се движи по по-слабо използвания път, който върви успоредно на р. Караагач (Студена). Отначало войводите са на коне, но скоро ги отстъпват на изнемощели четници. Четата се движи край мюсюлманското село Акчаяр (Алеково), където се представя за султанска войска и черкезкото село/(Мидхатпашакьой, сега Александрово, Свищовска община).

ПЪРВОТО СРАЖЕНИЕ /28/

Предупредени от дунавските постове и парахода "София" властите в Русе вземат бързи мерки за усилване на границата и преследване на четата. По всичко изглежда, че са осуетени някои опити границата да бъде премината от нови групи. На първо време турските власти нямат ясна представа за големината на четата и я смятат за по-малобройна. Наредено е с нейното преследване да се заеме свищовския кърсердар. Основна негова сила са мобелизираните запасни войски - пехота - башибозук, подсилена с черкезка конница и изпратени части от пограничните войски. Съответни нареждания получава и мютесарифа на Търново.

След черкезкото село четата забелязва, че след нея се появява потеря. Четниците се движат в ляво на с. Горна Студена (община Свищов). Когато те наближават с. Караисен (сега Райко Даскалово, Свищовска община) по Сватския път, потерята, водена от Узун Мехмед е вече доста увеличена. Тя обаче се движи след тях на изстрел разстояние. За войводите става ясно,че не ще могат да избегнат сражението. Ето защо освобождават колите, конете и коларите, между които е Марин Чакъра. Решават да завземат близката доминираща височина на Карашките (Вехтите) лозя.

Височината е северно от селото, заета с лозя на височината и от север, ниви от към запад и мера - ливади от юг и изток. Войводите нареждат четата да се групира по десетки, на които Караджата посочва местата, които да заемат между лозите. В това и другите сражения четата прилага умела тактика на защита. Заема кръгова отбрана, групирана по десетки, подчинени на обща команда. Това дава възможност да се завземе по-голямо пространство, центъра да остане свободен за наблюдение и при нужда съсредоточаване на огъня на няколко десятки в една посока и отбиване на атаките. С лопатките четниците се окопават, което прави позицията им трудно превзимаема, а пораженията от противниковия огън по-слаби.

В това време потерята продължава по пътя и влиза в с. Караисен. Явно е, че е получила нареждане да прегради пътя към Стара планина. От селото се присъединяват въоръжените мюсюлмани и са изпратени вестители към околните мюсюлмански села за помощ. Постепено броя на потерята достига до около 1000 души.Над вечер пристигат заптиета от Свищов и погранични части. Общ началник е свищовския кърсердар.

Първи опитва куршумите на четата местния пъдар Исат, който ги мисли за крадци, но е повален от Христо Патрев. Потерята се настанява зад кръстците по нивите. Тя се надява на лесна победа - някои са дошли със селскостопанските сечива. Като виждат,че далечната стрелба не дава резултат, а четата не отговаря, потерята тръгва на атака (юруш). Допуснали ги на разстояние, когато могат добре да се прицелят,четниците отговарят със залпов огън. Неприятно впечатление на потерята прави командуването на огъня с бойната тръба. Те не допускат това да бъде дело на гяурите и смятат, че сред тях има московци.

Четата, мъчена от жажда, проявява майсторство във водене на боя и успява да отблъсне неколкократните атаки. При една от тях е повален турски големец. Увлечени в битката напред излизат Арсени Мартинов и Александър Василев, но са повалени от неприятелските куршуми. Насърчавани от Караджата, който внася бодрост навсякъде, четниците задържат позицията, без да допуснат неприятеля да се приближи. В сражението, продължило до към 18.30 ч. вечерта, четата излиза като несъмнен победител. Тя дава само трима убити - освен поменатите двама един от двамата тревненци Минчо Венков или Злати Ошенски, а няколко са ранени.

Турските загуби не са известни, но са много по-големи. Сред четниците се създава впечатление, че всеки когото повалят е убит, а такива са 40-50 души. Турските власти дават явно занижени цифри: убити 4 войника, 2 черкези и един селянин (башибозук) и ранен един офицер.

С прекратяване на огъня турците се прегрупират, за да вечерят. Те се събират на няколко големи групи главно от юг, а северната страна оставят почти без охрана. Четниците остават по местата си, като погребват главите на убитите си другари. През нощта 125-те решават да продължат пътя си, като пробият обръча от север. При изтеглянето, забравил раницата си, към мястото на сражението се връща Стефан Билчев. Изгубил четата, на другия ден е убит. В мрачината в землището на селото четата изгубва още няколко души. При някаква чешма, вероятно Сватската, са заловени Атанас Боздугански, Димитър Момчилов, Димитър Сирака, Иван Качето и Илия Тодоров, а е убит Злати Ошенски или Минчо Венков. По този начин всичките загуби на четата достигат 10 души. Това е цифра близка до тази, съобщена в доклада на Сабри паша - 11 души, макар според него плененият да е само един. Така или иначе четата излиза от землището на с. Караисен с около 118 души.

ВТОРОТО СРАЖЕНИЕ

През нощта четата от север се отправя на изток и пресича пътя, по който е минала. Утолява жаждата си от блатистата рекичка Студена и се отправя през Белите баири на юг. Цялата нощ четата върви с почивки през ниви и стърнища източно от селата Караисен и Батак. Напуска Свищовската и навлиза в Търновската каза. Сутринта на 8/20 юли, понеделник, тя е в една долинка на Баташките лозя. Пред себе си на една рътлина вижда малка горичка. Тя е на Пано (Иван) Войнов от с. Горна Липница, наричана Дядопановата или Карапановата кория. Намира се между селата Батак, Горна Липница и Патреш (сега Павликенска община). Тя е в землището на с. Горна Липница, но е по-близко до Патреш. Крайна част е на възвишението Минтеша. От север и северозапад склоновете са по-стръмни,а зад долината е Хуршидбейовата кория. От другите страни наклона е много по-малък, а на изток има други кории.

Поучени от опита на предния ден и поради крайната умора, четниците не са спали две денонощия и са изминали повече от 50 км., войводите решават да прекарат деня в тази горичка от около 150 дървета и съберат сили за следващия преход. Хаджи Димитър дава заповед четниците да почиват. Поставени са постове, а той с Караджата и няколко момчета провеждат съвещание. Караджата оглежда околността, за да се ориентира за организиране на отбрана в случай на нужда.

Около 9 часа - слънцето се вдигнало на няколко копрали - в горичката идват на сянка волове, а след тях собственика - мюсюлманин. Забелязал въоръжените четници, той бърза да съобщи в селото.

Междувременно през този ден от пленените четници турските власти разбират каква е големината на четата и нейните цели. Продължава мобилизацията на запасните части и тяхното въоръжаване, както и отправяне на войскови поделения от близките гарнизони.Към българите е съчинено възвание да не допускат чети в селата.

Докато противника се организира, четата се подготвя за бой. Хаджи Димитър държи пред нея пламено слово, в което изтъква, че целта им не е да превземат Цариград или Търново, а да умрат за народа и отечеството. Четата отново се разделя по десетки, заема кръгова отбрана и се окопава между дърветата, като натрупва клонаци пред окопите. Отбраната е разделена на три сектора, командувани от Хаджи Димитър, Стефан Караджа и Иван Райчев.

Разчитайки на числено превъзходство,събрания башибозук се втурва на няколко безуспешни атаки още преди обед. С групова далечна стрелба от шишанета е повален жандармерийския юзбашия (капитан) Деде Ремзи ага. Това охлажда духа на неприятеля и той поддържа огъня по-отдалеч, като се прикрива в околните гори.

Позатихнал към обед, боя отново се разгаря, когато започват да пристигат поделения на редовната войска начело с бинбашията (майор) Яхия ага от Русе. Броят на нападателите достига 2000 души.Неколкократните атаки, главно от към с. Патреш, завършват без резултат. Неуспешен излиза и опита да настъпят, като изкопаят лагъми (окопи) зад натрупаните кръстци.Снопите са запалени от прибягали четници, нападателите остават на открито и е повален Яхия ага. Те трябва да отстъпят и се прикриват в Хуршидбейовата гора и Добрева могила. Чувствувайки се безсилни, нападателите решават да прибягнат до хитрост. По местни предания от околните села е прибрана вълната и рогозките, за да направят щит пред точния огън на четниците.До вечерта обаче това не се осъществява.

Четата, както и при първото сражение, мъчена от жажда, се задържа до вечерта, без да допусне противника да се приближи. Това тя постига с минимални загуби. Убит е Пано Хаджипенев и още един четник. Тежкораненият Христо Дряновски поглъща отрова, а няколко, между които Караджата, са леко ранени. Според Б. Нейков четата дава 6 убити и 12 ранени, но това ще се загубите с нощния поход. Четниците смятат, че втората битка е една от най-успешните за тях. Сведенията за турските загуби са противоречиви. В един доклад

Сабри паша признава от първите две сражения минимални загуби: 3 убити от башибозука и черкезите, 2 ранени офицери, 2 ранени войника и 10 ранени башибозука или общо 17 души извън строя. В същност загубите са били много по-големи. Това косвено признава същия Сабри в доклада от 10 юли, в който подчертава сериозността на положението и иска спешно войскова помощ.

След прекратяване на огъня вечерта неприятеля съсредоточава силите си на безопасно разстояние от южната страна, а от север оставя само постове. След като четата се отморява и настъпва нощния мрак, отново се отправя на север. С престрелка пробива обръча, завива на запад и край Неданските гори се отправя на юг. И през този нощен преход няколко четника, вероятно ранени се откъсват от четата. Някои са убити, а други пленени. Сред тях е Петър Кънчев, който е заловен в Търновските лозя и вероятно ранения Иван Силов. Според местни предания един четник умира в ливадата на бр. Аневи от с. Патреш, друг в Неданската гора, а трети в Павликенските ливади. По този начин четата продължава пътя си с около 109 души.

ТРЕТОТО СРАЖЕНИЕ /30/

Цялата нощ четата върви към Стара планина, като почива и подкрепя ранените. Хаджи Димитър изрично се противопоставя на мнението ранените да се изоставят или да им се даде отрова. Жаждата тя утолява от малки блата и локви. Благодарение умението на Хаджи Димитър да разпознава далечни шумове с прилепено ухо към земята, четата избягва среща с една от потерите. По-късно е пленена друга, по-малка потеря. Тук отново се проявява великодушието на Хаджи Димитър. Той се отнася към заловените като към военопленници. Не позволява каквото и да е насилие над тях и ги пуска на свобода, като взема обещание, че няма да се сражават срещу тях.

През нощта четата преминава през крайната махала на Павликени. На зазоряване минават през западната част на с. Долни турчета (сега гр. Бяла черква)и стигат р. Росица. Тук от една празна овчарска колиба вземат мляко и сирене, като оставят пари за това.Прегазват р. Росица при Бабин вир.

Най-сетне сутринта на 9/21 юли, вторник, четата достига гористите Севлиевски възвишения, предпланински район, тяхна първоначална цел. Сега обаче тя е преследвана, изморена, изгладняла и по-слабо маневрена. Тук Димитър Мънзов, крайно изтощен, отказва да върви по-нататък. Четата го оставя при едни овчари, но скоро след това е заловен.

Водена от овчаря Петър Шопа, четата започва изкачването на пътя за Урушките лозя. Среща няколко мюсюлмани, които отминава. От едни овчари купува няколко агнета. В гористата местност Боаза, около скалите Каяолу, четата спира на почивка. Овчарят коли животните и започва да приготвя храна. В това време от скалите с далекогледа войводите забелязват придвижването на потери. Агнетата са изоставени, а четата заема позиция по-нависокото в гората Друшковец. В това време от с. Вишовград (тогава Севлиевска каза, сега Павликенска община) е излязла потеря начело със субаша Чотоолу, която се спуска в голямата Ялварска гора. Четата води сражение с тази потеря, като убива предводителя, след което тя се разпръсва. Тук обаче позицията й е неудобна. Затова четата се отправя на юг през Ялварската гора и стига м. Дълги дол в горния й край. Тя е в близост до билото,изпъстрена с горички, ниви и каменливи прагове,на около 3 км западно от с. Вишовград. Тук тя заема позиция в горичката на Пандуроолу. Както и преди се окопава в кръгова отбрана. Част от четата е изпратена на север в по-ниското, за да може с далечен обстрел да възпрепятствува преминаването на р. Росица. Сред башибозука вече е известно умението на четниците да водят бой и затова известно време битката не се води с настървение, а се очаква пристигането на подкрепления. Около това време от четата се откъсва Стефан Панев, който е заловен.

Турските власти са разбрали, че с башибозука няма да могат да се справят с четата. За борба с четите с широки пълномощия е назначен председателя на Държавния съвет (Шура-и девлет) и доскорошен валия в Русе, реформатор и едновременно българомразец Ахмед Мидхат паша. Към мястото на сражението от Севлиево се отправя редовна войска. Тя преминава р. Росица при с. Калакастрово (Красно градище, Сухиндолска община). Отначало тежестта на натиска изпитва предната позиция на четата. Става ожесточена схватка, при която за пръв път се стига до ръкопашен бой. Няколко четника са убити, а Караджата, който отива на помощ, е отново ранен. Сега цялата чета се събира в Дълги дол. Турските власти съсредоточават срещу нея около 4000 души, т.е. имат числено превъзходство от около 40 пъти. На полесражението присъстват севлиевския каймакам (казалийски началник) и търновския мютесариф (управител на санджака) Али бей. Българското население, което изпитва засилени репресии, е заставено да носи вода на нападателите.

С пристигането на редовната войска башибозука се изтегля на по-задни позиции. Войската започва по-организирано настъпление, придружено от силен пушечен огън. Неколкократните атаки обаче са отбити и завършват без решителен успех.Четата задържа позицията до прекратяване на огъня поради настъпването на вечерта. Тогава голяма част от войската се оттегля в с.Вишовград за вечеря. В обкръжение са оставени множество стражеви групи.

За разлика от предишните сражения,задържането на позицията от четата става с цената на по-големи загуби. В началото на сражението четата брои около 109 души, а след него според Македонски намаля на 85 души. По този начин четата загубва 24 души убити, пленени и откъснали се, а мнозина са ранени. Между убитите са Петър Обретенов и Йонко Балкански. Загубите на противника са много по-големи. Според Бачо Киро те са 65 души от редовната войска и неизвестно число от башибозука и черкезите.

ЧЕТВЪРТОТО СРАЖЕНИЕ /31/

Използвайки гористата местност, през нощта четата успява да се промъкне между стражевите постове. Отправя се на север, към по-ниското, след което завива в западна и южна посока. През Драчевските гори се отправят към р. Росица, но когато стигат стръмните скали при м. Острог са принудени да се върнат. Вървят на юг, а след това на изток, като се изкачват по Катакърската река. Там ранените си промиват раните, а изморените заспиват, но трябва да продължат пътя. Отново почиват при извора Ката. Според местни предания по това време се откъсва един четник, който стига до воденица на мюсюлманин по р. Росица. С негова помощ успява да се спаси. Вероятно това е Петко Луканов Петков, участвувал в първите три сражения и стигнал до Румъния.

В гористата местност през нощта четата трудно се ориентира. Въпреки, че с почивки вървят цялата нощ, те осъмват само на няколко километра от мястото на третото сражение. Пресичат пътя от с. Плужна (Търновска каза, което сега не съществува) за Калакастрово и се спускат надолу. При разсъмване на 10/22 юли, сряда, спират на почивка в гората, като поставят стражи. Това е в близост до моста по пътя от Вишовград за Плужна, наричан Каракъзън кьопрюсю (Моста на черната мома).

Сутринта около 8-9 ч., (слънцето се издигнало на 1 - 2 копрали) стражата Хр. Македонски дочува кучешки лай и забелязва въоръжени турци. След като е изпуснала четата през нощта, сутринта властта изпраща групи с ловджийски кучета да претърсват гората. Една от тях, изпратено от севлиевската войска, настанена в с. Плужна, се натъква на четата. Докато съгледвачите съобщават на своите началници, четата заема по-изгодна позиция на по-високото.

На четвъртия ден преди обед започва четвъртото, още по-ожесточено сражение. Отначало, докато чакат да се събере цялата войска се води престрелка с южната група от Плужна. Понеже позицията е между два рида, за да вземе по-голямо пространство и да не даде възможност на врага да ги огради плътно, четата се разделя по всяка вероятност на три групи,вече без да се гледа кой от коя десятка или чета е. Хаджи Димитър остава в центъра, Караджата е в дясно, групата на Мавро - в ляво. По обед битката позатихва,придружена с призиви за предаване, за да се възобнови с по-голямо ожесточение след обед. Отделението на Караджата се спуска надолу по поляната, където сега е издигнат паметника. Там то е обкръжено от три страни. За втори път се стига до ръкопашен бой. Особено храбро се сражава Караджата. Силите обаче са неравни. Голяма част от четниците са избити, а Караджата, ранен на няколко места и омаломощен е пленен и заведен в с. Плужна.

Загубата на енергичния и неуморим войвода е голям морален удар за четата. Ръководството се поема само от Хаджи Димитър, който събира оцелелите четници и успява да заеме по билото по-изгодна и почти непревзимаема позиция. За ранените е отделено място в един ров. Хаджията с възмущение отхвърля предложението да остане при ранените.

След като не успява да накара четниците да се предадат, като използва за аргумент пленяването на Караджата, врагът замисля коварен план. То изпраща напред група българи, за да ги използва като прикритие. Твърдото намерение на четата да се разправи с тях и силните думи, с които ги посреща Хаджи Димитър, дават своя резултат - групата се разбягва.

Въпреки, че турските власти съсредоточават срещу останалата на половина чета около 4000 души, не успяват да я унищожат. За всяка четническа глава властта обещава по 3 жълтици. Четата издържа и в това сражение, но с цената на значителни загуби. Тук падат убити знаменосеца на четата на Караджата Георги Чернев, Коста Евтимов, Петър Вълчев, Никола Красналиев, вероятно Симеон Милков, пленен е Георги Кавлаков. На мястото на сражението остават ранетите Божил Димитров и Димитър Попниколов също пленен. След сражени ето в четата остават 58 души или тя загубва 26 души убити и пленени, както и доста ранени. Загубите на противника отново са по-големи. Според Бачо Киро редовната войска дава 12 убити и 15 ранени, а нередовната - 29 убити и 40-50 ранени. От горямото кръвопролитие долът при четвъртата битка започва да се нарича Канлъдере (Кървав дол).

Вечерта Хаджи Димитър предава знамето от четата на Караджата на Хр. Македонски. През нощта четата, като използува гористата местност с престрелка успява да пробие обръча на обкръжението.

КЪМ БАЛКАНА /32/

След четвъртото сражение настъпва известна промяна в тактиката и поведението на четата. Въпреки,че продължава упорито да се стреми да следва набелязания път, окончателно става ясно, че планът за вдигане на въстание е осуетен. Врагът навсякъде е провел мобилизация, пристигат редовни войски, засилени са репресиите срещу мирното българско население. Мнозина от четниците са ранени и без медицинска помощ някои от тях не са в състояние да следват четата през целия й път. Сега четата, в намален състав, все-повече ползува опита на хайдушките дружини: стреми се да избягва селата и срещите с хората, често сменя посоката на движение. По този начин Хаджи Димитър успява умело да води четата в продължение на седмица и избягва срещите с многобройните потери. Това обаче затруднява определянето на точния маршрут на четата,не познат на написалите спомени, и до голяма степен незапазен напълно в народната памет.

През нощта четата се движи по гористия рид на юг, спуска се в източна посока, пресича пътя от Плужна за Вишовград и продължава по ниските рътлини. По всяка вероятност след около час от излизането от обкръжението от четата се отделя ранения в крака Иван Райчев. От един турски документ се вижда, че когато го приближава неприятеля хвърля пушката, но със скрития револвер тежко ранява един юзбашия и други двама и се самоубива.

Четата слиза по рътлините за заблуда на врага. След полунощ чува тракането на воденица. Тя ще е по р. Негованка, около Кална кория. След половинчасова почивка при воденицата, където четниците утоляват жаждата, а ранените промиват набърже раните, отново се изкачват и вървят по една гола рътлина. Понеже наближава да съмне, Хаджи Димитър намира за уместно да се изкачат на Честата чука, наричана още Честия гъстак, а някъде Елитепе. Тя е най-източното гористо възвишение на Крушевския баир, разположено южно от с. Дъбромирка (Севлиевска община), в близост до шосето Търново - Севлиево. На върхът имало разхвърляни скали, сега разрушени от кариерата, сред които се укрива четата.

Целият ден на 11/23 юли четниците прекарват сред голите скали, измъчвани от юлския пек и жажда. Въпреки, че по шосето и в околността се движат и обикалят потери и войски, четата остава незабелязана. Временно следите й са загубени от врага. Това го кара да вземе още по-широки мерки и разшири обсега на мобилизацията и изпращането на войски в българските земи.

През нощта четниците слизат от гостоприемните скали, пресичат пътя Търново - Севлиево и се отправят към землищата на селата Идилево (Севлиевска община) и Малкочево (Буря, Дряновска община). На два пъти: при извор край с. Идилево и при малка рекичка, четниците спират на по-продължителна почивка, за да могат ранените да промият възпалените рани и ги превържат с жиловлек. Четата осъмва около землището на с. Ловнидол (Севлиевска община). В селото са запазени спомени за залавянето на двама четника и престоя на четата в м. Ситбунар.

През деня на 12/24 юли четниците прекарват в горските усои на полупланинския район. Знамето на Караджата е свито и прибрано в чантата на Македонски. Оттук нататък жаждата и юлските горещини измъчват помалко четниците. В замяна на това се прибавя нов враг - глада, понеже запасите от сухари привършват.

В тези местности четата за пръв път почувствува, че действията й са развълнували българския народ. При нея идват двама представители на търновското Ново село и от едно севлиевско село. Те им предлагат помощ и довеждане на въстаници. Хаджи Димитър свиква съвещание, което решава да отхвърли предложението на родолюбивите българи. Сред четата има много ранени и тя не е боеспособна да поведе народа на въстание. Решението е и за напред да се осланят на собствените сили.

От тук нататък местностите са гористи и полупланински, а населението компактно българско. Четата отново може да се движи предпазливо през деня. След обед намират едно овчарче и въпреки, че му дават пари, то не донася обещания хляб.

Четниците минават край с. Търхово (Севлиевска община) и се изкачват на платото по стария римски път Калдърмата. Вечерта преминават край с. Каябаш (Здравковец, Габровска община). От един дюкян вземат 2 оки пастърма и бинлик с ракия за промиване на раните. Според местни предания спират на бивак в м. Караджица.

Сутринта на 13/25 юли четата е в края на платото, от където вижда главното било на Стара планина. Според спомените те виждат в подножието с. Дебел дял, към което се отправят. В същност в подножието са селцата Армените и Враниловци, но понеже четниците заобикалят селата, те са запомнили само доста по-далечното селце Дебел дял.

Четата се спуска през стръмната пътека по Голата скала към с. Армените, която отново влошава незаздравелите рани. Точният път на четниците е неизвестен. Според някои изследвачи до Дебел дял те се движат край селцата Армените, Драгиевци, Драгановци, Гъбене. Този път обаче е доста обиколен и е по-вероятен поправекия им път край селцата Армените, Враниловци, Стоевци.

Така или иначе, след обед четниците наближават селцето Дебел дял. Тук гладът става нетърпим и решават да завземат селото, отдалечено от другите и на височина с обширен оглед. Докато част от четата завзема подстъпите към селото, Хаджи Димитър с другите влиза в него и поисква от местните първенци да донесат храна в края на това населено място.

За втори път след Саръяр, четата изпитва гостоприемството на българите. За донесената храна селяните отказват да вземат каквито и да е пари. Това поощрява Хаджи Димитър да остави ранения си брат Тодор, който до това време подкрепя, заедно с ранения Сава Силов. Наскоро след напускане на четата селото е завзето от турска потеря и С. Силов е заловен. Тодор Хаджиниколов е укриван известно време извън селото, но след това е убит от укривателя си Тодор Бурунсуза.

ИЗ СТАРА ПЛАНИНА /33/

Надвечер четата, брояща около 53 души напуска гостоприемното село, водена от Братован Енчев,по-сетне опълченец. Той ги завежда на пътека, която води за Казанлък. Чутите от към селото гърмежи правят четниците предпазливи. След като се разделят с водача не продължават по пътя, а се отклоняват в западна посока. Скоро забелязват една потеря. Слизат в един дол, където през нощта ги вали дъжд.

Сутринта на 14/26 юли четниците запалват огън в дола, изсушават се и отново поемат по планинските склонове. На една пътека срещат колибари, габровци, които им показват пътя за Казанлък. Тръгнала по него, скоро четата отново се отклонява и вместо нагоре,слиза в една долина. Спират при една колиба, където има чарк за вода. Това ще е в м. Зелениковец край с. Угорелец, където Димо Стоянов Шопа от махала Купенът,Севлиевско е имал сая и е запазено преданието, че четата е спирала там. Тук четниците изпират дрехите си и утоляват глада с храната, която намират.Тръгват по пътя, който им посочва колибаря, но отново променят посоката.

Продължават изкачването и сутринта на 15/27 юли стигат билните части на Стара планина при една мандра. Според Македонски това е казанлъшка мандра.Къде точно се е намирала, не е установено. Вероятно Македонски е сгрешил името вместо Калоферска мандра, освен ако някои казанлъчанин не е имал мандра много по-на запад, в Калоферската планина. Според скицата от сп. "Светлина" четата достига на запад до Марагидик (Русалиите). Най-вероятно те спират при мандрите около сегашната хижа "Мазалат". Тук те са добре посрещнати и нахранени. От сега нататък четниците намират често убежище при гостоприемните български овчари. През деня четата е около тази мандра. От тук се отделя Ангел Пиперков, понеже родния му Сопот не е далече. Вероятно от тези места се отделя група от 3-4 четника, които Македонски погрешно свързва с брата на Хаджи Димитър - Тодор. Групата стига Средна гора и при връх Кадрафил един от четниците умира. След освобождението селяните от с. Аджар (Свежен)свързват името му с това на Хаджи Димитър.

Властите продължават упорито да търсят остатъка от четата. Този ден в Русе пристига Мидхат паша,след което започват екзекуции на заловените четници по най-бърза процедура. Стара планина е кръстосвана от многобройни потери. Хаджи Димитър решава да поведе четата към Агликина поляна, още повече, че Димитър Заралията настоява за това.

На 16/28 юли, умело избягвайки срещи с потерите, четата се движи по билните части на Стара планина на изток. Спира при мандрите на шипченци около връх Чифут (в близост до най-високия връх в района "Исполин"). Това е при Вартополската (Узанска) поляна,където също намира добър прием при овчарите. Тук от четата се откъсва Кръстьо Минков, след скитане предал се в Габрово, а двама ранени са оставени на грижите на овчарите.

На другия ден, 17/29 юли четата продължава пътя на изток. Спира известно време при мандрата в м. Шадраваните. От тук тя се движи, водена от овчаря Теньо Трифонов. По пътя, при една стръмнина,четата изгубва един от своите другари, известен под псевдонима Помак Али. Възможно е това да е Петър Тодоров, убит след това от потерята.

Вечерта четниците приближават пътя Шипка - Габрово. Те заобикалят стражевия пост от северна страна. Непосредствено след това от четата изостава и се изгубва голяма група от 15 четника. Наскоро след връх

Св. Никола (Столетов), при м. Копаците от четата се отделят Христо Патрев и Стефан Орешков, за да отидат в с. Шипка за храна, но там те са заловени.

БУЗЛУДЖА /34/

Водени от Теньо Трифонов около 30 четника през нощта стигат до връх Бузлуджа. В гористото му подножие около Карагьол четниците спират на почивка.

Междувремено турските власти са узнали за пребиваването на четата в Шипченската планина. От казанлъшкия кърагасъ Куртчу Осман е сформирана голяма потеря, която се отправя към планината. Точни данни липсват, но вероятно от овчари или подставени лица, в кошарите потерята разбира, че четата е при връх Бузлуджа. Сутринта на 18/30 юли, четвъртък, Куртчу Осман открива четата. Постовете забелязват идването на неприятеля от към Хаската поляна. Четниците обаче са като замаяни и се изгубва доста време докато се разбудят напълно и Хаджи Димитър ги организира. Според Македонски това се дължи на някакво упоително питие, поставено в млякото на някоя мандра.

С наличните четници Хаджи Димитър вижда, че не ще може да завземе целия връх, който е скалист и открит, труден за окопаване. Едновремено с това врагът ще бъде прикрит в гората. Ето защо Хаджията избира позиция в гората с лице към Хаската поляна.

Потерята, въпреки численото превъзходство, не бърза да се втурва в атака, а да води престрелка, докато очаква подкрепление. Прави предложение за предаване, което е отхвърлено. След обед от към Шипка идват заптиетата на Сюлейман ага, а от към Габрово редовна войска, командувана от бригадния генерал Мехмед паша, комендант на Русе. Срещу тридесеттината храбреци се опълчват около 700 души.

Ожесточеният бой продължава три и половина часа. Неблагоприятно за четниците се оказва завземането на височините от войската. Въпреки, че четниците отблъскват храбро атаките и не допускат неприятеля на поблизо от стотина метра, те са обсипвани с град от куршуми. Редиците им започват да редеят. Ранен на три места, сражавайки се до последния момент и насърчавайки другарите си с думите "Братя, да умрем като българи", пада убит войводата Хаджи Димитър. Останалите 11 души правят отчаян опит за пробив през редиците на башибозука. Повечето от тях, между които е ранения още в първото сражение Никола Иванов, загиват. Между тях на Бузлуджа са Еремия Българов, Спиро Джеров, Стефан Хитрия, Добри Тръбача, Калчо Георгиев, Божил от Лом и др., а знамето е пленено.

Не всички загиват в боя при Бузлуджа.Обръча пробива една група от четири души. От тях наскоро, през нощта умира Андрей Марков, а Христо Македонски, Илия Николов и Пенчо Пехливанов след дълги скитания из Средна гора, край Панагюрище, през Рилския манастир, Атон и Цариград успяват да стигнат в Румъния.По всяка вероятност от Бузлуджа се откъсва и Васил Рахнев. Успява да стигне до родното си село Градец, където по-сетне е арестуван.

Дълго време след като престава стрелбата от към четата нападателите не смеят да се приближат и продължават обстрела. Когато се убеждават, че всички са мъртви или тежко ранени, заемат позицията.Следва гнусен спор за трофеите - облекло и глави, които носят награда. Накрая казанлъшката потеря получава 8 глави, а войската от Северна България - 17. С тях е главата, дрехите, оръжието, далекогледа и документите на Хаджи Димитър. Загубите на турците остават неизвестни.

Няколко дена след това, на Илинден,20.VII/1.VIII, казанлъчани издействуват погребението на убитите четници.Селяните от Енина и Хасът (Крън) със свещеници погребват обезглавените в общ гроб, а Хаджи Димитър и още един четник, когото намират с глава, по отделно.

ПОСЛЕДНИ СХВАТКИ /35/

Навсякъде до сега се смята, изхождайки от съобщенията на в. "Дунав" и спомените, предадени от Захари Стоянов, че откъсналите се четници при Шипка са 14 души. Известни са обаче имената на 15 четника. Това е групата начело с Димитър Заралията, която съгласно дадените предварително указания се отправя към "Агликина поляна".

Сутринта на 18/30 юли групата е по южните склонове на Шипченската планина. Тя дочува гърмежите при Бузлуджа, но не може да се притече на помощ. Като не знаят истинската съдба на Хаджи Димитър и неговите другари, решават да се отправят към Агликина поляна. Придвижването става бавно, често пъти без път по билните части или слизане в по-ниските места.

След пет дена спират при стар овчар от с. Енина и почиват при него. На следващия ден са при българските овчари на Махмуд ага от Казанлък, а след още четири дена - в къшлата на дядо Стоян от Хаинето(гр. Гурково). Той им посочва пътя за "Агликина поляна". Попадат на засада, от която успяват да се измъкнат. Някъде около в. "Чумерна" от групата се откъсва Велико Николов, след това убит от потерята.

Най-после четниците стигат до заветната "Агликина поляна", вероятно разпозната от Димитър Николов. Надеждите им обаче остават напразни. С изключение на една сърна наоколо няма никого. След обед обаче пристига потеря начело със Солак Пехливан. На призива да се предадат четниците отговарят с изстрели, които повалят Солака, а потерята се разпръсква.

Няколко дена четниците се въртят около "Агликина поляна", но не дочакват никого. Тогава вероятно решават да изпратят в Сливен Тончо Загоров, за когото в спомените не става дума, но турските документи представят като участник в групата. Достигнал до Сливен, той се предава на властите.

На 30.VII/11.VIII, четниците се срещат край "Агликина поляна" с нова потеря. С завързалата се схватка пада убит предводителя Димитър Николов Заралията. При това положение останалите четници решават да се опитат да напуснат пределите на Турция. Спускат се на северозапад и сутринта на 31.VII./12.VIII. намират приют в една порутена воденица, северно от мюсюлманското селце Кечидере (Козин дол, Сливенска община). Докато е на пост, прегладнелия Иван Пеев убеждава Тодор Петков да отиде до селото за храна. Там обаче четника е заловен и убит.

На другия ден, 1/13 август, многобройна потеря претърсва околностите. Завалява дъжд и при опит някои от потерята да се подслонят във воденицата, четниците са открити. Става кратка схватка, в която падат убити Стоян Пенчев и Петко Димитров. При това положение другите приемат предложението да се предадат, но на редовна войска. В селото има заптиета от Сливен, на които последните девет четника: Ангел Обретенов, Васил Пенчев, Иван Пеев, Марин Вичев, Марин Нейков, Никола Вълев, Сава Кънчев, Тодор Симеонов и Христо Колев се предават.

В пряка връзка с четата на Хаджи Димитър и Стефан Караджа са действията в Сливен. След сравнително интензивна подготовка, най-нетърпеливите около 20 души начело с Гунчо войвода и Тодор Харбов, още през април излизат с две малки чети, който скоро се обединяват. На няколко пъти посещават "Агликина поляна", стигат до Карловско, но вест от четата от Румъния все няма. Вече след като става ясно, че четата на Хаджи Димитър и Стефан Караджа е разбита, решават да извършат нападение над турската поща. Тази акция,станала на 13/25 август, когато навсякъде вестниците тръбят, че е настъпило спокойствие показва, че въпреки репресиите действията срещу властта ще продължат. След успешната акция четата се разпръсква, а войводите, които се укриват в с. Градец, са предателски убити.

СЪДБАТА
НА ЗАЛОВЕНИТЕ ЧЕТНИЦИ.
ОТЗВУКЪТ
ОТ ЧЕТАТА /36/

След близо едномесечен героичен подвиг четата на Хаджи Димитър и Стефан Караджа е разгромѐна и унищожена. Това става възможно със значителните усилия, които полагат турските власти. Мобилизирани са запасните части в Северна и отчасти Южна България. В борбата с четата се включват части от редовната войска под командуването на командира на Шуменската армия Абди паша. Официалните доклади представят занижени цифри на турските загуби. По-обективни са чуждите дипломати, които смятат, че загубите им не са по-малко от 150 души. Набързо стъкмените болници в Свищов и Русе не са в състояние да приемат всички ранени.

Човешките загуби озверяват управниците. В сраженията и отделните схватки близо 90 четника падат убити или са доубити. Пленените са около 37 души, и то повечето ранени и омаломощени. Арестуваните формално са изправени пред съд. Това става веднага след идването на Мидхат паша в Русе. В същност това е средновековен инквизиционен съд без право на защита и дори право на духовна утеха. Той действува по бърза процедура и установява само участие в сраженията. Мидхат паша получава правото на върховна инстанция. В някои случаи за половин ден се извършва гледането на делото и изпълнението на присъдата. Осъдени са на смърт и обесени около 26 души. Бесилки са издигнати в 9 града, някои от които далеч от мястото на събитията: Русе - най-много, Габрово, Казанлък, Котел, Ловеч, Пловдив, Свищов, Сливен и Търново. На заточение са изпратени само 9 души с присъди 5 на до живот и трима по на 15 години - двама като предали се и един като малолетен. Официалните източници говорят за един умрял в затвора. Това е вероятно Караджата,според повечето спомени окачен полумъртав на бесилото. Само един - Васил Рахнев, е времено арестуван и освободен, но това е след като е преминала вълната от репресии през лятото. Спасилите се без да попаднат в затвора са около 6 души. И пред съда, и пред бесилото четниците се държат достойно, със съзнанието, че умират за България и че след тях ще дойдат други борци.

Репресивните мерки засягат не само участниците в четата, но и обикновените българи. На тях се гледа като бунтари, смутили спокойствието на агите и царщината. Особено се влошава положението на българите в районите близки действията на четата. Местните власти безчинстват, арестуват и бият на произвола всеки, когото сметнат за неудобен. На черкезите е дадено право да убият всеки, който е подозрителен или окаже съпротива, да задържат вещите му като плячка,само да покажат главата му на властите. Едновремено с това правителството се стреми да покаже, особено на външния свят, че това е изолирано явление, неподкрепяно от българите. За целта то заставя от различни български градове да се съставят петиции за неодобрение действията на четата и благодарност, че живеят под сянката на султана. Служи си и с чисти фалшификации, като публикува измислени показания на Караджата и четници.

Високата порта засилва натиска върху румънското правителство, васално на Турция. Румънските власти са принудени да вземат известни мерки срещу българите и осуетят опитите за преминаването на други четници. Арестувани са Иван Касабов, Филип Тотю, Михаил Колони, Димитър Великсин, Васил Кордели, много българи са въдворени във вътрешността на страната.Уволнен е Ап. Арическо, а Васил Колони, Георги Ангелов, Т. Мърджиняну и др. са осъдени на кратки срокове затвор. В същност румънските власти отказват да предадат когото и да било на Турция и чрез тези мерки отбиват натиска срещу тях. Едва след смяната на правителството през септември турския натиск срещу Румъния отслабва.

Действията на четата намират широк отзвук сред дипломатическите кръгове и чуждестранната преса. Реакционните дипломати и вестници поддържат тезата на Турция, че четата е дело на чуждите елементи и преди всичко на Русия, която няма нищо общо с това. Прогресивната преса подчертава, че смутовете са повдигнати от несносното положение на българите и издигат глас за вземане на действителни мерки за подобряване положението на българите. Четата на Хаджи Димитър и Стефан Караджа помогна българския въпрос да се постави на дневен ред пред европейската общественост.

Репресивните мерки на турските власти могат само временно да спрат нарастващия протест на българите. В докладите турските управници са принудени да признаят, че въоръжената борба в българските земи нараства. Някои от тях разбират, че освен репресии трябва да се правят и отстъпки. След дълги години на протакане, само 3 месеца след разгрома на четата, турското правителство представя на Цариградската патриаршия проекта за учредяване на Българската екзархия, като обособена българска църква.

Героичните сражения на четата намират широк отзвук преди всичко сред българския народ. Българските вестници в Румъния се пълнят с материали за преувеличени победи на четата, появяват се стихове, посветени на нея. Неколкократните обяви на турските официози, като "Ла тюрки" за унищожаване на четата след IV битка и новите схватки при Бузлуджа и Кечидере са реалното основание да се породят слухове и легенди за непобедимостта на четата, за нейни несъществуващи битки. През ноември в румънските градове се отслужва молебен за здравето на Хаджи Димитър и неговите другари. За народа образът на Хаджи Димитър придобива легендарен характер - той е жив и отново ще поведе борбата за освобождение. Поетичен израз на тези въжделения дава Христо Ботев в известното стихотворение "В памет на Хаджи Димитра", публикувано във в. "Независимост" от 11.VIII.1873 г. и календара за 1875 г. Тук Хаджи Димитър и Стефан Караджа са провъзгласени за български светци - великомъченици. Наскоро след гибелта на четата в българските земи, дори в далечна Македония се запяват песни за юначните войводи.

Особено ползотворен е отзвукът от действията на четата сред революционната емиграция. Разгромът на четата налага преосмисляне на тактическата линия в българското националноосвободително движение. Събитията от лятото на 1868 г. показват, че колкото и организиран и героичен да е отряда, четническата тактика оставя до голяма степен народните маси изолирани от революционната борба, с което се ограничава резултата. Още същата година Васил Левски преминава в България, за да изясни имат ли почва слуховете за четата, какво е положението след репресиите, може ли да се вдигне скоро ново въстание. В скоро време Левски прозира, че фактически пътят на революционната борба трябва да се преустрои и пренесе в българските предели. Левски използува достигнатото по време на подготовката на четата, за да го развие при създаването на революционната организация.

Действията на четата, предвождана от сливенеца Хаджи Димитър, правят популярни революционните прояви на стария хайдушки град. Според Захари Стоянов след Априлското въстание един турски чиновник в Търговище заявява на един сливенец: "От где?, От Сливен ли? От Хаджидимитровия град? Вие и вашият град сте първите, които измислихте комитаджилъка!"

Действително, както писа Христо Ботев, четата на Хаджи Димитър беше предвестник на падането на турската власт и българското освобождение. Саможертвата на четата стана пример за техните последователи. Хаджи Димитър и Стефан Караджа станаха едни от най-популярните национални герои.

БЕЛЕЖКИ

1. Стоянов, З. Четите в България на Филип Тотя, Хаджи Димитра и Стефан Караджата. Пловдив, 1886. Позоваванията са по: З. Стоянов. Съчинения, т. II. С., 1965, с. 155-310.

2. Македонски, Хр. Записки. С., 1896, 223.с.

3. По-важни са: Тодоров - Хиндалов, В. Въстания и народни движения в предосвобожденска България според новоткрити турски официални документи. С., 1929, с. 113-157; Монеджикова, А. Четата на Хаджи Димитър и Стефан Караджа в английски дипломатически документи. Известия на института "Ботев - Левски", II, С., 1956, с. 145-183.; Въз-

възова - Каратеодорова, К. Документи за войводата Хаджи Димитър във връзка с предвожданите от него чети през 1864 и 1868 г. Известия на Държавните архиви, кн. 3, С., 1959, с. 154-162; Попов, Н и К. Каратеодорова. Документи за четническото движение през 1867/68 г. (В Ориенталския отдел на НБКМ). Известия на Народната библиотека "Кирил и Методий", т. IX(XV), С., 1969, с. 171-190;Четата на Хаджи Димитър и Стефан Караджа. Чуждестранни документи. С., 1988, 327 с.

4. През 1868 г. на български език излизат вестниците: "Дунав", "Дунавска зора", "Македония", "Народност" и "Турция"; Цветкова, Б. Австрийският ежедневен печат от 1868 г. за четата на Хаджи Димитър и Стефан Караджа. Известия на НБКМ, IX(XV), с. 109-127; Буссе, Н. В. "Русские газеты" о чете Хаджи Димитра и Стефан Караджа. Пак там, с. 71-83; Възвъзова - Каратеодорова, К. Сведения за четата на Хаджи Димитър и Стефан Караджа в парижките ежедневници от 1868 г.Пак там, с. 129-145; Маждракова - Чавдарова, О. Вестник "Дунавска зора" и неговите идеи за организиране на българското революционно дело (II.1868-VI.1869). Исторически преглед, 1987, 7, с. 38-58; Жечев, Н. Вестник "Народност" за четата на Хаджи Димитър и Стефан Караджа. Исторически преглед, 1988, 10, с. 77-83.

5. Сред обширната литература след труда на З. Стоянов по-важни са: Бобчев, И. По кървавите дири на славния подвиг 1868. С., 1928, 256 с.; Стойнов, И. Хаджи Димитър и неговият подвиг - Той не умира.Сливен на безсмъртните си синове. С., 1935, с. 1-78; Бурмов, А. Хаджидимитровата чета и Българското общество. "Отец Паисий", 1938, 1,с. 26-29; Маркова, З. Четата на Хаджи Димитър и Стефан Караджа. С., 1971, 157 с.; Шарова, К. Привременото правителство в Балкана и комитетът в Букурещ през 1868 г. Исторически преглед, 1988, 4, с.19-40; Същата - Четата на Хаджи Димитър и Стефан Караджа в историята на българското революционно движение - Чуждестранни документи, с. 5-42.

6. Сп. "Светлина", II, 12, 1892, с. 272. Автор по всяка вероятност е Балчо Нейков.

7. Маркова, З По стъпките на четата на Хаджи Димитър и Стефан Караджа. С., 1968, 54 с.

8. Драганова, Т. За датата на преминаването на четата на Хаджи Димитър и Стефан Караджа. Прослава на хайдутството, Велико Търново, 1968, с. 48-53; Хаджийски Д. През Караисенските лозя. Пак там, с. 58-67; Серафимов, Н. Битката при Карапановата кория. Пак там, с. 68-72; Мусински, Д. Осми и девети юли (20 и 21 юли) 1868 г.Пак там с. 73-85; Неделчев, Н. Уточняване към историята на четата на Хаджи

Димитър и Стефан Караджа. Векове, XVII, 5, 1988, с. 48-50 и др.

9. Шарова, К. Привременото правителство..., с. 26-34; Същата. Чуждестранни документи, с. 17-26.

10. Дума, I, З. Браила, 8.VII.1872, с. 2.

11. Стоянов, З., цит. съч., с. 170; Чуждестранни документи, с. 196, 197, 199., Унджиев, Ив. Васил Левски. Биография. С., 1967, с. 101

12. Стоянов, З., с. 192, 271; Македонски, цит. съч., с. 98.

13. Македонски, с. 50; Чуждестранни документи, с. 169. Заловените четници съобщават, че имали намерение да създадат един или повече центрове от Габрово до Карлово и влязат във връзка с българите от Одринския вилает.

14. Известия на НБКМ, IX(XV), с. 182; Шарова. Привременото правителство, с. 21, 22.

15. Бобчев, И. Цит. съч., с. 44-105; Маркова, З. Четата на Хаджи Димитър..., с. 19-35; Велики, К. Румъния и българското движение за национално освобождение. С., 1982, с. 87-103; Стоянов, З.с.155-161; Македонски, с. 42-47.

16. Публикувани във вестниците "Дунавска зора" и "Народност" през 1868, Ив. Касабов. Моите спомени от възраждането на България с революционни идеи. С., 1905, с. 109-118. И. Бобчев, цит. съч.с.87-97 Превод от турския текст на мемоара до посланиците - Известия на НБКМ, IX(XV), с. 184-185. Анализ в статиите на Шарова.

17. Познат в няколко варианта, публикувани от З. Маркова. Четата на Хаджи Димитър..., с. 149-143; Йонков Х. Двамата офицери от четата на Хаджи Димитър и Стефан Караджа. С., 1971, с. 126-130; Известия на НБКМ, т. IX(XV), с. 181-184. Подробен коментар също в статиите на Шарова.

18. Кирова, М. Революционното движение в Сливен във връзка с четата на Хаджи Димитър и Стефан Караджа. Исторически преглед,1988,10, с. 77-83; Обретенов, Н. Спомени за българските въстания. С., 1942, с. 91, 92; Прослава на хайдутството. Велико Търново, 1988,с.91,92.

19. Стоянов, З., с. 167, 168; Македонски, с. 46; Чуждестранни документи, с. 74, 115, 189, 192; Димитров, Х. Войвода Хаджи Димитър. Сливен, 1912, с. 7, 8; Издадените две съвремени гравюри: Клетвата на четата и Второто сражение. Снимки на някои четници.

20. Стоянов, З., с. 157, 159, 167, 172, 180, 187; Македонски,с.45, 47, 53, 63; Чуждестранни документи, с. 117, 189; Зарев, К. По въпроса за въоръжението на четата на Хаджи Димитър и Стефан Караджа. В. "Казанлъшка искра", 29.VIII.1972.

21. По всичко изглежда, че двете револвер-саби на войводите са запазени. Козловдски, Т. "Строшена" ли е сабята на Хаджи Димитър.Оте

чествен фронт, 12.III.1982; Същият. Изтрит е прахът на забравата. Отечествен фронт, 29.VII.1983; Динов, В. Кой подари сабята на Хаджи Димитър. Отечествен фронт, 4.XII.1981. В къщата-музей "Хаджи Димитър" се съхранява екземпляр близък до същите, но с прав клин.

22. Стоянов, З., с. 172, 180; Македонски, с. 207-208; В. "Дунав", бр. 456, 8.III.1870; Димитров, Х. Цит. съч., с. 7.

23. З. Стоянов, с. 162-173; Македонски, с. 45-50; Бобчев, с. 105-127.

24. Имената на десятниците не са уточнени. Л. Дойчев в От Петрушан до Бузлуджа, С., 1968, с. 53 отбелязва като десятници: Еремия Българов, Арсени Мартинов, Димитър Мънзов, Димитър Пронков, Коста Евтимов, Сотир Пеев, Спиро Джеров, Христо Македонски, Атанас Пиперков, Петър Вълчев, Никола Трендафилов Иванов и х. Димитър Хадхиата насов. Някои от тях са доста млади, за да бъдат десятници.

25. Първият списък от 110 души публикува П. Хитов през 1872 г. в книгата "Моето пътуване по Стара планина". Към него З. Стоянов и Хр. Македонски прибавят нови имена. Обобщаващи данни във: Великов, С. и Н. Ферманджиев. Още за участниците в четата на Хаджи Димитър и Стефан Караджа през 1868 г. Исторически преглед, 1968, 2, с. 82-87 и Василев, В. Още веднаж за участниците в четата на Хаджи Димитър и Стефан Караджа през 1868 г. Военноисторически сборник, 1988, с. 117-136. Вж. приложения списък в настоящия сборник.

26. З. Стоянов, с. 171-175; Македонски, с. 81-85; Чуждестранни документи, с. 113, 114, 119.

27. Стоянфв, З., с. 176-180; Македонски, с. 55-61; Чуждестранни документи, с. 114, 115, 119.

28. Стоянов, З., с. 180-185; Македонски, с. 62-65;Чуждестранни документи, с. 121; Хаджийски, Д. Цит. съч.

29 Стоянов, З., с. 185-190; Македонски, с. 67-72; Чуждестранни документи, с. 134; Светлина, III, 1, с. 1; Серафимов, Н., цит. съч.

30. Стоянов, З., с. 191-200; Македонски, с. 74-79; Д. Мусински,цит. съч., с. 73-82; Неделчев, Н. цит. съч.

31. Стоянов, З., с. 191-200; Македонски, с. 74, 79; Светлина, III 1, с. 16, 18; Мусински, с. 77-79; Неделчев, цит. съч.

32. Стоянов, З., с. 207-215; Македонски, с. 85-96; Маркова, З. По стъпките на четата, с. 33-34.

33. Стоянов, З., с. 207-215; Македонски, с. 96-100; Сп. Светлина, III, 12, 1892, с. 272; Маркова, З. По стъпките на четата, с. 34-40 47, 48.

34. Стоянов, З., с. 224-234; Македонски, с. 100-105; Чуждестранни документи, с. 188, 189, 198.

35. Стоянов, З., с. 270–284; Табаков, С. Опит за история на гр.Сливен, т. II, С., 1924, с. 204, 214, 215; Димитров, Г. Княжество България, ч. II, Пловдив, 1896, с. 312-315; Кирова, М. Революционното движение в Сливен..., с. 77-83.

36. Стоянов, З., с. 181-184, 304-309; Прослава на хайдутството, Велико Търново, 1968, с. 89-93; Чуждестранни документи, с. 165, 166, 190, 191, 192, 194, 216, 284, 286; Обретенов, Н. Спомени, с. 96-108. Велики, К. Цит. съч., с. 103-139.

ВЛАДИМИР ДЕМИРЕВ

Във фолклорната традиция на Сливенско

Не един и двама герои от пантеона на българското националноосвободително движение са възпяти от народа. За не един и двама борци за народна свобода народният певец е пял песни, възвеличавал светлите им образи, разказвал предания за великите им подвизи.

Почти няма кътче от българско, което да не е дало свое чедо в жертва на народната свобода - най-желаното и най-скъпото за българския народ през тежките години на робството.

Народните песни, възпяли хайдути и войводи, са израз именно на тези съкровени желания. В тях е заложена мълчаливата съпротива на първите години на робството, първите индивидуални прояви на въоръжена съпротива чрез отмъщението на "вехти" войводи и хайдути, за да се стигне до осъзната вече необходимост от организирана въоръжена борба, в която залагат и себе си в жертва велики народни синове. Едва ли има българин, който да не се чувствува горд, че е техен потомък и да не свежда чело пред великото им дело.Затова народът е издигнал непоклатим във времето паметник чрез своите песни.

Може да се каже, че в Сливенско е налице цялостен, системен цикъл от фолклорни произведения, които отразяват живота и делото на войводата Хаджи Димитър и отчасти на Стефан Караджа. Въпреки, че песенните цикли за двамата надхвърлят локалната си значимост и стават част от репертоара на певците от Източна България,/1/ най-значими в количествено и качествено отношение те са във фолклорната култура на областите, в които са родните места на войводите. В Сливенско за Хаджи Димитър са известни около 60 народни песни и няколко предания, а за Стефан Караджа около 12 песни в различни варианти./2/

Погледнато хронологически обобщено основните мотиви в песенния цикъл за Хаджи Димитър проследяват живота и делото му почти изцяло от младите години,решението му да отиде в балкана, хайдушкия живот до юнашката гибел. Разбира се, развоят на този цикъл е в закономерно съответствие с регионалната специфика не само на песенната традиция, но и на цялата фолклорна култура, а също и в съответствие с особеностите в развоя на житейския път на героя. Тези два момента са определящи при изграждането на отношението на фолклорното мислене към него като към историческа личност.

В този смисъл е необходимо да се изтъкне големият брой на песните за Хаджи Димитър в Сливенско, което е естествен резултат от факта, че той е роден в Сливен и дейността му като хайдутин до заминаването му за Сърбия и Румъния е предимно в Сливенския балкан заедно с Панайот Хитов./3/ Сравнително по-малко са песните за Стефан Караджа.

Това потвърждава факта, че независимо от това къде е живял и действувал героят (особено ако става дума за личност с общоетническа значимост), родното му място е с най-големи права да му отдаде заслужената почит чрез фолклорните си произведения.

Когато се разглеждат тези песни задължително трябва да се има предвид и развитието на хайдушката народна песен в Сливенско,/4/тъй като тя е основна форма за реализиране на отношението на фолклорното мислене към личностите на Хаджи Димитър и Стефан Караджа.

Всички песни в един или друг аспект отразяват живота и делата на тези исторически личности, реално съществували в определен период на определена епоха. Друг е въпросът как и до каква степен тези песни отразяват историческата истина, каква и доколко е вярна историческата информация в тях, сравнена с историческите лица и събития? Има ли пълно съответствие между песенните сюжети и мотиви от една страна и историческата действителност от друга и необходимо ли е да се търси такова точно съответствие? Проблемът за отношението между фолклор и история е бил неведнъж обект на внимание в нашата фолклористика. /5/ Проблемът, който трябва да се разглежда с оглед на всички фолклорни жанрове - носители на етноисторическа информация. А също от гледна точка на фолклора като динамично развиваща се част на етническата култура, която е плод на историческото развитие на етноса/6/ и регионалният принцип на неговото (на фолклора) изграждане и съществуване./7/ Така фолклорните произведения са катализатор на отношението на народа към историческите събития и личности. В тях е определящ стремежът към реализиране по художествен път на нравствено-етична оценка към тези лица и събития. Те съхраняват и предават определена историческа информация, но в съответствие със законите на поетиката на фолклорното произведение и от гледна точка на колектива с функции и права за това. Историческото като категория получава реални измерения, когато бъде съотнесено с критериите на съответния колектив-рода, селището или етноса./8/

Четейки тези песни се натъкваме на мотиви и сюжети, които не притежават историческа достоверност , дори обратното, погледнато формално, те дезинформират читателя.

Познавачите на живота и делото на двамата войводи биха се учудили, че Хаджи Димитър и Стефан Караджа водят дружина в Сливенския балкан, че Хаджи Димитър изпраща заръки до своя побратим да дойде в дружината му, макар те да не са се познавали и действували заедно до момента на срещата им в Румъния./9/ Също прави впечатление, че в немалка част от песните за Хаджи Димитър като образ битува и Панайот Хитов - крупна личност от нашето Национално-освободително движение/10/, но като че ли винаги на преден план изпъква образът на Хаджи Димитър. А исторически факт е, че Панайот Хитов е водил чета в Сливенския балкан, в която знаменосец е бил бъдещия войвода./11/ Тази смяна на местата на историческите личности в разглежданите песни не е подмяна на исторически факти или обезценяване делото на Панайот Хитов,/12/ а плод именно на нравствената оценка на фолклорното съзнание, за което особена значимост добива делото на този борец, който е паднал в борбата за свобода. Личностите стават велики в своята гибел за святото народно дело. Така техните образи добиват особено излъчване в сравнение с останалите живи герои. А това води и до идеализирането им във фолклорните произведения.

Плод на нефактологическото историческо фолклорно мислене е и смесването на историческото време и исторически пластове в много от песните, "пренебрегване" на историческите факти и в един текст наред с Хаджи Димитър и Стефан Караджа са Раковски, Ильо войвода или Богдан Богданлията, Златито Кокарчанина,Пею

Буюклията. Все реално съществували исторически личности, живяли и действували в различни епохи и области, някои от тях свързани в революционната си дейност с Хаджи Димитър, но не участвували заедно с него в една чета./13/

За времето на създаване на тези песни - втората половина на 19 и началото на 20 век - те са били с особена социално-информационна функция. Наред с пресъздаването на реални исторически събития, на определени знания за тези събития и исторически личности е налице изграждане по чисто фолклорен път на своеобразен пантеон от "вехти" и нови войводи и хайдути, събрани в "блажена Стара планина" под хайдушкото знаме на хайдушкото сборище. Ето я тази необходима на фолклорното съзнание идеализация, продиктувана от реалното историческо време, от реалната историческа ситуация, налагащи ново отношение към героите. Плод на този стремеж за възвеличаване името и делото им е смесването на имена на войводи и хайдути с известни дела като исторически факт, а също и наличието в текстовете на малко известни и неизвестни хайдути и хайдушки ятаци, действували в строго локални области. Тук се натъкваме и на още едно интересно явление. Това е стремежът за възвеличаване образите на отделни хайдути, действували в района на едно или няколко села и които в своя живот и дело не надрастват същността си на хайдути и недостигат идейно до нивото на революционера. Но в народните песни наравно с образите на Хаджи Димитър и Стефан Караджа е и местният хайдутин. Като представител на колектива на селището, в което е създадена песента или е "минала" от там, той е "своят" герой в борбата и затова на него му е отредено място в редицата на героите, независимо че е възможно да не се е познавал с тях. Народният певец е решил по своему този въпрос - всички, които са посветили живота си на святото дело трябва да бъдат заедно в народната песен. Освен това по този начин се съхранява и предава определена историческа информация за отделната личност, респективно и за селището. Т.е. по фолклорен път, чрез средствата на фолклорната песенна традиция, се предава и съхранява информация от етноса за етноса/14/, независимо от това, че не е спазена хронологическата последователност на историческите пластове.

Разбира се, възможно е и е допустимо като явление, някои от песните за Хаджи Димитър и Стефан Караджа да са имали свои "прототипове", т.е. да са били създадени за други личности, но в тяхната форма и отчасти съдържание, да са вплетени новите мисли и идеи за образите на новите герои със събитията от по-ново време. Това е постоянното "вътрешно" движение и възпроизводство на фолклорните произведения, особено що се отнася до тези, които отразяват исторически събития или са посветени на исторически личности и най-вече за хайдушките народни песни.

Този фолклорен жанр притежава своя специфика на повествование, на словесен и музикален изказ съобразно социалната му функция, реалното историческо време и обществено-социалната ситуация, на която служи. Типично за хайдушките песни от края на 18 и началото на 19 век и почти до края на века е, че голям брой песни за хайдути и войводи са с конкретно-исторически характер/15/. И въпреки, това, като произведения на народното творчество, те не могат да бъдат достоверен източник за историческите факти и събития, но са сигурен документ за отношението и оценката на народностното съзнание спрямо делата им.

В песните за Хаджи Димитър и Стефан Караджа е съхранено наследството от класическата хайдушка песен и в същото време са вариант и продължение на богатата епическа традиция в българската фолклорна култура, обновена и претворена в духа на новото време, новите идеи за борбата срещу османския поробител./16/

Целият цикъл песни за Хаджи Димитър в Сливенско може да се разглежда като един своеобразен епос за неговия живот и дело. Тъй като подредени тематично, основните мотиви в отделните песни проследяват хронологически и идейно житейският му път, подчинени на основната тема - тежкото османско робство и борбата за свобода./17/

Съобразно това тематично подреждане на първо място стоят песните, чиито основен мотив е вземането на решение от героя да излезе с дружина в балкана. В основата на тези мотиви стоят битови елементи, чрез които се извежда основната идея.

В първите песни (според посоченото тематично подреждане) "Тоз добър юнак Хаджи Димитър", "Хубав ерген грях няма" и др., Хаджи Димитър е представен като личен момък сред останалите момци с подчертани качества на юнак, което "подготвя" изграждането му като личност в следващите песни — от личен момък и юнак до личен хайдутин и войвода. Така се проследява идейното израстване на героя — от обикновените ергенски "юначества" по седенки и хора до узряването на идеята за поемане славният път на бореца за свобода. Чрез изграждащата се "вътрешна" опозиция между битовите мотиви в първите песни и мотива Хаджи Димитър решава да стане хайдутин в следващите, се извежда образът на идейно съзряващия революционер:

Аз ще си дружина събера
на Агликина поляна,
все отбор млади юнаци,
народа да си отървем
от тези турци проклети.

За идейното израстване на революционера говори и песента, в която отново, оставяйки на втори план личното, тихото семейно огнище, обръщайки се към своите другари с ясното съзнание за предстоящия тежък път на бореца, посветил живота си на святото дело:

Там има пушка бойлия
и остра сабя френгия,
зелени треви постелка,
сини камъни възглавка,
букови листа покривка.
За майка-пушка бойлия,
невяста сабя френгия,
дечица - дребни патрони.

Отново чрез сполучливото образно изграждане на вътрешна опозиция между спокойния семеен живот и този на хайдутина - бунтовник е постигната необходимата за народния певец идеализация на героя, който става изразител на народните въжделения за свобода, чието постигане може да се осъществи само по пътя на борбата, от който връщането назад е изключено. Тази идеализация е засилена и чрез подчертаването на момента с преодоляването на вековната привързаност на българина към семейното огнище в името на свободата.

Излизането на Стефан Караджа в балкана се извежда в песните отново чрез елементи с битов характер и преодоляване на личното, но в отклик на призива на Хаджи Димитър да отиде в дружината му. Дори в една от песните "либето" на Караджата го съветва да отиде при своя другар, като му заявява, че и тя ще замине с него. Чрез този епически мотив народният певец търси идеализацията, подсилена чрез обогатяването му в съответствие с новата идея - готовността на "либето" да последва своя любим в тежкия път на борбата.В друга песен причина за отиването на Караджата в балкана е двубоят му с пашата и неговите поданици, напомнящ за юнакът от епическите песни, побеждаващ с един замах на кривака си своите противници. Този двубой е предшествуван от диалог между двамата, който е един своеобразен словесен двубой за устояване на етническата принадлежност и чрез който се постига градацията в изграждането образа на Стефан Караджа. Устоявайки изкушителните предложения на пашата за богатство и власт, но на твърде скъпата цена - да смени вярата си. Гледайки с насмешка, дори с подигравка на тези предложения, героят печели двубоя като морално извисена личност. По този начин, чрез образа на Стефан Караджа и неговата чистота като българин, народният певец е реализирал своите възгледи относно устояването на верската и етническа принадлежност през османското робство.

За отбелязване е, че песните с мотив относно решението на Хаджи Димитър да поеме пътя на борбата,показват многовариантност в цикъла. Това вероятно е поради важността и значимостта на този акт.

Следвайки тематичното изграждане на цикъла в следващите песни са разработени мотиви от хайдушкия живот: повеждането на дружината, изборът на Хаджи Димитър за войвода, хайдушка сватба с преоблечен като булка хайдутин, песни със сюжети конкретизиращи отделни случки - раняването му, лекуване на раните му, побратимство - спасяването на изпаднал в беда побратим, случки с конкретно-исторически личности: Васил Рахнев от с. Градец, Сливенско, Иванчо Нончев и Иванчо Сивов от Котел (залавянето на последния и замисъла на неговото освобождаване), убийството на гръцкия лекар - действителна случка от младите години, преди да е станал хайдутин. Основен мотив в няколко песни е четата на Хаджи Димитър в бой, обир на царска хазна и др. Като и тук трябва да се подчертае впечатляващата многовариантност на песни с един и същ мотив.

Песните за Стефан Караджа също представят сюжети от хайдушкия живот, излизането му в балкана, преплитане на хайдушки и битови мотиви. Но тъй като техният брой в Сливенско и много по-малък от тези за Хаджи Димитър, те не представят цялостно изграден образ на героя. Такъв цялостен в идейно и сюжетно отношение изграден цикъл е налице в Ямболско, където е родното му място./18/ Макар че част от песните се дублират с някои песни от Ямболско или са техни варианти (възможно е да са "дошли" от там), в тях е реализирано отношението на фолклорното мислене към Стефан Караджа при изграждане на образа му. Като че ли класическото разбиране за хайдутин повече е валидно за него. Редуването на хайдушки и любовно-битови сюжети го прави по-земен. Възвеличаването му като герой-революционер, като че ли не е първостепенна задача в песните за него. Идеята за борбата се реализира винаги чрез образа на Хаджи Димитър. Двамата като образи са различни и взаимно допълващи се. Хаджи Димитър е героят отдаден изцяло на борбата. Стефан Караджа също участвува в нея, но тъгува за "либето" си за жена и деца.

В част от песните не се изтъква необикновеното, изключителното в живота на героите, а сърдечно разкриват съвсем естествени човешки чувства и мотиви на поведение. Те се отличават с повече лиризъм, по-кратки са и са с опростена фабула и композиция. В тях липсва биографичност и информативност и преобладават емоционални, чисто битови, делнични взаимоотношения. Те са отдалечени от конкретно-историческото като събитийност, но това не намалява емоционално-естетическото въздействие, което притежават. Те също изпълняват определени социално-обществени функции като част от целия цикъл песни.

Особено силно впечатление правят песните, чиито мотив е гибелта на героите. Пресъздаването на този трагичен край се осъществява чрез мотиви от епическата традиция - прокобен сън и сбъдването му, юнашка смърт и др., но обогатени от хайдушката песен и подчинени на новите идеи, на новия революционен патос в борбата срещу поробителя./19/ В тези няколко песни в едно са вплетени дълбокия трагизъм по загубата на народните герои и красотата на геройската им гибел, вдъхваща вяра и оптимизъм в бъдещото освобождение/20/.

Във фолклорната традиция от Сливенско са съхранени и няколко предания за отделни случки от живота и дейността на Хаджи Димитър. Някои от тези предания се дублират по мотиви и сюжети с народни песни. Част от преданията за него (особено тези за младите му години) вероятно са създадени още приживе и отразяват случки от негови юношески и младежки подвизи, които в повечето случаи са се доразвили след неговата гибел в съответствие с идеята за изграждането на фолклорния му образ. Интересно е преданието за орисването му (широко известен мотив в българската фолклорна традиция)./21/ Възникнало след гибелта на героя, то представя целият му жизнен път. Чрез орисията на орисниците е дадена цялостна личностна характеристика и оценка, реализирано е отношението на народностното съзнание към него. А в думите на третата орисница, чрез идеята за безсмъртието, по категоричен начин е определена значимостта на неговото дело:"...че по сборове и седенки да пеят песни за него".

В Сливенско (край с. Ичера) е известно изворче, свързано с името на войводата. Съхранено е вярването, че водата му е лековита. Но за отбелязване е, че според преданието тя става лековита след като с нея измива раните си героя. Това е необходимият за фолклорното съзнание елемент на митологизация – начин, по който най-точно е изразено отношението към народния герой.

Така разгледани песните и преданията за Хаджи Димитър и Стефан Караджа в цялото си сюжетно многообразие, в многовариантността си, представляват цялостен цикъл във фолклорната традиция на Сливенско. С разнообразие на мотиви и сюжети от класическия епос, доразвити и обогатени от хайдушката песен, народният певец създава своеобразна хроника на жизнения им път и дело. В песните на този цикъл вярно е уловен и точно пресъздаден историческият развой на бореца за свобода в изграждането на образите на двамата герои,които по свой личностен път са стигнали до святата идея, обединила края на живота им под едно знаме с ясното съзнание за смисъла на тази борба. Това съзнание на революционер е дало право на Хаджи Димитър да заяви пред румънския министър в присъствието на Петър Селимински: "Аз съм политически хайдутин"./22/ С това съзнание умират и героите в народните песни. Реалната същност на личностите на Хаджи Димитър и Стефан Караджа е в съответствие с настъпилите промени в народностното съзнание относно изискванията за героичната личност/23/,през епохата на Възраждането. И затова може би народът е създал толкова много песни за тях, което е най-чистото и истинско признание за святото им дело.

БЕЛЕЖКИ

1. Иванова, Р. Хаджи Димитър и Стефан Караджа в българския песенен фолклор - Български фолклор, 1983, кн. 3 с. 24.
2. Демирев, Вл., Ников, Н., Блажена гора зелена, Сб. народни песни, под печат.
3. Маркова, З. Четата на Хаджи Димитър и Стефан Караджа, С., 1967. с. 37-46. Хитов, П. Моето пътуване по Стара планина, 1934. с.15-33.
4. Живков, Т.Ив., Янакиева, Ж. Да би гората думала, С., 1968; Архив на Исторически музей - Сливен, ЕАНе - 30, 31, 32, 33, 34, 35.
5. Динеков, П. Български фолклор, Първа част, С., 1980, с.563-568; Стойкова, Ст. За историзма на хайдушките песни. В: Фолклор и история С., 1982. с. 142; Живков, Т. Ив. История и народно творчество - Векове, 1974, кн. 1 с. 51; Живков, Т.Ив. Фолклорната история -В: кн. му фолклор и съвременност. С., 1981. с. 121.
6. Живков, Т.Ив. Етнокултурно единство и фолклор. С., 1987 с. 95
7. Пак там. с. 133.
8. Живков, Т. Ив. Фолклорната история, с. 122.
9. Маркова, З. Цит. съч. с. 47.
10. Косев, К. Панайот Хитов - живот и революционна дейност.С.,1963.
11. Хитов, П. Цит. съч. с. 15-33; Косев, К. Цит. съч. с. 13-17.
12. Народът е засвидетелствувал значима почит в своите песни към личността и делото на Панайот Хитов. В: Живков, Т. Ив., Янакиева, Ж. Цит. съч. с. 162-171. Архив Исторически музей - Сливен, ЕАНе - 30-35.
13. Демирев, Вл. Ников, Николай. Цит. съч.- В: Именен показалец.
14. Живков, Т. Ив. Фолклорната история, с. 121.
15. Стойкова, Ст. Цит. съч. с. 147.
16. Иванова, Р. Цит. съч. с. 24.
17. Демирев, Вл., Ников, Н. Цит. съч.
18. Пак там.
19. Иванова, Р. Пос. съч.
20. Динеков, П. Из историята на българската литература, С., 1969, с. 329.
21. Българско народно творчество, С., 1961. т. 4 с. 277-292, т. 11 С., 1963. с. 374-381.
22. Маркова, З. Цит. съч. с. 53.
23. Живков, Т. Ив. Пос. съч. с. 151.

МАРИЯ ДЕЧЕВА

С името на Хаджи Димитър

Името на Хаджи Димитър е тясно свързано не само с борбата на българския народ за свобода и национална независимост. Подвигът на четата, който по революционен път се стреми да премахне турското робство, вдъхновява българският народ и неговите прогресивни сили в борбата за национална и социална справедливост.

Неговият пример вдъхновяват народните маси, особено в периода на остри класови сблъсъци. Той е особено популярен в родния му Сливенски край. Знамето на революционните традиции след Освобождението се поема от Сливенската работническа класа и нейния боеви авангард - партийната организация.

В първите години след Освободителната война, когато българските земи са разпокъсани, чествуването на гибелта на Хаджи Димитър на Бузлуджа става част от борбата за Съединение. В това отношение значителна роля изиграва чествуването през 1885 г., когато присъствува майката на Хаджи Димитър - баба Маринка.

Традиционното поклонение на в. "Бузлуджа" на 20 юли (2август) 1891 г. е умело използувано от наследниците на революционните борци за национално освобождение - социалистите, които се събират тук, където се е сражавала четата на легендарния войвода и вземат историческото решение да се създадат марксистка партия на работническата класа.

На Бузлуджанския конгрес представители на сливенските социалисти са Димитър Христов и Михаил Кантарджиев./1/

Конгресът на в. "Бузлуджа", който постави началото на организацията на работническата класа се крие и дълбока символика - мястото на загиналите революционери ще се поеме от новата революционна марксистка партия.

В следващите години работническата класа, ръководена от своята партия отстоява революционните традиции на българския народ. Българските социалисти подчертават, че четата на Хаджи Димитър и Стефан Караджа от 1868 г. е ярка изява на революционните борби на българския народ в противовест на съглашателство с консервативното чорбаджийство. В тази насока няколко ярки статии написва Георги Бакалов./2/

"Като метеор се мярка той в българската история - пише Бакалов, но толкова ярък, че се чувствува и до днес оная светлина, която разголи тогава два свята, две социални устремления, две тактики. Затова е той толкова велик, че се създаде легенда за неговото безсмъртие и покрай него за безсмъртието въобще на "тоз който падне в бой за свобода"./3/

Подвигът на Хаджи Димитър, смелостта му, любовта му към поробения народ остава като пътеводна звезда и в борбата на трудещите се против капитализма и фашизма, за победата на социалистическата революция.

В първите редици на тази борба стои Сливенския край. Неговата работническа класа откърми десетки борци, които като Хаджи Димитър приемат геройски смъртта и загиват с пламенните слова на Ботев за сливенския воевода:

"Тоз който падне в бой за свобода,
той не умира!"

В антифашистката борба 1924/25 г. се използува опита на четите от преди Освобождението. Образуват се милиционни чети, които се ръководят от войвода и секретар./4/ В някои от издадените от тях позиви се изтъква, че четите се водят от духа на Хаджи Димитър, Ботев и Левски./5/.

Революционните традиции на българския народ намират най-ярка проява във въоръжената борба против монархофашизма и капитализма през 1941-1944 г. Името на Хаджи Димитър отново става знаме в борбата. На 23 юли 1941 г. радиостанция "Христо Ботев" излъчва предаването "На какво ни учи опитът на четата на Хаджи Димитър и Стефан Караджа"./6/ В нея се прави аналогия между четническата борба от времето на Хаджи Димитър и четническата партизанска борба. "Споменът за Хаджи Димитър и Караджата и за тяхната славна дружина всякога е дълбоко вълнувал всяко честно и свободолюбиво сърце. А днес тоя спомен и тия имена са бойно знаме. Защото днес народът ни отново изживява тежки робски дни. Отново народът ни пъшка под черното иго - името на германските фашисти и техните български агенти. И отново най-добрите синове на народа прегръщат беззаветно борбата за национална независимост на нашата страна"./7/

В тази борба Сливенския край е отново в челните редици. Местата, където 80 години по-рано броди Хаджи Димитър като хайдутин, стават основна база за формирането на въоръжени партизански чети. По-късно една от тях приема името на обичания, вечно живия, с никога неувяхваща слава Хаджи Димитър./8/

Сливенската партийна организация възприе без всякакви резерви курсът на въоръжена борба на българския народ против фашизма взет от БРП с решение на

Политбюро на 24 юни 1941 г.

Първите стъпки на партизанското движение са свързани със завръщането на изпратените от задграничното бюро на ЦК на БКП политемигранти начело със Съби Димитров.

На 10 септември 1941 г. в м. "Белите кайнаци" в Сливенския балкан се провежда заседание на ОК на партията. На него се взема решение да се образува партизански отряд с командир Съби Димитров и политкомисар Иван Грудев. С това се поставя началото на партизанското движение в Сливенския край.

Първите стъпки са съпроводени с тежки удари, нанесени от врага върху антифашисткото движение. Загиват членовете на ОК на БКП: Стоян Костадинов (Цочо), Симеон Бъчваров, Спас Георгиев и Съби Димитров, Попадат в ръцете на полицията членовете и сътрудниците на ОК на БРП. Мястото на загиналите в ръцете на фашистката власт народни синове се заемат от други смели антифашисти.

Аврам Стоянов - пратеникът на ЦК поема ръководството на въоръжената борба.

През пролетта на 1942 година се образува партизанска група. На 15.X.1942 г. в местността "Димитрова поляна", южно от с. Бяла, от разрасналата се партизанска група се формират двете партизански дружини № 1 "Съби Димитров" с командир Панайот Николов (Бойко) и № 2 "Георги Георгиев" с командир Иван Славов Гинчев (Йонко).

В края на декември 1942 г. партизаните полагат клетва. През май 1943 г. се формира VI-та въстаническа оперативна зона, която включва Сливенски, Ямболски и Бургаски партийни окръзи.

На 1.II.1943 г. излиза в. "Народен другар" - който изиграва ролята на пропагандатор, агитатор и организатор в Югоизточна България.

Победата на Червената армия над хитлеристка Германия внасят увереност в борбата на трудещите се против фашизма. Все по-голям брой български патриоти се включват в съпротивителното движение. Увеличава се и числения състав на двете дружини. През пролетта на

1943 година става тяхното разделяне. Дружина "Съби Димитров" се прехвърля да действува източно от Сливен, а дружина "Георги Георгиев" западно от Сливен.

Отрядите преминават в изпълнение указанията на ЦК и ГЩ на НОВА към активна бойна дейност. Духът и вярата на партизаните в собствените им сили нараства с всеки изминат ден. Само през август отряд № 2 провежда няколко акции. На 25 юли овладява мандрата на с. Гавраилово и иззема голямо количество кашкавал и сирене за нуждите на партизаните. Проведени са акции в селата Сборище и Оризаре, където са наказани местните предатели. На 13 август е овладяна мина "Чумерна", където са разрушени всички съоръжения, конфискувани са взривни материали и други вещи, полезни за отряда. Акцията оказва голямо въздействие върху миньните работници за повдигане на бойния им дух. Забележителна и с голямо политическо въздействие е акцията, проведена на 11 септември 1943 г. в с. Шивачево, когато е превзето селото и на проведеното общоселско събрание е прочетена, одобрена и изпълнена смъртната присъда на кмета.

Тази акция вдига на крак полицията от Сливен и цялата моторизирана полиция от Бургас. В блокадата вземат участие и два полка от Сливен и по един от Нова Загора, Казанлък и Търново. Вестта за акцията се разнася по селата и повдига духа на населението.

Зимата на 1943 г. отрядът прекарва при тежки условия в Балкана, преследван непрекъснато от врага. Въпреки всичко, той успява да съхрани своите сили и с настъпването на пролетта увеличава своя състав, укрепва, разгърва широка бойна дейност и се утвърждава като здрав и надежден боен юмрук на партийната организация. През май отрядът наброява 70 партизани. По време на разрастването си на 25 март 1944 г. той води едно от най-епичните си сражения - това край каменните кариери на с. Ковачите.

За извеждането на партизани от отряд "Петър Момчилов" в отряд № 2 през март слизат в с. Полски Градец командирът на отряда Иван Славов Гинчев и партизанинът Стефан Даскалов. На сборния пункт се събират

14 души, между които и три жени. При сурови зимни условия и неудобен за прикритие полски район, партизаните трябва да стигнат Средна гора. Преходът става нощно време и на няколко етапа докато денят 25 март приковава партизанската колона между селата Младово и Ковачите. Преследвана от многобройна полиция групата дава и първата жертва. Пада убит Стефан Даскалов (Кочо). В невъзможност да се изтеглят партизаните приемат боя. Въоръжението им е лошо. На повече от партизаните им липсва боен опит. Превъзходството им е в силата на духа. Сражението е жестоко. Партизанските залпове са точни и отмерени. Врагът дава жертви в убити и ранени. През нощта партизаните пробиват обръча и се изтеглят към Нова Загора, а оттам в планината. Димитринка Манолова (Петя) е ранена и е в невъзможност да върви. При нея оставя Недялко Царев (Ганчо). На другия ден те са открити и се самоубиват.

Тътенът на битката дълго отеква по селата на Сли венския край. Записана е още една героична страница в историята на този партизански отряд. На заседание на щаба на VI-та оперативна въстаническа зона, проведено на 10 април 1944 г., е решено на най-големият и боеспособен отряд № 2 да бъде дадено името на Хаджи Димитър.

Предстои преименуването му на името на легендарния български войвода. Към края на април строени, в пълна бойна подготовка, партизаните с трепет очакват да започне тържествената проверка и полагане на партизанската клетва. Пълна тишина владее в лагера "Царевичната база". Пред редиците застава командирът на отряда Йонко и политкомисарят Чавдар. С вълнуващ глас Нено Стоянов - Чавдар чете клетвата, след когото всички повтарят:

"С гордост и радост приемам званието четник на Народоосвободителното движение. Обещавам пред другари, народ и паметта на геройски загиналите борци на Отечествения фронт, че поставям всичките си сили и живота си за освобождение на Родината си и света от хитлеровите завоеватели и техните български слуги, от фашистката тирания и че с оръжие в ръка ще се боря за осъществяването програмата на Отечествения фронт. Обещавам, че ще изпълнявам боевите заповеди на командирите си и че няма да издавам тайни, които да ползуват врага.

Сурово наказание и позор да се стовари върху мене, ако изменя на това обещание"./9/

Като героичните четници на Хаджи Димитър и Стефан Караджа те са готови да дадат своя млад живот за свободата на родината. И мнозина го бяха дали вече.

След произнасянето на клетвата бойният командир съобщава, че от този момент отрядът приема името на Хаджи Димитър и че всички партизани трябва да бъдат достойни негови последователи.

Споменът за Хаджията и Караджата и за тяхната славна дружина винаги е дълбоко вълнувал всяко честно и свободолюбиво сърце. А сега този спомен и тези имена се превръщат в бойно знаме на отряда.

Започва нова страница в борбата на отряд "Хаджи Димитър". Редят се още по-смели акции.

Партизани от отряда овладяват на 1 юни мина "Чумерна", 9 юни блокират горското стопанство в местността "Сондите". На 19 и 26 юни провеждат снабдителни акции в с. Струпец, на 6 юли блокират една мандра в местността "Бабина локва".

Снабдителни, политически и наказателни акции те провеждат в селата Старо село, Джиново, Малко Чочовен, Голямо Чочовен, Стара река, Бяла паланка и др. В бойния път на отряда се нижат 40 бойни и политически акции, 7 епични сражения и многобройни схватки с врага. Преследван непрекъснато от войска и жандармерия, той извършва преходи от 30-40 км в денонощие и маневрирайки умело се отскубва от основните сили на врага.

В тези героични битки партизаните от отряд "Хаджи Димитър" показват на врага как четниците от народоосвободителната партизанска армия знаят да се бият и мрат за свободата на своята родина.

С това те спечелват сърцата на обикновените хора и увенчават своите имена с ореола на народната признателност.

Ръководството на отряда провежда сред населението на сливенските и новозагорските села системна организационна и масово-политическа работа. Изгражда редица ОФ комитети, партийни и ремсови организации. Разпространява много позиви, с които се вдъхновяват трудещите се в борбата им против врага. В позив от 1 юни 1944 г. те пишат:

> "Българи, драги работници!
>
> ... Работници, войници, български граждани!
>
> Последният час е ударил. Всенародната въоръжена борба за изгонване на германците и смъкване на фашистката власт е отпочнала. От Вас се иска да присъедините усилията си към смелите действия на партизаните, за истинска народодемократична власт.
>
> Работници, не допущайте Вашия труд да бъде използуван за нуждите на Германия! Саботирайте с всички сили и средства производството. Нищо за Германия!
>
> Войници, офицери и подофицери! Не изпълнявайте заповедите и нарежданията на вашите фашизирани началници. Присъединявайте се към народоосвободителната армия - партизанските отряди! Само така ще служите истински и честно на България.
>
> ... С оръжие в ръка да не допуснем ограбването ни от германците! Вън германците от България! Смърт на фашизма! Свобода на народа!
>
> от отряд "Хаджи Димитър /10/

В навечерието на 9 септември отряд "Хаджи Димитър" се намира далеч в Балкана, откъснат поради голяма вражеска блокада. Вечерта на 6 септември, той се придвижва към Бяла паланка, където от известно време се е установила ловната дружина на 11 пехотен полк. Планирано е на 8 септември да се овладее селото и да се установи народна власт. На заварденото от партизаните шосе е заловен един капитан-военен лекар на ловната дружина. По него е пратено писмо на командира на дружината за среща и водене на преговори. Вместо отговор дружината прави опит да обкръжи отряда, което принуждава партизаните да се откажат от акцията. Те напускат Чумерненския балкан и се отправят за

Сливен, предвид важните събития които настъпват. На 10 септември сутринта отрядът слиза в с. Малко Чочовен. Цялото село излиза да ги посрещне. Опиянението от свободата няма граници.

След обяд към два часа, натоварени на камион партизаните пристигат в покрайнините на Сливен .. и под строй с развято знаме навлизат в града, посрещнати с бурни приветствия от хилядите граждани. Народ и партизани се сливат в едно възбудено до краен предел множество. Отрядът незабавно се включва в организирането на властта на Отечествения фронт.

Така партизаните от отряд "Хаджи Димитър" воюват и посрещат изгрева на свободата като достойни носители на името на своя патрон - легендарният Хаджи Димитър.

БЕЛЕЖКИ

1. ШАРОВА, К. Създаване на Българската социалдемократическа партия. Известия на института по история на БКП, т. VIII,С.1961,с.43.
2. БАКАЛОВ, Г. Очерци по българското национално-революционно движение, С., 1936, с. 7-18, 84-85.
3. Пак там, с. 12.
4. История на Сливенската окръжна организация на БКП, С., 1987, с. 167, 170, 176.
5. Пак там, с. 183.
6. Говори радиостанция "Хр.Ботев", т.VIII., С., 1952, с. 134-136.
7. Пак там, с. 135.
8. От обширната литература за въоръжената борба против фашизма в Сливенския край и отряд "Хаджи Димитър" по-важни са: История на Сливенската окръжна организация на БКП, 1987, с. 335-401;Атанасов, Б. Въоръжената борба в Шеста въстаническа оперативна зона,С., 1968 с. 162; Гинчев, Ив. Партизани, С., 1969, с. 497.
9. Хаджи Димитър - Юбилеен сборник. С., 1965, с. 80.
10. Гинчев, Ив. Партизани, С., 1969, с. 344.

ГЕОРГИ КЮЛЧУКОВ

Паметници на признателността

Героичният подвиг на легендарната чета на Хаджи Димитър и Стефан Караджа е увековечен с мемориални паметници, които българския народ издигна по бойния й път от Дунав до Балкана.

Цялостно изследване върху паметниците, посветени на четата от 1868 г. не е правено. Отделни кратки данни се съдържат в трудовете на някои автори като Зина Маркова "По стъпките на четата на Хаджи Димитър и Стефан Караджа", "Медицина и физкултура" Сф.1982 г. "Из историята на хайдутството в Пловдивския край"под редакцията на Бистра и Андрей Цветкови, изд. "Хр. Г.

Данов", Пловдив, 1969 г., в някои публикации, поместени в пловдивския в. "Марица" и др.

Целта на настоящата статия е опит да приведе в известност паметниците, свързани с четата и нейният войвода Хаджи Димитър.

При разработване на проблема са използувани архивни материали от фонда на Историческия музей в Сливен, както и данни за паметниците, събрани по време на научната експедиция по пътя на четата на Хаджи Димитър и Стефан Караджа, организирана от Историческия музей в Сливен през юни 1989 г.

Някои интересни данни за паметници, които се намират на територията на бившия Великотърновски окръг, ни предостави Йордан П. Йорданов от отдел "Паметници на културата" при Великотърновския исторически музей, които ни дадоха възможност да съпоставим или допълним събраните преди и по време на експедицията данни за паметниците, посветени на четата.

За улеснение на задачата и за пригледност на изложението, съществуващите днес мемориални паметници, предмет на настоящата публикация, ще бъдат разгледани успоредно с най-старите паметници, много от които днес не съществуват.

В историческата наука е известно, че четата на Хаджи Димитър и Стефан Караджа преминава р. Дунав на 6/7.VII. (18/19.VII) 1868 г. и слиза на българския бряг в м. "Янково гърло", което е недалеко от устието на р. Янтра, на около 5 км североизточно от с.Вардим. Днес, на това място се издига белокаменен паметник, който напомня за станалото в 1868 г. събитие.

Паметникът е строен през 1968 г. и тържествено открит на 18.VII. с.г. по повод на 100 години от слизането на четата на българския бряг. Той се състои от централно тяло с форма на пресечена пирамида,ориентирано на север. На него са изписани годините 1868-ма, в която четата преминава р. Дунав и 1968-ма,когато се навърши 100-годишнината от това събитие. В долната част до основата на централното тяло са монтирани пластични тела, на които са поставени паметни плочи, чийто текстове имат следното съдържание:

"Паметникът е построен през 1968 г. по случай
100-години от легендарния подвиг на четата"
"На този бряг на 18 юли 1868 г. слезе четата
на Хаджи Димитър и Стефан Караджа" и
Ботевият стих: "Тоз, който падне
в бой за свобода
той не умира!"

От м. "Янково гърло" четата се отправя за Балкана. На 7.VII/19.VII/ тя влиза в днешното село Хаджидимитрово, където е радушно посрещната от местното население.

Днес на площада на селото, пред старата круша - свидетел на станалото събитие, е поставен мемориален знак. Той е изграден от бетон и е облицован с мрамор. На него е монтирана бронзова плоча с надпис:

"По своя боен път към Балкана,
на 7.VII.1868 г. тук спира
легендарната чета на
Хаджи Димитър и Стефан Караджа
Пред цялото население Х. Димитър
прочита прокламацията на
Привременното правителство
и призовава селяните на борба
за освобождаване на
скъпото Отечество".

Цялостното решение на мемориалния знак и изпълнението му са дело на Ангел Йорданов Ангелов. Той е открит тържествено на 6.VII.1988 г.

Напускайки с. Хаджидимитрово четата се отправя на юг и достига местността Караисенските (Вехтите)лозя, на 3 км северно от днешното село Райко Даскалово, където е първото сражение, в което четата дава и първите жертви.

След освобождението на 10.VII.1893 г. костите на погребаните на това място четници са открити, принесени в местната църква и съхранени в специален ковчег./[1]/

За да бъде увековечен подвига на четата в сражението край с. Райко Даскалово, в 1929 г. по инициатива на местния свещенник Игнат Йорданов Недевски е учреден инициативен комитет за построяване на паметник на мястото на сражението./2/ Комитетът и самият Недевски развиват активна дейност, в резултат на която в 1938 г. е построен архитектурен паметник от мозайка./3/ На него е оформена паметна плоча, от чийто надпис е видно, че паметникът е издигнат в чест на първото сражение на четата на Хаджи Димитър и Стефан Караджа и на убитите на това историческо място четници. Автор на паметника е Ангел Давчев.

Тридесет години по-късно в 1968 г. по случай 100 -годишнината от сражението на четата в м. Караисенските лозя до стария е построен нов паметник, който представлява пилон с начупен контур от монолитни варовикови блокове. На челната му страна е изработен релеф, разположен в квадрат, изобразяващ двама четници, представени в профил с оръжие в ръка - символ на станалата битка. От лявата страна на релефа е разположен надпис, който съобщава, че паметникът е издигнат в чест на загиналите в боя на 7.VII. четници.

На обратната страна в квадрат е изобразен барелеф, представляващ българския лъв и текст: "Свобода или смърт". Авторите на проекта за паметника са Атанас Миндев и арх. Сапунджиев. Дело на инициативния комитет е и паметникът, построен в 1943 г. на площада в селото пред църквата и училището. През 1942 г. е обявен конкурс за паметника./4/ Същата година проекта е разгледан и одобрен от междуведомствения съвет при министерството на войната с протокол № 241 от 16.IV.1942 г./5/ По предварителна документация стойността на паметника е възлизала на 400 хил. лв. Той е висок 4 м и е изграден от дялан врачански камък (виж приложение сн. № 5). На лицевата страна на монолитното тяло е изобразен релеф, представляващ двамата войводи Хаджи Димитър и Стефан Караджа с част от четниците. Под него е издялан надпис, посветен на сражението и на загиналите в тази битка четници. Пълният текст на надписа е:

"Свобода или смърт.
На 7.VII.1868 г. в Караисенските лозя
беше първото сражение на четата
на Хаджи Димитър и
Стефан Караджа.
Слава на четниците
Стефан Н.Мешо, Попа от Русе
Никола А. Красналиев от Русе
Арс. Мартинов от Велешко
Алекс Василев от Плоеш
Минчо Д. Венков от Трявна,
които първи паднаха в сражението
за свободата на Родината."

От Караисенските лозя героичният път на четата продължава и преминава през втората битка станала в м. Карапановата (Дядопановата кория), недалеко от селата Горна Липница и Патреш.

Днес за тази битка напомня белокаменния паметник, издигнат на това място - достоен за подвига на героите. Три каменни стъпала отвеждат до площадка от каменни плочи, които оформят архитектурната среда на паметника. По форма той наподобява присечена четириъгълна пирамида. На лицевата му страна е издялан в камъка надпис, от който става ясно, че паметникът е издигнат в чест на героите от четата на Хаджи Димитър и Стефан Караджа, загинали на 21.VII(н.с.)1868 г. в първото сражение с редовна турска войска при с. Горна Липница.

Паметникът е построен от ученици от каменоделното училище в с. Кунино (Врачанско) и е тържествено открит на 22. VII. 1950 г.

После сражението при Карапанова курия идват едно след друго - най-кървавите сражения на четата при м. "Дълги дол", намираща се на 8 км западно от Вишоград и сражението при Канлъдере (Кърваво дере), на 5 км. западно от същото село, недалеко от шосето Вишовград -Добромирка.

На тези исторически места са издигнати монументални паметници в прослава на героите.

Най-стария паметник, поставен в м. "Дълги дол" е представлявал дървен кръст, ограден с дървена ограда. На хоризонталното рамо на кръста е била изписана датата 8.VII.1868 г., а на вертикалната надписът: "Х. Димитър,Ст. Караджа 19.VII.1964 г.". Дали това е датата на поставянето на кръста или по-късна дата на надписа не е известно. Твърде вероятно кръста да е бил поставен много по-рано, а надписът да е бил изписан срещу или на 19.VII.1964 г. по повод на отслужване на този ден панихида на загиналите в сражението четници.

През 1968 г. на мястото на битката при м. "Дълги дол" е построен монументален паметник, тържествено открит по случай 100 години от героичното сражение. Той е дело на трудещите се от Великотърновски окръг. Автор на проекта е Панайот Димитров. Паметникът (виж приложение сн. 8) е с трапецовидна форма и е ориентиран с лицевата си страна по посока на изток. Върху нея са изписани годините 1868 и 1968 г. В долната му част до основата, странично е монтирано пластично тяло с форма на паралелепипед върху което е изобразена релефна композиция, представяща трима четника - двама водят сражение, а третият, долу в дясно - убит.

Върху обратната - западната страна е издялан Ботевият стих:

"Кажи ми, сестро, де-Караджата?
Де е мойта вярна дружина?",

под който следва надпис съобщаващ, че паметникът е построен в прослава на героите от четата на Хаджи Димитър и Стефан Караджа, загинали на 8/20/.VII.1868 г. Паметникът е построен от бял русенски камък.

В 1890 г. в м. "Канлъдере" е издигнат каменен паметник в прослава на загиналите тук на 10/22/. VII. 1868 г. герои.

Паметникът е построен от Севлиевското опълченско дружество "Лев", основано в 1882 г. Първоначалната цел на дружеството е да издигне паметник в Севлиево, който да напомня за загиналите опълченци, въстаници и поборници, които са дали живота си за Отечеството/^{6}/. По-късно неговата цел се разширява след като взема р-шение да построи паметник в м. "Канлъдере" в чест на героите от четата на Хаджи Димитър и Стефан Караджа.

Скицата на паметника е разработена от Стефан Беязов, и след като дружеството я одобрява, е сключен през май 1890 г. търг с предприемача Антон Чех, майстор-каменоделец, за изпълнение на паметника.

В края на юни 1890 г. паметникът е завършен, а на 9.VII. с.г. е тържествено открит. Той е разположен с лицевата си страна на изток, към мястото където се събират двата дола, оформящи полянката, на която на 10.VII.1868 г. става сражението, в което е заловен Караджата. На паметникът е издялан надписът:

> "Признателното потомство увековечава паметта на борците Стефан Караджа и Хаджи Димитър и на дружината им, паднали за българската свобода и независимост през 1868 г.
> Въздига Севлиевското опълченско дружество "Лев"
> 9.VII.1890 г.

Следва Ботевият стих:

> "Тоз, който падне в бой за свобода,
> той не умира!"

Паметникът е ограден с метална декоративна ограда. Стойността му е възлязла на сумата 2512 лв. тогавашни пари./[7]/

В 1938 г. на десния бряг на долът, преди да се отиде до паметника е построена архитектурно оформена чешма. Подпорната й стена е вградена в склона на дерето. Две колонки фланкират чучура, който захранва с вода двете каменни корита. Над колонките, върху оформен фронтон са изписани годините 1868 и 1938 г., а отдолу - "Той не умира!"

След Освобождението в 1878 г. костите на загиналите в сражението в м. "Дълги дол" и м. "Канлъ-дере" четници са пренесени и погребани във Вишовград, в района на днешното училище, на фасадата, на което е поставена паметна плоча, която е открита в 1986 г.

по случай 90-годишнината от създаването на партийната организация в селото.

След сраженията при Дълги дол и Канлъ-дере останала малочислена четата предвождана от Хаджи Димитър се отправя към Бузлуджа.

На 13/25.VII. изгладнелите и изтощени четници влизат в Габровското село Дебел дял. В местността "Гробът", намираща се в горния край на селото, те са радушно посрещнати от тукашните селяни. Преди четата да напусне селото Хаджи Димитър оставя ранения си брат Тодор на лечение, който след това е предателски убит./8/.

Десет години след освобождението в м. "Гробът"са пренесени и погребани костите на Тодор Асенов.В 1938 г. на това място опълченецът от с. Дебел дял Братован Тодоров, починал на 105-годишна възраст, издига паметник, който става място за отслужване на панахида в памет на Тодор Асенов.

Паметникът е изработен изцяло от камък, представляващ кръст, поставен върху постамент с основа.

В 1938 г. на мястото на стария паметник е издигнат нов, изработен от бял камък. Той представлява четириъгълен постамент от дялан камък, който в горния си край завършва с бюст - образа на Тодор Асенов. На постамента са релефно изработени годините 1843-годината на раждането и 1868 - годината на смъртта му. Паметникът е дело на скулптура Митьо Солаков и арх. Стефан Русев и двамата от Габрово.

При посещението ни на паметника през 1989 г., до него лежеше паметна плоча, на която имаше надпис:"Тук загина през 1868 г. Тодор Асенов, брат на Хаджи Димитър, участник в четата". По всичко личи, че това е плочата на стария паметник от 1938 г.

На път за връх "Бузлуджа", 14 души от четата,начело с Димитър Захралията се загубват от основното й ядро. След неуспешни опити да се съединят с нея, те поемат към старото хайдушко сборище "Агликина поляна" в Сливенския балкан, където съгласно плана за действие е трябвало да се създаде Привременно правителство за освобождението на България. Тук и край днешното село Козин дол, след кратки престрелки с врага приключва и бойният им път.

Днес на Агликина поляна е поставен в 1968 г. паметник с форма на морена, в който е изсечен надпис:

> "Тук на Агликина поляна, прославено
> хайдушко сборище
> е трябвало през 1868 г.
> Хаджи Димитър и Стефан Караджа
> да обявят Привременно правителство
> и да образуват въстаническа армия
> за освобождението на България,
> До това място достигат 14 четника
> Вечна слава на героите!"

Останалите четници начело с Хаджи Димитър достигат на 31.VII. в. "Бузлуджа". Тук става последното сражение на четата - величествен завършек на героичния път.

На този легендарен връх през 1960 г. е издигнат монументален паметник в прослава на героите от Бузлуджа, издялан от бял врачански камък и е построен на малка поляна, на която е станало сражението. Той изобразява мъжествената фигура на войводата в цял ръст, облечен във воеводска униформа. Зад него, върху невисока каменна стена, са изписани имената на четниците.

Паметникът е дело на скулптура Любен Димитров и арх. Петко Цветков.

Подвигът на четата и на нейния войвода в тази последна битка с врага получава широк отзвук сред българското население от околните села. Дълго време сред него се носи слухът, че Хаджи Димитър е жив, че броди ранен в Балкана. Този слух е послужил и като основа на твърдението на населението от селата Свежен и Мраченик, че Хаджи Димитър е ранен в битката на Бузлуджа, и че той е починал и е погребан на връх "Кадрафил". В действителност на този връх е погребан неизвестен участник в четата на Хаджи Димитър. След освобождението костите му са пренесени и погребани в двора на църквата на с. Свежен, като кости на Хаджи Димитър./1/2/. В 1881 г. костите на неизвестния четник са пренесени от майката на войводата в Сливен и погребани в двора на църквата "Св. Никола" в кв."Клуцохор". Над гроба е поставен паметник, изработен от камък. Той представлява пластично тяло, което в горната си част е оформено като арка, в която е поставен релеф с образа на Хаджи Димитър.

Ръководено от патриотични чувства населението от селата Свежен и Мраченик обозначава гроба на в. "Кадрафил" с гранитен паметник, на който е изработен надпис, съобщаващ, че на това място е починал в 1868 г. Хаджи Димитър от гр. Сливен. Под този текст следва Ботевия стих:

> "Тоз, който падне в бой за свобода,
> той не умира!"

Паметникът е изработен от Драголюб Устоич-сръбски емигрант, живеещ в с. Свежен.

Сред паметниците, издигнати в прослава на Хаджи Димитър и неговото дело, със своята мономенталност се отличава този, построен в родния му град.

Идеята за издигането му има своите корени още в първите години след Освобождението. Нейн изразител става в 1892 г. сливенския общественик Илия Гудев,по чието предложение Сливенския окръжен съвет взема решение за отпускането на средства за построяването на паметника. Отправено е и предложение до други окръжни съвети, за да подпомогнат със средства това патриотично начинание.

На 16.VI.1902 г. е учреден комитет за издигане паметник на Хаджи Димитър в състав от 10 души. В ръководството на комисията влизат Г. Долапчиев - председател, Г. Бошнаков - подпредседател и Апостол Саръиванов - касиер./11/

В 1911 г. е обявен международен конкурс за проект на паметника. Той се провежда на 19.VII.1914 г. в салоните на сливенското читалище "Зора". В него участвуват общо 20 модела, от които журито не намира нито един в който да е вложена идеята за бъдещия паметник.

Избухването на войните и последвалата ги инфлация на българския лев затрудняват дейността на комитета. На практика той престава да съществува.

Преломен момент в дейността му настъпва едва в 1927 г., когато на 10 април с.г. трите съществуващи по това време комитета "Хаджи Димитър", "Добри Чинтулов" и "Паметник-пантеон" се сливат в "Изпълнителен комитет за въздигане паметник на войводата Хаджи Димитър в Сливен"./12/ В състава на изпълнителния комитет влизат по двама представители от трите комитета и един представител на Сливенската културна дружба "Д-р Иван Селимински" в София. Сливането на трите комитета в един обединява финансовите им средства и възможности за построяване на паметника на Хаджи Димитър. Сливенската културна дружба "Д-р Иван Селимински" в гр. София, с която комитетът подържа тесни връзки, възлага цялостното архитектурно проектиране и ръководство за построяване на паметника на сливенеца - архитект Йордан Д. Юрданов.

По решение на Изпълнителния комитет на 8. VII. 1931 г. жури под председателството на Илия Гудев журира представените на конкурса проекти като присъжда първа премия на проекта носещ мото "Асеновец" с автор скулптура - сливенец - Стефан Пейчев.

С този конкурс се слага край на многобройните виждания за паметника на Хаджи Димитър.

Паметникът в днешния си вид се състои от архитектурна и от скулптурна част, които са съвместно дело на арх. Юрдан Юрданов и скулптура Стефан Пейчев.

Върху постамент висок 11 метра изработен от владайски гранит, е поставена бронзова фигура на Хаджи Димитър висока 3,40 м. Централната фигура е поставена в два четириъгълни гранитни пояса. Горният(по-малкия) има две врати: запад с барелефи на Климент Охридски и Иван Рилски,и източна с барелефите на Теодосий Търновски и Отец Паисий. Долният е с две големи врати с барелефи. Южният - манастирите "Св.Петка" и "Св. Богородица(Епикернейска)" и северният — Рилския и Зографския манастири.

От външната страна на големия пояс са направени осем ниши, в които са поставени бюстовете на видни сливенски възрожденци и революционери.

На южната страна са бюстовете на д-р Иван Селимински, просветен деятел и създател на първата в Сливен революционна организация - "Братството" и на Панайот Хитов-старейят на българското хайдутство.

От източната страна в ниша са поставени бюстовете на д-р Георги Миркович - виден революционер, книжовник и общественик и на Иван Добровски - ревностен патриот и защитник на българщината.

На север са бюстовете на Сава Доброплодни - бележит книжовник, родоначалник на българската драматургия и театър и на Антон Иванов - спомоществувателя на "Рибния буквар" на д-р Петър Берон, пламенен патриот и родолюбец.

В западната страна са поставени бюстовете на Добри Чинтулов - първият български революционен поет, неуморим учители просветител, и на Георги Икономов - апостол на Априлското въстание в Сливенския,а по-късно на Панагюрския революционен окръг.

Бюстовете на д-р Иван Селимински, Добри Чинтулов, Панайот Хитов, Антон Иванов и на д-р Г. Миркович са дело на Стефан Пейчев, на Сава Доброплодни - Димитър Гаджалов, на Георги Икономов - Васил Вичев - всички от Сливен, и на Иван Добровски - Янко Павлов.

Барелефите на вратите са изработени от Стефан Петров и Петър Дамянов, също сливенци.

Всички скулптурни работи са отлети от бронз в артистичната леярница на А.Кастани и Котев в с. Надежда, днес кв. "Надежда" в София.

Най-долната, партерната част на паметника се е предвиждала да се превърне в костница и в ниша да се поставят имената на участниците в четата на Хаджи Димитър и Стефан Караджа.

На 8 ноември 1935 г. на Димитровден, Сливен освещава паметника на безсмъртния си син Хаджи Димитър. От всички краища на страната се стичат родолюбци, за да отдадат почит на легендарния герой, който в 1868 г. положи костите си на Бузлуджа, за свободата на Отечеството.

Тържеството придобива общобългарски характер,тъй като самия паметник е строен с народни дарения на граждани и на учащата се младеж от всички краища на страната.

Днес паметникът на Хаджи Димитър е един от символите на героичното минало, място за поклонение пред делото на видните възрожденски дейци, които е родил и откърмил Сливен.

Съществен принос в стремежа за обезсмъртяване делото на легендарния войвода и за утвърждаването му в Пантеона на бележитите дейци и революционери за национално и социално освобождение има и построения от сливенската културна дружба "Д-р Иван Селимински" в Парка на свободата в столицата бюст-паметник на Хаджи Димитър. Върху постамент от ситна бучарда е поставен бюстът на войводата. В горния край на постамента е изработен надписът: "Хаджи Димитър /1840-1868 г./", а под него Ботевият стих: "Жив е той, жив е...".

Автор на проекта за паметника е Мара Георгиева.

От направеното изложение може да се заключи, че мемориалните паметници, посветени на четата от 1868 г. и на нейния войвода Хаджи Димитър, условно биха могли да се разделят на няколко групи: монументални, бюст-паметници, паметни плочи и паметни знаци.

По своята същност те са материален израз на преклонението на народа ни пред делото на героите, които от Дунав до Балкана положиха кости в кървавите битки с врага, за да докажат на света, че българският народ е жив и вечен!

БЕЛЕЖКИ

1. Писмо № 76 на Игнат Недевски, от 25.IV.1935 г. до Свищовския градски кмет, Исторически музей - Сливен, ВА 76, а.е.5.л.2.

2. Писмо № 3647 на Министерството на войната от 21.V.1942 г. до Търновският митрополит, ИМ-Сл., ВА 76, а.е.6.

3. Цит.писмо с № 3647 от 21.V.1942 г.

4. Писмо № 48 от 12.VIII.1955 г. на Игнат Недевски до председателя на ГНС-Сливен, ИМ-Сл., ВА, 76, а.е.6,л.18.

5. Цит.писмо с № 3647 от 21.V.1942 г.

6. Опълченско дружество "Лев" и въздигнатите от него паметници в Севлиево и Канлъ дере, Севлиево, 1940 г., стр. 1.

7. Опълченско дружество "Лев" ....стр. 16.

8. Виж Маркова, З., Четата на Х. Димитър и Ст. Караджа, Сф.,1967, стр. 88-89

9. Маркова, З., цит.съч.стр. 94-95.

10. "Из историята на хайдутството в Пловдивския край", Изд. "Хр.Г. Данов", Пловдив,1969 г., обяснителна бел. 87, стр. 69.

11. Той не умира, Юбилеен сборник, Сливен, 1935г.стр. 317

12. Той не умира, стр. 318

13. Хаджи Димитър, Юбилеен сборник, 1840-1970, стат. "Паметници,посветени на войводата", Ст.Георгиев, стр. 3.

14. Хаджи Димитър, сборник, стр. 5.

ПРИЛОЖЕНИЯ

Избрани документи
и материали

1.

ИЗ СПОМЕНИТЕ НА ПАНАЙОТ ХИТОВ

(След нападението на Али ефенди в Сливен).И хаджиниколовият син - Хаджи Димитър го няма. И той избягал. Хаджи Никола с другите си двама сина е затворен.

Дойде Никола Овелият с нас. Като минахме през реката, откъде Косанова рът, седнахме на едно хубаво място.

- Е, Никола, ти ще идеш пак утре в Сливен да продаваш кюмюра. Знаеш ли дома на хаджи Никола, дето е затворен сега в тъмницата с двамата му синове?

- Знам го зер - каза Никола. - Аз съм му продавал кюмюр за хана.

- Ха, по-добре! То хана веч запустя, но ти иди у дома на хаджийката, уж че имаш да вземаш 5 или 10 гроша за кюмюр, но гледай да не те виждат хора като отидеш у тях и тогава й кажи, че ний сме те пратили с хабер, ако знай де е син й Хаджи Димитър, да му каже, че го търсим, че други път като дойдем тука,ще те пратим да го доведеш при нас!

- Добре, каза Никола - ще се потрудя - и се върна.

Ний пак отидохме при нашите кюмюрджии. Никола ни разказа, че ходил да разпитва за Хаджи Димитър, но Хаджидимитровата майка казала, че не го знай къде е. Види се работата, че старата Хаджидимитрова майка не е вярвала на нашия кюмюрджия, да не я измами. Ний помислихме и рекохме на Никола кюмюрджия:

- Никола, ти пак натовари магаретата с кюмюр и пак иди и кажи на Хаджидимитровата майка, че ний ще съберем четата и ще потеглим да ходим по горите, та сетне да иска синът й да дойде при нас, не ще може да ни намери!

Никола пак натовари хромите магарета с кюмюр и отиде. Върна се Никола кюмюрджия и ни разказа,че Хаджи Димитър го намерили, че и той дохождал да ни търси, но като излязал до Калоянския кайряк над Камарските лозя, мислел, че това е Матейската гора, никого не видял там и пак се върнал в града и сега не го знаят къде е. Посъветвахме се със Стояна (Папазов)да проводим пак Никола в Сливен дано да намери Хаджи Димитър и да го доведе, че щом сега не се намери,то подире ще бъде мъчно, защото щом се появим с четата и потерите ще ни погнат!

Никола кюмюрджия този път, като се върна от града, доведе Хаджи Димитра при нас: добре облечен, руса коса, очи май зелени, на бой - нисък, разтъртен. Върху него - два пищова, ятаган черно-чирен, едно шишане с даалийски чакмак, 5 педи дълго, 5 драма куршум носи. Годините му бяха около 20.

Хаджи Димитър поиска сам той да отиде в Сливен, за последен път да види майка си и да й каже "Сбогом майко!".Ний му казахме ще ни намери на "Добрюв рът", срещу Иванчова долап. След това натуряхме на момчетата все турски имена. Назовахме се на турски тъй:На Хаджи Димитра - Помак Али.

П.Хитов. Из "Как станах хайдутин". С.,
1982, с. 85, 93, 96, 98, 103, 105.

2.

ПИСМО НА ХАДЖИ ДИМИТЪР ДО ПАНАЙОТ ХИТОВ

Господин Панайот Хитов в Белград.

Длъжността, която ма подбуди да ви пиша настоющето, е суща длъжност на всякий сводолюбив българин, с искреността която ви пиша, и от дълбочината на сърцето ми, надея са, че ще приемнете поздравлението ми, което вам прилично отдавам.

Преди няколко време бех ви писал едно писмо, но целта не беше частна само и ви писах за нещо си, а вие сте казали, че неможети на мене да са отговорите на този въпрос нищо и че е излишно, за да си дадете мнението на мене и на другиго (а не) като на мене, а на кого?

Кого ли требва да обичаме? На кого ли требва да са окайми, да са питами? Най-паче кога ли треба да се споразумейми за нашата работа? Нали пак помежду си и помежду нашите братя; кого ли боли нашата рана; когато ний помежду си не са потрудим да си намерим лекът?

Не са ли сустно трудовете досега, ако останем и сега тъй хроми и хладнокръние, за да се вкоренява помежду ни такава непримирима вражда, чрез това си наше самолюбие? Бързам и с това ми само писмо и ви наумявам, като виждам, времето са отвара за големиат тырг, който отдавна (е) вече назначен, и са приготва за нас за първи път, непременно требва приготовление с кой и да е начин, защото нам лежи нашата светла бъдущност. Като размислим подробно потребните нам за горореченият тъй, аз виждам за най-нужно първо. "Съгласието" де ще го намерим ний това що с думи съгласие? И то пак е между нас и зависи от сами нас въобще.

Като разберете съдържанието на писмото ми и като разсъдите подробно, надеяс, че ще одобрите мнението ми, онова, което вий знайте за добро, а аз като един Ваш скъп съотечественик и приятел, като по-млад от вас, ще приемна със благодарност честний ваш отговор, когото по-отдавна очаквах непременно!

В нищо друго няма спасение освен в съгласието и постоянство, за да докараме край на мъчителствата и на угнетенията на бедния ни народ български и тогиз, само тогиз, казвам, ще имаме право да се гордеем и да се възвишаваме между другите за трудът, който,като покажем на света, не ще има кой да ни го откаже някога.

Тия дни приех поздравление откъм нашите страни и се уверявам, защо(то) тамошните не им са ще да остават мирни на никой начин и пожелах да ви (го) изявя.

1868 март 5, Букурещ Х. Д. А.

Осъвременено. Оригиналът в ДБКМ, БИА,ф. 116, а.е. 3, л. 44-45.

3.

ПРОКЛАМАЦИЯ
КЪМ БЪЛГАРСКИЯ НАРОД

Братя българи!

Теглилата причиняеми на нас от турското правителство станаха веч несносни. То вместо да облегчава нашето състояние от ден на ден го прави по-нетърпимо; от всичко това няма друго спасение, освен да станем и с оръжие в ръка да дирим своите права и свобода.

Ето ний ви показваме пресвет пример за това, като се захващаме за оръжие: след. последвайте ни и ще бъдете достойни потомци на нашите славни прадеди:Крума, Бориса, Симеона и пр., които никак не търпяха чуждото срамно и низко за човека иго.

Ненадявайте ся никому да дойде да ви освободи седящи със сгърнати ръце! Не слушайте ничии съвети, а само и само надеждата ви да бъде основана на вашите юнашки ръце защото те са истинния и верния ви приятел и помощник, който ще ви помогне и избави.

Братя, времето е дошло и ни вика да дирим нашите права. Нека го послушаме и се покажем пред света народ достоен за свобода.

На всекиго бил той от каква да е народност, па и самия турчин седещ си мирно ще бъде почетена ' както честта му, имота му, тъй също и неговата вяра. Намерението ни е да изгоним несносното злоупотребление и да си добием народните права и свободата.

Братя! Златогривият лъв реве из Балкана и ни вика. Нека всички се притечем под неговия пряпорец и съгласно с едни уста да извикаме: свобода или смърт.

Стара планина — Привременото правителство

4.

ПРАВИЛНИК
ЗА ЧЕТИТЕ, ОБРАЗУВАНИ ЗА ИЗВОЮВАНЕ СВОБОДАТА И НЕЗАВИСИМОСТТА НА БЪЛГАРИЯ

След като се видя и разбра, че народът ни мил не ще може да осъществи по мирен начин своето право на свобода, бе взето решение това негово право да бъде поискано и придобито чрез оръжието. Именно с цел да извоюват спасението и независимостта на живеещите в областите България, Тракия и Македония български народ създадени и организирани бяха въстанически чети из средата на саможертвената, храбра и проникната от будно чувство на патриотизъм българска младеж. А за доброто отправление и преуспяването на нашето свещено начинание всички ние при пълно единодушие взехме нужните решения по въпросите, обхванати по-долу, като се съобразихме и с необходимостта да се образува едно Привременно правителство, което да се грижи за доброто управление на народните работи, за създаване и организиране на комитетите и за привеждането в изпълнение на взетите решения - както на тези по отношение на четите, така и на тези, които се отнасят до другите народни работи.

§ 1. Привременното правителство ще се състои от един председател, един секретар, един касиер и дванадесет членове.

§ 2. Означените по-горе лица ще бъдат избирани и назначавани с вишегласие.

§ 3. Уреждането и решаването на работите, които се отнасят до управлението, законите и съдебните въпроси, се възлагат и поверяват на Привременното правителство; а членовете на това правителство ще се избират и назначават измежду лицата, имащи достатъчно опит и знания, които се отличават със способностите си, известни са със своята честност и са способни да управляват народните работи.

§ 4. Привременното правителство ще представлява народа навред, където стане нужда; а също така то е упълномощено и е длъжно да поддържа връзка с други места и народи, да сключва договори от полза за народа и да изяснява причините и целта на въстанието. С една дума, споменатото правителство ще бъде вожд на българския народ и негов упълномощен представител.

§ 5. Всички мероприятия и обнародвания ще се извършват от името на Привременното правителство. Ще се считат за недействителни всякакъв вид работи, които не са утвърдени от това правителство.

§ 6. Всяка една разпоредба, изпълнявана от страна на Привременното правителство ще носи подписа на председателя, секретаря и касиера, и печата на правителството.

§ 7. Личността на членовете на правителството е неприкосновена. Ако някои от тях се провали при изпълнението на служебните си задължения, той ще бъде съден пак от правителството и ще бъде наказан съобразно извършеното престъпление и според вината му.

§ 8. Народната каса ще бъде под управлението на Привременното правителство, което има назначението и задължението да пази имуществото на народа.

§ 9. Докато намерят едно свободно и запазено място, членовете на Привременното правителство ще вървят навсякъде заедно с четите и всеки ще изпълнява възложените му работи според силата и способностите си; а щом бъде завзето и укрепено това място, ще се пристъпи към пълното изпълнение и уреждане на тези работи.

§ 10. Ако някои от членовете на Привременното правителство, включително председателя, злоупотреби със служебните си задължения, след като случаят бъде всестранно проверен, виновното лице ще бъде отстранявано от длъжността му и порицавано.

§ 11. Ако някои от членовете извърши злоупотребление с народни средства или открадне нещо, същият, след като бъде съден публично ще се наказва със смъртно наказание.

§ 12. Както се казва в § 8, Привременното правителство е натоварено със задължението да пази държавното имущество. Затова и народът, от своя страна, ще проверява сметката за всеки отделен случай.

§ 13. Предвид това, че Привременното правителство е създадено в служба на народните интереси,допуска се при появата после на по-образовани и способни хора те да бъдат одобрени и назначени на мястото на старите членове.

ГЛАВА ВТОРА

ОТНОСНО ПОВЕДЕНИЕТО И СЛУЖЕБНИТЕ ЗАДЪЛЖЕНИЯ НА ВОЙВОДИТЕ НА ЧЕТИТЕ

§ 1. Войводите на четите се избират и назначават от Привременното правителство и те трябва да са лица храбри и самоотвержени, познаващи службата на войводата. Те трябва не само да разпознават разположението на мястото, където ще бъдат изпратени от старшите войводи, но и да проявят способност и умение да управляват четите, които ще им бъдат поверени, едва след което тяхното назначение ще бъде утвърждавано от Привременното правителство.

§ 2. Понеже изпълнителната власт принадлежи на войводите, те са длъжни да влагат всичките си сили и старания при привеждане в изпълнение на всяко решение на Привременното правителство.

§ 3. Бойците са подчинени лично на войводите, които се грижат за тяхното обучение и ръководство.

§ 4. Войводите, на които е поверено ръководството на четите, са овластени също да разглеждат и решават възможните разни спорове между подчинените им. В случаите когато се установи виновност и престъпление и за отговорността следва да издадат присъда и решение. Осъдените на смърт се задържат най-напред под стража и се прави обстоен доклад върху обстоятелствата на конкретния случай до Привременното правителство, което след като проучи тези обстоятелства чрез специална комисия, издава своето окончателно решение.

§ 5. Когато се наложи да се потегли срещу врага и да бъде той нападнат, най-напред се свиква военен съвет, в състава на който се включват всички войводи и след като се обсъди начинът, по който трябва да се извърши нападението, взема се съответното решение, което се протоколира. След като протоколът бъде подписан и бъде утвърден от всички войводи, нападението се извършва незабавно с обединени усилия. Ако обаче всички войводи не се намират на едно място или наблизо а и подобен военен съвет в голям състав няма възможност да се събере, положението се обсъжда от наличните вой води или от съвета на четата и се взема нужното решение.

§ 6. Във всяка чета ще има по един съвет на четата под председателството на нейния войвода. Този съвет ще се състои от един председател, един секретар и един касиер.

§ 7. Всяка заповед и решение, които се отнасят частно до четата, трябва да бъдат утвърдени от съвета на четата.

§ .8. За извършените от четата неправди и насилия нейният войвода отговаря пред Привременното правителство.

§ 9. Какъвто вид предмети и да се вземат в плячка от врага, войводите са длъжни да ги предадат незабавно на правителството.

§ 10. За всяко непозволено действие на четата нейният войвода ще бъде привличан под отговорност от страна на правителството.

§ 11. Повишението в клас и степен е право на войводите, които обаче предварително донасят на Привременното правителство с рапорт за всеки отделен случай и след утвърждаването му от същото се изготвят нужните книжа за привеждане в изпълнение на взетото решение.

§ 12. В случай че се установи, че поражението на четата в дадено сражение е последица от небрежността или неспособността на войводата, този войвода се наказва със смърт.

§ 13. Всяко нареждане, от какъвто вид да е то,ако не е утвърдено от съвета на четата, а само от нейния войвода, е недействително.

ГЛАВА ТРЕТА

ЗА БОЙЦИТЕ

§ 1. Всеки боец е длъжен да усвоява военните си задължения и да ги изпълнява с преданост. Затова той е длъжен да се подчинява на заповедите и разпоредбите на утвърдените от страна на Привременното правителство войводи.

§ 2. Когато е поставен на пост като часовой, той не само е длъжен по бдителен начин да бъде бодър и да се намира на мястото си, но и да не се измества никъде, преди да е дошел друг на негово място! В противен случай провинилите се бойци ще бъдат наказвани чрез съд със смъртно наказание.

§ 3. Който във време на бой напусне боя и избяга, ще бъде също наказан със смърт.

§ 4. Бойците са длъжни да бъдат при всички обстоятелства безупречно честни. За това в случаи, че боецът, за да си отмъсти на някого, си позволи да нанесе побой или да оскърби или да извърши друго подобно деяние, той ще бъде наказан най-строго; а ако е обвинен в убийство, също и той се наказва със смърт.

ГЛАВА ЧЕТВЪРТА

ОБЩИ РАЗПОРЕДБИ

§ 1. Понеже източникът на всяко зло са порочните деяния, като измамата и пиянството, онези, които се осмеляват да се отдадат на тях се наказват със смърт.

§ 2. Също и виновните за шпионаж се наказват със смърт.

§ 3. Не само издалите поверителни работи,но и целият техен род ще бъде премахнат от лицето на земята.

ДОПЪЛНИТЕЛНИ БЕЛЕЖКИ

ПЪРВА. Гореназначените наказания се прилагат спрямо всички.

ВТОРА. Това е така по силата на гореозначените законоположения.

КЛЕТВА НА ВОЙНИК

Коленичил и с лява ръка на сърце и с дясна към небе да се закълне:

"Аз пред Бога и пред народа в името на нашето драгоценно Отечество заклевам се какво, че залагам и прежалвам живота си за борба с неприятелите на народа си до последно издихание ще бъда верен на тоя подвиг, няма да се подлъжа и подкупя за никакво имание, щото да работя срещу народа си или за полза на другите, или за лична и користна полза, приемам всичките длъжности, които ми се четоха в закона. Ако не остана верен на тази клетва, Бог да ме порази изясно и юнаците да ме съдят и накажат според закона." Целуват го всички.

КЛЕТВА НА ВОЙВОДАТА

Дружина, мене сте избрали в името на изпадналото ни Отечество, за да помогнем със силата си и с юнащината си за неговото освобождение. Аз имам, каквото и вие синца - да си заложа живота за тази светла цел. Моля се на Бога да ни укрепи в този път и да даде нам сила и крепкост да претеглим всичките теглила, които има да срещнем, и дано се смилостиви и да ни помогне Господ да добие народът ни, което искаме, свободата и самостоятелността. Ето коя ми е грижата и желанието. Ако в противен случай искам да търгувам с вашата кръв или да се дам на своеволни користни стремления, нека Господ и вие да ми бъдете съдници и да бъде трикле проклета душата ми.

Правилникът е от турския превод. Известия на НБКМ, IX(XV), С., 1969, с. 181-184. Клетвата е от черновата - Маркова, З. Четата на Хаджи Димитър и Стефан Караджа, С., 1967, с. 153.

5.

ТЕЛЕГРАМА
ОТ САБРИ ПАША
ДО ВИСОКАТА ПОРТА
ОТ 8/20.VII.1868 г.

За положението на четите и за нуждите на войската Ви докладвах телеграфически. Поради това, че четниците разполагат с пушки шишане, а нашите с "кавал", по наше искане изпратена ни е редовна войска, а от Русе ни се съобщи, че ми се изпраща един билюк редовна конница и 50 конни стражари. Тукашната войска е недостатъчна. Въпреки това е изпратена на "кордона" (пограничната линия) и за преследване на четите. По тази причина поисках да се изпрати незабавно 1 билюк конница в Търново. Според получените отсреща (Румъния) сведения, както и от това, което можахме да констатираме в снощните движения на четите, сегашните четници са по-силни от миналогодишните и имат по-добри подкрепления. Тяхната прицелна точка е тукашната област, Търновско, Габровско и Севлиевско, бидейки с компактно християнско население, могат да им послужат като убежище.

Необходимо е следователно както Търновско,така също и лишеното от войска Габровско да се засилят военно. От намиращия се в армейския център табур са поискани най-малко 5 билюци, част от които ще се изпрати в Русе, а останалото в Търново. До този час обаче още не са пристигнали. От всичко личи, че една толкова малка войска няма да помогне за там. Изхождайки от това и съгласно изложеното в предишните ни две телеграми, съобщено е на търновския мютесариф да извика под знамена един редифиски табур от последния набор. В този дух е писано и на военачалника. При наличието на голямата нужда от войска трябва да се побърза с изпращането на исканата от Цариград помощ. Снощи четниците явно минали в един румънски остров, от където се опитвали до зори да се прехвърлят насам, но като не успели се върнали назад. Обърнахме телеграфически внимание на директора на външните работи на Влашко върху обстоятелството, че подобни постъпки, вършени пред очите на населението и правителството, могат да имат нежелателни последствия.

Чуждестранни документи, С.,
1988, с. 117-118

6.

ИЗ ДОКЛАДА НА САБРИ ПАША ДО ВИСОКАТА ПОРТА ОТ 10/22.VII.1868 г.

Тия четници в сравнение с миналогодишните по тактиката си са съвсем различни - те са добре организирани. Към хората се отнасят религиозно и със себеотрицание. Например от срещнатите селяни и мохамедани до с. Караисен никого не са убили, нито пък набили. Само от колите, които срещнали по пътя си, 10 върнали обратно и заедно с техните стопани навлезли в Саръяр. Техният водител сливенецът Димитър отишъл в църквата и повикал стопанина на чифлика Емин ага. Държал реч пред всички селяни, като им казал, че те идат да облагодетелствуват народа, че подире им идат много други, че след тях ще дойдат още няколко хиляди други и, показвайки им едно знаме, казал: "Това е знамето на независимостта. Всички вие се намирате под негова защита." Същият упрекнал българите, че като християни не спазвали неделя. За наказание ги осъдили да превозят техните багажи и самите тях със своите коли. Напуснали селото, след като взели от поменатия Емин ага 3 коня за пренасяне на вещи и муниции.

Установява се същевременно.., че водителят им се казва Димитър. Пушките им са система шишхане. Голяма част от тях носят еднакво облекло и шапки с особен знак отгоре. Всеки има по една военна чанта, по една матерка, ока и половина барут и по 120 патрона. Тяхното намерение било да издигнат знамето на публично място и като го осветят в църква, да образуват временно правителство след идването на другарите им из околността... Особено бие на очи фактът, че те винаги, когато са обкръжени, правят окопи, благодарение на които са успели да противостоят на толкова атаки.

Четата на Хаджи Димитър и Стефан Караджа. Чуждестранни документи, с.133-134.

Избрани народни песни

1.

ХАДЖИ ДИМИТЪР ДИРИЛИ

Че са станали, станали
Кърската билюк-башия,
Сливенската юзбашия.
Три дни из Сливен ходили,
Хаджи Димитър дирили,
Ала го не намерили.
Тогаз в Клуцохор отишли,
Тамо в Хаджи Димитрови,
На портите си похлопаха
И си на име викаха:

Бойке ле, мома хубава,
Ела портите отвори,
Да видим, мари, Бойке ле,
Тука ли й, Бойке, бати ти!
Нас ни пашата проводи
Да дойде да се пазарят,
Месо на войска да дава.
Пък Бойка им думаше:
- Батя го няма тукана,
Той си надолу отиде,
Надолу в долното поле
Да бере сиви говеда,
Карнобашки късти овчици.
Юзбашията и пак рече:
- Като си дойде бати ти,
Да дойдеш да ни обадиш,
Малко щеш хизмет да сториш,
Голям ще бакшиш да вземеш!
Те на вратата думали,
Хаджия слушал от вътря.
Щом турците заминали,
През кумшулука преминал,
у лелини си отишъл
И на Васила думаше:
- Василе, ти лелин сине,
Чу ли що думат турците?
Канят се да ни изловят,
Сред Сливен да ни избесят.
Нали й срамота за нази
Да умрем на бесилката.
Още тази вечер да тръгнем
Да умрем като юнаци,
Като юнаци в Балкана.
Като са вечерта тръгнали
И вече не са върнали.

2.

ПРОВИКНАЛ МИ СЕ ХАДЖИ ДИМИТЪР

Провикнал ме се е, провикнал,
Хаджи Димитър от Сливен,
От Сливенските балкани:
- Има ли хора в Сливен,
Има ли верни другари,
Да носят сърца юнашки,
Горе в Балкана да излязат,
Хабера да ми донесат
Какво решават турците
За мойта глава юнашка?
Никой го от нийде не зачу,
Само го чула Марийка, -
Мъжко си дете остави
И през Сливен премина,
Горе в Балкана излезе
По една козя пътека.
Там си Димитър срещнала
И на Димитър думаше:
- Байно ми, бате Димитре,
Като през Сливен преминах -
До всяка порта бесило.
На бесилото висяха
Се млади, байно, българи.
Долу в Сливен да слезеш,
В Сливен, сербез касаба,
От робство да ни отървеш!

3.

ХАДЖИДИМИТРОВО
КЛАДЕНЧЕ

Дали агне блее, мамо,
Дали птиче пее?
Отсреща в Подища, мамо,
Кайнак се белее.
Водата му, мила мамо,
Мътна и кървава -
Там Хаджи Димитър, мамо,
Раните си мие.
Девет люти рани, мамо,
рани куршумени,
А десета рана, мамо,
От сабя френгия.
Хляб му носят, мила мамо,
бели ичеренки,
Те му са ятака, мамо,
В село му й конака.

4.

БЛАЖЕНА
ГОРА ЗЕЛЕНА

Блажена гора зелена,
Блажена Стара планина -
Зиме е пълна с овчари,
Лете е пълна с юнаци,
Под сяка бука и юнак,
В сяка долина и байряк.
Най-напред беше, вървеше
Георги Раковски от Котел.
Вторият беше, вървеше
Хаджи Димитър от Сливен.
Третият беше, вървеше
Стефан Караджа от Тулча,

Стефан ми тулчалията.
Четвърти беше, вървеше
Илю войвода от Трявна.
Подиря беше, вървеше
И им байряка вейъше,
Иванчо Сивов от Котел.

5.

И ТЕ БАЩА СИ
ДА ПОМНЯТ

Що ми се е гласец зачуло,
Из тези гори зелени,
Из това поле широко.
Дали ламя зъмя гони,
Или вятър върши ломи.
Нито ламя зъмя гони,
Нито вятър върши ломи,
Най е било върл хайдутин,
Този ми Хаджи Димитър.
Търсили го, найди ли го,
Че го вели и завели,
В сливенските, баш затвори.
Димитър люди думаше:
- Люди добри, люди добри,
На жената ми кажете,
Децата ми да научи
и баща си те да помнят!

ПРЕДАНИЯ ЗА ВОЕВОДАТА

1.

ОРИСВАНЕТО НА ХАДЖИ ДИМИТЪР

Казват, Хаджи Димитър се родил на ранина, когато изгрявало слънцето. На третата нощ дошли при него орисниците и майка му ги усетила. Първата орисница казала: "Да стане здрав и красив момък, камъка като стисне, вода да падне от него".Втората добавила: "Тъй да бъде, но да му се свършат дните като ерген!"

Дошло времето на третата орисница и тя рекла:"Съгласна съм, но да стане юнак над юнаците и да се прочуе толкова много, че по сборове и седенки да пеят песни за него!"

2.

ХАДЖИДИМИТРОВО КЛАДЕНЧЕ

Някой си Величко от Жеравна бил хаджийски, чорбаджийски син. За него има и песен. Тръгнал за карнобашкия панаир. И на отиване и на връщане го придружавали турски заптиета - нали бил чорбаджия. Когато се връщали минали през Каябаш. Навлезли в дъбравата. Величко тогава гръмнал с пушката и запял радостен, че нищо не му се е случило.

В това време наблизо бил Хаджи Димитър с част от четата си. Като чул гръм отишъл да види. Помислил че турците карат заловен българин. Обградили ги, за да могат да го освободят. Турците ги забелязали и почнали да стрелят по тях. Гръмнал и Величко и ранил Хаджи Димитър.

Хаджи Димитър се ядосал много и извикал:

- Не се гърми тъй, ами тъй! - Вдигнал пушката и убил Величко. Убили и турците. Когато отишли до тях, Хаджи Димитър познал Величко. Те се познавали още от по-рано. Дожаляло му много. Дядо Въльо Карабойчев, овчар от с. Ичера, ятак на Хаджи Димитър, разказвал, че Хаджи Димитър три месеца ходил небръснат - жалил Величко.

От там Хаджи Димитър, тежко ранен, и другарите му тръгнали за Ичера. Смятал да отиде при дядо Жечко - негов ятак. Като наближили селото Хаджи Димитър много отмалял, освободил другарите си и им казал, че като мръкне самичък ще отиде у дядо Жечкови.

От дългия път ожаднял много. Забелязал едно мокро място, взел да дълбае с ножа си и направил кладенче. Тук го намерила баба Мариница от Ичера - била излязла сутринта за единързоп дърва. Отишла при него, познала го, разбрала каква е работата и казала:

- Ти стой тука, недей ходи никъде, че могат да те уловят. Аз разбирам от рани, мога да правя хубави сладки мехлеми. Ще идвам всеки ден, ще ти нося хляб и ще те привързвам.

Тъй правила цял месец, като сутрин излизала уж за дърва с въжето. Носила му питка и мехлем под елечето си. Хранила и привързвала ранения войвода.

От тогава на това място му думат Хаджидимитрово кладенче.

3.

ЧЕТАТА НА ХАДЖИ ДИМИТЪР И СТЕФАН КАРАДЖА В С. САРЪЯР /ХАДЖИДИМИТРОВО/

Дошли от към припека - било към 9-10 часа. В местността Ана срещнали жетвари, които отивали да жънат на бея ангария в неделя. Хаджи Димитър върнал жетварите, като им казва, че днес е неделя и е грях да се работи. Като влезли в селото били разделени на две и питали за Емин бей. Четирима вземат бея и го докарват в сред село - там имало бодил. Искали да го убият, ама хората от селото казали: "По-добре убийте нас, защото вий ще си идете и турците ще ни избият." Тогаз го накарали /бея/ да си събуе гащите и да седне в бодила - туй му било наказанието.

Отишли в църквата, попът правил молебен. В църквата влизат с оръжие. В момента се кръщавало бебе и те го кръщават Димитър. Там в църквата полагат клетва.

Сред селото има една круша - и сега я има - там са седяли.

Като тръгват вземат от бея бъчва с вода и каруца с коне. С тях тръгва дядо Марин Чакъра от тук.Стигнал до село Караисен. Той тръгва с конска каруца.

След туй бея съобщил на турските власти. След малко откъм Делиасан баира идват турци с коси и въоръжени, ама не заварват четниците в селото. Не сторват нищо на местните хора защото спасили бея. Турците тръгнали след четата и ги настигнали край Караисен. Това го разказваше Цвятко Петков, който е бил очевидец.

Говори се, че знамето е осветено пред църквата.

4.

БИТКАТА
ПРИ КАНЛЪДЕРЕ /КЪРВАВ ДОЛ/

Като стигат /четата/ в Канлъдере и лягат да почиват оставят един да пази, ама и той заспива. Идва един турчин от с. Лужна /сега го няма/, който пътувал с момичето си в каруца. Момичето вижда комитите и казва на баща си. Той обръща каруцата и казва в Лужна на онбашията и са събира много армия.Отиват да ги фащат.

Комитите успели да вземат пусията на турците. Хаджи Димитър казва по вечеря: "Стефане, изтегляй момчетата към гората." Караджата е бил откъм дола. Той отива и са униса в боя. Пашата го видял като сече със сабята и казал: "Жив го искам!" Караджата съсякал една петорка, втора петорка и тогава пашата рекъл да стрелят в краката му и го раняват на четири места. И го хващат и го закарват в шатрата на пашата. Там Караджата поискал една цигара от него. Пашата го разпитва и го кара , за да не стават язък момчетата да им каже да се предадат и ще ги пощадят. Рекъл му да каже на Хаджията да предаде неговите момчета. Ама той му казал, че вече са едно и отказал.

Боят затихва и Хаджи Димитър успял да изтегли хората.

Пашата рекъл на Стефан Караджа, че не могат да съборят империята, а той му казал: "Ний излязохме да покажем на Европа как се умира за свобода."

Преспали в Лужна и на другия ден отишли в Търново. Преди туй трябвало Караджата да слези от Канлъдере /преди туй се казвало Каракъзъ кьопрюсу - Моста на черната мома/ на пътя. Ама не можел да ходи и пашата извиква един як турски войник да го занесе долу до моста и когато Караджата се качва на гърба му, казва на пашата: "Паша ефенди, доживях да възседна турски войник." И след туй го качват на каруца.

Чул съм от дядо си Симеон от с. Вишовград, който бил тогава на 16 години и е бил мобилизиран да кара вода на турците по време на сражението.

Христо Ботев

ХАДЖИ ДИМИТЪР

Жив е той, жив е! Там на Балкана,
потънал в кърви, лежи и пъшка
юнак с дълбока на гърди рана,
юнак във младост и сила мъжка.

На една страна захвърлил пушка,
на друга сабя на две строшена;
очи тъмнеят, глава се люшка,
уста проклинат цяла вселена!

Лежи юнакът, а на небето
слънцето спряно сърдито пече;
жътварка пее нейде в полето,
и кръвта още по-силно тече!

Жътва е сега... Пейте, робини,
тез тъжни песни! Грей и ти, слънце,
в таз робска земя! Ще да загине
и тоя юнак... Но млъкни, сърце!

Тоз, който падне в бой за свобода,
той не умира: него жалеят
земя и небо, звяр и природа,
и певци песни за него пеят...

Денем му сянка пази орлица
и вълк му кротко раната ближе;
над него сокол, юнашка птица,
и тя се за брат, за юнак грижи.

Настане вечер - месец изгрее,
звезди обсипят свода небесен;
гора зашуми, вятър повее, -
Балканът пее хайдушка песен!

И самодиви в бяла премяна,
чудни, прекрасни, песен поемнат, -
тихо нагазят трева зелена
и при юнакът дойдат, та седнат.

Една му с билки раната върже,
друга го пръсне с вода студена,
третя го в уста целуне бърже, -
а той я гледа - мила, засмяна!

"Кажи ми, сестро, де - Караджата?
Де е и мойта вярна дружина?
Кажи ми, пък ми вземи душата, -
аз искам сестро, тук да загина!"

И плеснат с ръце, па се прегърнат,
и с песни хвръкнат те в небесата, -
летят и пеят, дорде осъмнат,
и търсят духът на Караджата...

Но съмна вече! И на Балкана
юнакът лежи, кръвта му тече, -
вълкът му ближе лютата рана,
а слънцето пак пече ли - пече!

Елисавета Багряна

НА ГЕРОЯ

Изпълни се пророчеството свято - жив си ти -
и ще живееш винаги в сърцата млади и горещи,
с безсмъртната лъча на подвига смъртта си освeтли,
негаснещ лик, пред който всички днеска палим свещи.

Безволие когато угаси надеждния светлик
и обезвяра ни налегне като гробен камък,
пред нас възтава твоят образ - мощен и велик
в очите с повелителен и гордо-гневен пламък.

И леко дишаме и гледаме Балкана тъмносин,
и чуваме жетварките в безкрайните долини
и твърдо вярваме и знаем: няма да загине
народът, който е родил такъв герой и син!...

БЕЛЕЖКИ

Фолклорните материали са взети от подготвения за печат сборник: Блажена гора зелена. Хаджи Димитър и Стефан Караджа в българската фолклорна традиция, съст. Владимир Демирев и Николай Ников.

1. ХАДЖИ ДИМИТЪР ДИРИЛИ. Изпълнила Гана Шопова, 75 г. от гр. Котел. Записал Жечо Долчинков, 1948 г. Публ. в сбор. Да би гората думала, С., 1968, с. 182-183.

2. ПРОВИКНАЛ МИ СЕ ХАДЖИ ДИМИТЪР. Изп. Панайот Стойков от с. Младово. Записала Жечка Янакиева. Публ. пак там, с. 182.

3. ХАДЖИДИМИТРОВО КЛАДЕНЧЕ. Записана в Сливен от ученици. Исторически музей Сливен, ВА 8, а. е. 6, л. 17.

4. БЛАЖЕНА ГОРА ЗЕЛЕНА. Изп. Кънчо Жечев, 80 г. от Котел. Записал Ж. Долчинков, Публ. пак там, с. 173.

5. Изп. Мария Костадинова Андреева, р. 1916 г. в с. Славейково, Ямболко. Зап. Н. Ников, 1982.

ПРЕДАНИЯ

1. ОРИСВАНЕТО НА ХАДЖИ ДИМИТЪР. Разк. Иван Богданов, 84 г. от с. Ичера. Зап. Й. Кондузова.

2. ХАДЖИДИМИТРОВО КЛАДЕНЧЕ. Разк. Ив. Богданов. Зап. Й. Кондузова.

3. ЧЕТАТА НА ХАДЖИ ДИМИТЪР И СТЕФАН КАРАДЖА В С. САРЪЯР.Раз. Кирил Асенов и Асен Цветков. Зап. Вл. Демирев, с. Хаджидимитрово, Свищовско, 1987.

4. БИТКАТА ПРИ КАНЛЪДЕРЕ. Разк. Иван Колев Иванов, 55 г. Зап. Вл. Демирев, с. Вишовград, 1987.

Четата на Хаджи Димитър и Стефан Караджа

/СПИСЪК/

1. ХАДЖИ ДИМИТЪР ХАДЖИНИКОЛОВ АСЕНОВ. Роден в Сливен на 10.V.1840 г. Войвода. Загинал на Бузлуджа на 18.VII.1868 г.

2. СТЕФАН ТОДОРОВ КАРАДЖА. Роден на 11.V.1840 г. в с. Ичме (сега Стефан-Караджово, Боляровска община, Бургарска област/, но живял повече в гр. Тулча - Добруджа. Войвода. Пленен при четвъртото сражение и по всяка вероятност обесен на 31.VII.1868 г. в Русе.

3. АЛЕКСАНДЪР ВАСИЛЕВ ЧИТАКЛИЕВ. Роден в Плоещ, Румъния от родители сливенци. Учител. Загинал в първата битка на 7.VII.1868г.

4. АНГЕЛ ТИХОВ ОБРЕТЕНОВ. Роден в Русе през 1837 г. Занимавал се с търговия. Заловен при Кечидере и заточен в Акия. Умира в Русе на 16.IX.1894 г.

5. АНДОН ПЕНЕВ от Дряново, 29 годишен.

6. АНДРЕЙ МАРКОВ. Роден в Шумен през 1842 г. Умира след боя при Бузлуджа на 19.VII.1868 г.

7. АНТОН СТОЯНОВ от Куманово, 29 годишен.

8. АРСЕНИЙ /АРСО/ МАРТИНОВ от Велешко, Македония. Убит в първата битка на 7.VII.1868 г.

9. АТАНАС ГАНЧЕВ от Търново / Велико Търново/, 20 г.

10. АТАНАС Д. БОЗДУГАНСКИ. Роден в Русе през 1836 г. Заловен след първото сражение. Обесен в Русе на 16.VII.1868 г.

11. АТАНАС /АЧО/ ЛИЛОВ ПИПЕРКОВ от Сопот, 19 г. Откъсва се от четата в Стара планина. Спасява се в Румъния. Убит през 1877 г.

12. БОЖИЛ ДИМИТРОВ от Куманово. Ранен в IV сражение. Пленен и осъден на заточение. Умира в Акия.

13. БОЖИЛ /БОЖИН/ от Лом. Вероятно загинал на Бузлуджа.

14. ВАСИЛ ПЕНЧЕВ от Правец, 29 г. Заловен при Кечидере. Обесен на 14.VIII.1868 г. в Русе.

15. ВАСИЛ РАХНЕВ от с. Градец /Котленска община/, 39 г. Откъсва се вероятно от Бузлуджа. Стига родното село, където по-късно е временно арестуван. Умира през 1879 г.

16. ВЕЛИКО НИКОЛОВ от Котел, 21 г. Откъсва се около Чумерна и е убит.

17. ВЕЛКО КРЪСТЕВ от с. Махалата /гр. Пелово/, 23 г.

18. ГАНЧО СТОЯНОВ от Сопот, 35 г.

19. ГЕОРГИ КОЧЕВ от с. Кучково, Скопско, Македония, 21 г.

20. ГЕОРГИ КРЪСТЕВ от Куманово, 21 г.

21. ГЕОРГИ ПЕНЧЕВ от Стара Загора, 22 г.

22. ГЕОРГИ ПЕТРОВ КАВЛАКОВ от Сливен, 21 г. Участник във II легия. Заловен при четвъртото сражение. Обесен в Сливен.

23. ГЕОРГИ СТОЯНОВ от Пазарджик, 23 г.

24. х. ГЕОРГИ ХАДЖИИВАНОВ. Роден в с. Турия /община Павел баня, Хасковска обл./ през 1840 г. Живущ в Тулча и участник в Тулчанската чета 1867 г.

25. ГЕОРГИ ХРИСТОВ ПАЛЕОЛУ от Търново, 22 г.

26. ГЕОРГИ А. ЧЕРНЕВ. Роден през 1837 г. в Търново. Участник в четата на П. Хитов през 1867 г. и II легия. Убит в IV сражение на 10.VII.1868 г.

27. ГОСПОДИН КУМАНОВ от Тулча, 22 г.

28. ДИМИТЪР ИГНАТОВ МЪНЗОВ от Лясковец, 26 г. Оставен в кошара след Росица. Заловен и обесен в Търново.

29. ДИМИТЪР ИЛИЕВ от Търново, 25 г.

30. ДИМИТЪР МОМЧИЛОВ от Русе, 20 г. Заловен след първото сражение и обесен на 16 юли в Русе.

31. ДИМИТЪР НИКОЛОВ СТОЙНОВ /Заралията, Захарлията, Коджа Ибрахим/. Роден в с. Карабурун /Знаменосец, Радневска община, Хасковска обл./ през 1832/33 г. Хайдутин и участник в Белградските легии. Знаменосец на четата на Хаджи Димитър. Убит край Агликина поляна.

32. ДИМИТЪР ПОПНИКОЛОВ от Калофер, 22 г., ранѐн, оставен при IV сражение.

33. ДИМИТЪР СИРАКА от Самоков, но живеещ в Русе. Заловен след първото сражение и обесен в Свищов.

34. ДИМИТЪР СТЕФАНОВ от Калофер, 21 г.

35. ДИМИТЪР СТОЯНОВ БРАТОЕВ от с. Церова кория, Търновска община, 30 г. Вероятно загинал на Бузлуджа.

36. х. ДИМИТЪР ХАДЖИАТАНАСОВ от Тулча, 27 г. Участник във II легия. Вероятно загинал на Бузлуджа.

37. ДИМИТЪР ЦЕНОВ от Видин, 20 г.

38. ДОБРИ ТРЪБАЧА /КЬОСЕТО/, вероятно от с. Дивдядово (сега квартал на Шумен). Загинал на Бузлуджа.

39. ДОЧО КОЛЕВ от Стара Загора, 30 г.

40. ЕРЕМИЯ /ЙЕРЕМИЯ/ ПЕТРОВ БЪЛГАРОВ. Роден през 1836/37 г. в с. Медковец (Михайловградска област). Учител и сръбски офицер. Загинал на Бузлуджа.

41. ЗЛАТИ ПЕНЕВ ОЩЕНСКИ. Роден в Трявна през 1846 г. Търговец на мебели в Румъния, Загинал при Караисен.

42. ИВАН ДРУЖАНОВ от Котел, 34 г. Може би обесен в Котел.

43. ИВАН ИВАНОВ КАЧЕТО от Търново, 26 г. Заловен след първото сражение. Обесен в Търново.

44. ИВАН ИВАНОВ ПЕЕВ (Пейов, Узуна, Дългия, Плюшко). Роден през 1841 г. в Казанлък, терзия. Заловен при Кечидере. Заточен в Акия, където умира.

45. ИВАН ПЕЕВ МАРУША от с. Правец (сега град). Заловен при Кечидере и заточен в Акия. Умира на 9.XI.1921 г.

46. ИВАН ПОПХРИСТОВ /ХРИСТОВИЧ/ РАЙЧЕВ. Роден в Габрово през 1843 г. Офицер в Русия. Секретар на четата. Отделя се след четвъртото сражение и се самоубива на 11.VII.1868 г.

47. ИВАН СИМИОНОВ СИВОВ от Котел, 20 г., овчар. Ранен във второто сражение. Заловен и обесен в Котел на 29 юли.

48. ИВАН ТОТЕВ от Казанлък, 29 г.

49. ИЛИЯ ДИМОВ от Габрово, 24 г.

50. ИЛИЯ /ЛИНКО/ ДОНЧЕВ ТОДОРОВ от с. Горна Студена /общ.

Свищов). Обесен в Свищов.

51. ИЛИЯ НИКОЛОВ от Никополско. Откъсва се след Бузлуджа и през Атон и Цариград стига Румъния.

52. ЙОНКО (НИКОЛА) БАЛКАНСКИ от с. Етърът (сега квартал на Габрово), 26 г. Търговец на кожи. Загинал вероятно при третото сражение.

53. КАЛЧО ГЕОРГИЕВ от с. Шипка (сега град), 45 г. Загинал на Бузлуджа.

54. КИРО ИЛИЕВ от с. Митиризово (Васил Левски, Карловска общ.) 28 г.

55. КОЛЬО МАРТИНОВ от Казанлък, 25 г.

56. КОСТА НИКОЛОВ ЕВТИМОВ (Наполеона). Роден в Габрово през 1834 г. Търговец, участник в хайдушки дружини, отряда на Гарибалди и Критското въстание. Загива в четвъртото сражение на 10 юли.

57. КРЪСТЬО ВЕЛЕВ от Пловдив, 26 г.

58. КРЪСТЬО МИНКОВ от с. Долно Сахране (Общ. Павел баня, Хасковска обл.), 20 г. Предал се в Габрово, заточен в Акия.

59. КУРТИ ПЕТКОВ от Видин, 27 г.

60. МАНОЛ НАКОВ от с. Долни Тодорак, Кукушко, Македония.

61. МАРИН МИНЧЕВ ЧОЧЕВ от Преслав. Заловен при Кечидере. Обесен на 14 август.

62. МАРИН НАЧЕВ от Стара Загора, 23 г.

63. МАРИН НИКОЛОВ НЕЙКОВ. Роден през 1839 г. в с. Разград махала (Разград Вълчедръмска общ.), но живущ в Свищов. Участник във II легия. Заловен при Кечидере, заточен в Акия. Умира на 8. IV. 1919 г.

64. МИНЧО ДИМИТРОВ ВЕНКОВ от Трявна, 20 г., иконописец. Загинал при Караисен.

65. МИХАИЛ ЙОРДАНОВ от Елена, 23 г.

66. НАЙДЕН ВАСИЛЕВ от Копривщица, 22 г.

67. НАЧО ДИМИТРОВ от Димотика (в Гърция), 30 г.

68. НЕНО МАРИНОВ от с. Кочмаларе (Отец-Паисиево, общ. Калояново, Пловдивска обл.), 21 г.? Овчар и гарибалдеец.

69. НЕДЯЛКО ГРИГОРОВ от Копривщица, 22 г.

70. НЕНО СПИРОВ от Воден, Македония, 19 г.

71. НИКОЛА ВЪЛЕВ. Роден през 1840 г. в Стара Загора. Служил в Казакалая. Заловен при Кечидере. Обесен на 14 август.

72. НИКОЛА ГЕОРГИЕВ от Търново, 22 г.

73. НИКОЛА ГЕОРГИЕВ КРАСНАЛИЕВ. Роден в с. Красен (общ. Иваново, Разградска обл.), но живущ в Русе, 20 г. Загива в IV сражение.

74. НИКОЛА ДОЧЕВ от Тетевен, 20 г.

75. НИКОЛА ИВАНОВ от Плилеп, Македония, 22 г. Учи в Белград. Загива на Бузлуджа.

76. НИКОЛА НЕНОВ от Плевен, 20 г.

77. НИКОЛА САВОВ от Ахърчелеби (Смолянско), 28 г.

78. НИКОЛА СТОЯНОВ от Чаиркьой (Камен, общ. Стражица), 25 г.

79. ПАНЮ ХАДЖИПЕНЕВ ТОШООЛУ от Стара Загора, 27 г. Убит във второто сражение.

80. ПЕНЧО ПОПОВ от с. Килифарево (сега град), 28 г.

81. ПЕНЧО СТАЙНОВ от Търново, 28 г.

82. ПЕНЧО СТОЯНОВ от Панагюрище. Откъсва се от Бузлуджа и през Атон и Цариград стига Румъния.

83. ПЕТКО ДИМИТРОВ от Ловеч, 30 г. Убит при Кечидере.

84. ПЕТКО ЛУКАНОВ ПЕТКОВ от Ловеч. Участвува в първите три сражения. Спасил се в Румъния.

85. ПЕТЪР КЪНЧЕВ ИВАНОВ (или Станев Кънчев). Роден през 1845 г. в Търново, златар. Откъсва се след второто сражение. Заловен в Търновските лозя и обесен.

86. ПЕТЪР ВЪЛЧЕВ от Русе, 24 г. Участник във II легия.

87. ПЕТЪР НАКОВ от Разград, 28 г.

88. ПЕТЪР СИВКОВ от Котел, 20 г.

89. ПЕТЪР СТОЯНОВ ЦОНЕВ (Царя) от с. Щцабеци, Еленска общ. . Останал жив.

90. ПЕТЪР ТИХОВ ОБРЕТЕНОВ. Роден в Русе през 1840 г. Участник във II легия. Убит в третата битка.

91. ПЕТЪР ТОДОРОВ от Сливен, 21 г. Участник в четата на П. Хитов през 1867 г. под името Димитър Тодоров, както и във II легия. Убит, вероятно преди Бузлуджа.

92. ПЪРВО ТРИФОНОВ от с. Прогорелец (Якимово, Михайловградска обл.),28 г.

93. РАЙЧО СИВКОВ от Котел, 22 г.

94. САВА ГЕНЧЕВ СИЛОВ от Стара Загора. Абаджия в Цариград. Заловен в с. Дебел дял. Обесен в Стара Загора на 31 юли.

95. САВА КЪНЧЕВ ИВАНОВ (или Станев Кънчев). Роден в Търново през 1848 г. Заловен при Кечидере. Заточен в Акия, починал през 1881 г.

96. СИМЕОН КРЪСТЕВ от Етрополе, 20 г. Търговец в Плоещ.

97. СИМЕОН МИЛКОВ СТАНЕВ от с. Белковци (общ. Елена), 22 г., но живущ в Русе. Загинал на Бузлуджа.

98. СИМЕОН РАДЕВ от с. Черна, Добруджа, 21 г. Вероятно убит при Караисен.

99. СОТИР ПЕЕВ от Велес, Македония, 25 г. Участник във II легия.

100. СПАС НЕНОВ от Копривщица, 29 г.

101. СПИРО ИВАНОВ ДЖЕРОВ от Битоля, 32 г. Участник в Критското въстание и II легия. Загинал на Бузлуджа.

102. СТАНЧО НИКОЛОВ от Казанлък, 24 г.

103. СТАНЬО СТОЯНОВ (Заяка) от Лясковец, 21 г.

104. СТЕФАН БИЛЧЕВ (Мешо, Ропо). Роден през 1840 г. в Русе.Загива след първото сражение.

105. СТЕФАН ГОСПОДИНОВ ТОПТАНДЖИЕВ (Хитрия). Роден през 1841 г. в Сливен. През 1867 г. се присъединява към четите на П. Хитов и Дядо Жельо. Загива на Бузлуджа.

106. СТЕФАН ДЯНКОВ ОРЕШКОВ. Роден през 1846 г. в с.Шипка (сега град). Отделя се след връх Шипка. Заловен и обесен в Казанлък.

107. СТЕФАН ИВАНОВ КАЛЦУН от Габрово, 28 г.

108. СТЕФАН ПАНЕВ ТОПАЛОВ от Казанлък, 28 г. Заловен в III сражение и обесен.

109. СТОЯН ПЕНЧЕВ от Габрово, 19 г. Убит при с. Кечидере (Козин дол, Сливенска общ.)

110. СТОЯН от Летница. Заловен и обесен.

111. ТОДОР ПЕТКОВ (Войводата) от Троян, 19 г. Убит при с. Кечидере (Козин дол, Сливенска общ.)

112. ТОДОР СИМЕОНОВ ТУПАНКОВ (Раховлията) от с. Галиче (Белослатинска общ.). Заловен при Кечидере, заточен.

113. ТОДОР СТОЙНОВ от Пловдив, 32 г. Обесен в Пловдив.

114. ТОДОР ХАДЖИНИКОЛОВ АСЕНОВ. Роден през 1843 г. в Сливен. Касиер на четата. Оставен в с. Дебел дял и предателски убит.

115. ТОНЧО (Дончо) СТОЯНОВ ЗАГОРОВ (Бабадаглията). Роден през 1840 г. в Стара Загора, но живущ в Бабадаг. Участник във II легия. Заловен в Сливен и заточен. Умира през 1891 г.

116. ФИЛИП ДИМИТРОВ от Куманово, 23 г.

117. ФИЛИП ПЕТРОВ от Копривщица, 27 г.

118. ХРИСТО ВЪЛЧАНОВ от Котел, 30 г.

119. ХРИСТО ГЕНЧЕВ (ПЕТРОВ) ДРЯНОВСКИ. Роден през 1839 г. в с. Ганчовец (общ. Дряново). През 1867 г. се присъединява към четата на П. Хитов. Участник във II легия. Писар на четата на Караджата. Загива във второто сражение.

120. ХРИСТО КОСТОВ АХЧИЙСКИ от Калофер, 35 г. Заловен при Кечидере и обесен на 14 август в Русе.

121. ХРИСТО МИЛЕВ ДРАГНЕВ (Енъка). Роден през 1840 г. в Каза-

нлък. Откъсва се в Стара планина. Заловен и обесен в Казанлък.

122. ХРИСТО МИТЕВ ЙОСКОВ от Калофер, 25 г.

123. ХРИСТО НИКОЛОВ МАКЕДОНСКИ. Роден на 30.VI.1835 г. в с. Горни Тодорак, Кукушко, Македония. Хайдутин и войвода. Откъсва се от Бузлуджа и през Атон и Цариград стига в Румъния. Умира на 5. VII.1916 г.

124. ХРИСТО НИКОЛОВ ПАТРЕВ. Роден на 24.XII.1848 г. в с. Шипка (сега град). Търговец - кожар и хайдутин. Отделя се след вр. Шипка Заловен и заточен в Акия, от където избягва. Участвува в Априлското въстание. Убит на 30.V.1876 г.

125. ХРИСТО СТАНЧЕВ от Шумен, 32 г.

В четата участвуват 128 души. В документи и изследвания се споменават имена на други участници,без да може напълно сигурно да се идентифицират. Да не забравяме, че Хаджи Димитър, пък и други участници са предвождали и други чети. Изброяваме имената на някои от тях, сред които вероятно се крият имената на неустановените четници.

Вестник "Дунав" от 21 юли споменава, че в Габрово е обесен Димитър Габровеца, но е вероятно той да е идентичен с Димитър Илиев от Търново (№ 29 от списъка). Според други той е от Трявна или се наричал Димитър Пронков. Същия вестник споменава за Димитър от Казанлък, обесен в Казанлък. Възможно е той да е Димитър Стефанов от Калофер (№ 34) или Димитър Попниколов от Калофер (№ 32). В една дописка от Акия от четници от четата на Караджата (останалите - Обретенов и др. са от тази чета) се споменава името на Димо Тодоров. В четата участвува Мавро от Казанлък, но според Л. Дойчев той е Кольо Мартинов от Казанлък (№ 55). В съвременен документ се споменава името на Коста Пармаков от Охрид, участник в четата на капитан Спиридон Джеров (№ 101). По семейни предания в четата участвуват Тодор Георгиев (Гюров) Начев от с. Кочмаларе (Отец-Паисиево) и Димитър Бояджитодораков от Сливен, спасил се в Румъния. Не се приема участието на Димитър Стойчев Агликин от Стара Загора.

Датите са дадени в стар стил.

КРАТКА БИБЛИОГРАФИЯ

БАКАЛОВ, Г. Очерци по българското национално-революционно движение. С, 1936, с. 7-18, 84-95.

БОБЧЕВ, И. По кървавите дири на славния подвиг. 1868. С.,1928 256 с.

БОБЧЕВ, И. Хаджи Димитър, Стефан Караджа и техните другари.Животописно-исторически очерци и характеристики. С., 1930, 63 с.

БОТЕВ, Х. Петрушан. - Дума, г. I, бр. 3, 8.VII.1871.

БОТЕВ, Х. Букурещ, 5 юлия - Знаме, г. I, бр. 21, 6.VII.1875.

БОЖАНОВ, А. Аз преведох четата на Хаджи Димитър. Спомен на Марин Чакъров. В. "Дунавско дело", бр. 28, Свищов, 19.VII.1958.

Бузлуджа. Юбилеен вестник по случай 100 г. от четата на Хаджи Димитър и Стефан Караджа, Стара Загора, VIII.1868.

БУРМОВ, А. Хаджидимитровата чета и Българското общество в Букурещ. - Отец Паисий, 1938, кн. 1, с. 26-29.

БУССЕ, Н. В. Русские газеты о чете Хаджи Димитра и Стефана Караджи. Известия на Народната библиотека "Кирил и Методий", т. IX, (XV), С., 1969, с. 71-83.

ВАСЕВ, В. Хаджи Димитър. Биографичен очерк. С., 1956, 56 с.

ВЕЛИКОВ,С. и Н.ФЕРМАНДЖИЕВ. Още за броя на участвувалите в четата на Хаджи Димитър и Стефан Караджа през 1868 г.Исторически преглед. 1867, 2, с. 82-87.

ВЪЗВЪЗОВА-КАРАТЕОДОРОВА, К. Документи от войводата Хаджи Димитър във връзка с предвожданите от него чети през 1864 и 1868 г.Известия на Държавните архиви, С., 1959, кн. 3, с. 154-162.

ВЪЗВЪЗОВА-КАРАТЕОДОРОВА, К. Сведения за четата на Хаджи Димитър и Стефан Караджа в парижките ежедневници от 1868 г. Историко-библиографско проучване. Известия на НБКМ, IX(XV), с. 129-145.

ВЕЛИКИ, К. Румъния и българското революционно движение за национално освобождение. С., 1982, с. 98-131.

ГАЛИЗОВ, Н. Четата на Хаджи Димитър и Стефан Караджа през Севлиевска околия. - Борба, бр. 91. Велико Търново, 31.VII.1958.

ГАНЧЕВ, Д. Хаджи Димитър и Стефан Караджа. Разказ. С., 1894, 40 с.

ГЕНОВ, Ц. Деветдесет години от героичния път на четата на Хаджи Димитър и Стефан Караджа.История и география,1968, 4, с. 3-11.

ДАМЯНОВ, С. Франция и българската национална революция. С., 1968, с. 112-122.

ДЕМИРЕВ, В.Историческата личност и регионалната фолклорна култура. По повод 120 г. от гибелта на Хаджи Димитър и Стефан Караджа Български фолклор, XV, 1988, 1, с. 77-83.

ДЕЧЕВ, В. Уточняване на някои данни от дейността на Панайот Житов и Хаджи Димитър. Сливенско дело, бр. 96, 13.VIII.1868.

ДИМИТРОВ, Г.Княжество България в историческо,географическо и етнографическо отношение,ч. II,Пловдив,1896,с.288-315, 326-328.

ДИМИТРОВ, Х. Войвода Хаджи Димитър. Упътване за участвуващите в конкурса за паметника му. Сливен, 1914.

ДИМИТРОВ,А. и М.ЯНАКИЕВ. Хаджи Димитър и Стефан Караджа. Известия на семинара по славянска филология, 1948, кн. 8-9,с. 549-551

ДОЙЧЕВ, Л. От Петрушан до Бузлуджа. С., 1968, 80 с.

ДОМУСЧИЕВ, Н.Стефан Караджа. Живот и дело.Ямбол, 1968, 118 с.

"Дунав", в-к, г. IV, Русе, бр. 292-293, 295-299, 301-303, 306, 309. 10.VII-18.IX.1868.

ЖЕЧЕВ, Н. Вестник "Народност" за четата на Хаджи Димитър и Стефан Караджа. Исторически преглед, 44, 10, с. 77-83.

"Дунавска зора", в-к, г. I, бр. 33-43, 50, Браила, 8.VII.-18. IX. 1868.

ЖИВКОВ, Т. И. и Ж. ЯНАКИЕВА. Да би гората думала. Хайдушки фолклор от Сливенски окръг. С., 1968, с. 173-192, 206.

История на България, т. VI, С., 1987, с. 252-262.

ЙОНКОВ, Х. Двамата офицери от четата на Хаджи Димитър и Стефан Караджа. С., 1971,

КАПИТАНОВ, Х. Отзвукът в Румъния от преминаването на четата на Хаджи Димитър и Стефан Караджа. Известия на НБКМ, IX(XV), С., 1969, с. 85-107.

КАРАВЕЛОВ, Л. Хаджи Димитър Ясенов. Драма в пет действия. Букурещ, 1872, 113 с.

КАСАБОВ, И. Моите спомени от възраждането на България с революционни идеи. С., 1905, с. 102-109.

КИНОВ, И., Щ. АТАНАСОВ, Д. ХРИСТОВ, Б. ЧОЛПАНОВ. Въоръжената борба на българския народ срещу османското господство. С.,1961, с. 191-206.

КИРОВА, М. Революционното движение в Сливен във връзка с четата на Хаджи Димитър и Стефан Караджа. Исторически преглед,44,10, 1988, с. 77-83.

КАРАСЛАВОВ, С. Хроника за Хаджи Димитър, С., 1968, 260 с. Същата е издадена на полски език през 19 г. и унгарски.

КОНДАРЕВ, Н. Васил Левски, Каравелов, Хаджи Димитър. С.,1943 с. 127-151.

МАЖДРАКОВА-ЧАВДАРОВА, О. Вестник "Дунавска зора"и новите идеи за организиране на българското революционно дело(февруари 1868 - юни 1869). Исторически преглед, 1987, 7, с. 38-58.

МАКЕДОНСКИ, Х. Записки. С. 1896, 222 с.

"Македония", в-к, г. II, бр. 33-39, 41, Цариград,13.VII-4.XI. 1868.

МАРКОВА, З. Подготовка и боен път на четата на Хаджи Димитър и Стефан Караджа. Военноисторически сборник, 1968, 3, с. 84-93.

МАРКОВА, З. По стъпките на четата на Хаджи Димитър и Стефан Караджа. С., 1968, 54 с. II изд. С., 1982, 56 с.

МАРКОВА, З. Хаджи Димитър. Будители на нацията, С., 1969, с. 128-134.

МАРКОВА, З. Хаджи Димитър, Стефан Караджа. Бележити българи, II, С., 1968, с. 309-325.

МАРКОВА, З. Четата на Хаджи Димитър и Стефан Караджа. С.,1967 157 с.

МИЛЕВ, Х. Избиването на Хаджидимитровата чета и черти от живота на въстаниците Орешков и Патрев, Пловдив, 1886, 60 с.

МОНЕДЖИКОВА, А. Четата на Хаджи Димитър и Стефан Караджа в английски дипломатически документи. Известия на Института Ботев - Левски, II, С., 1956, с. 145-183.

МУСИНСКИ, Д. Осми и девети юли (20 и 21 юли) 1868. Прослава на хайдутството, Велико Търново, 1968, с. 73-85.

"Народност", в-к, I, бр. 33-38, 41-43, 48, 50. Букурещ, 8.VII -27.X.1868, II, 2, 16.XI.1868.

НЕДЕВ, А. Хаджи Димитър. Пиеса в 6 картини. С., 1940.

НЕЙКОВ, Б. Войводата Стефан Караджа. Исторически очерк. Светлина, С., 1892, II, 11, с. 270-274; III, 1893, 1, с. 15, 16, 18.

ОБРЕТЕНОВ, Н. Спомени за българските въстания. С., 1942, с. 90-109.

ПОПОВ,В. Двамата войводи. С., 1977, 32 с.

ПОПОВ, Н. и К. ВЪЗВЪЗОВА-КАРАТЕОДОРОВА. Документи за четническото движение през 1867-68 г. Известия на НБКМ, IX(XV), С., 1969, с. 233-247.

ПОПСАВОВА, Д. Илюстративни материали за Хаджи Димитър, Стефан Караджа и предвожданата от тях чета, запазени в НБКМ. Известия на НБКМ, IX(XV), С., 1969, с. 233-247.

РЕФИК, АХМЕД. Бунтът в България през 1868 г. С., 1942.

САВИЧ, А. Българските въстаници на 1868 г. под войводството на Хаджи Димитра и Стефан Караджа. Дума, I, бр. 3-5, Браила, 8.VII -5.VIII.1871. Откъс от издадената от същия книга на румънски език.

СЕРАФИМОВ, Н. Битката при Карапановата кория. Прослава на хайдутството. Велико Търново, 1968, с. 68-72.

СИМИДОВ, Ф. Прочутият Филип Тотю войвода. Русе, 1900, с. 368-363, 487-492.

СЛАВОВ, Г. съст. Хаджи Димитър. Юбилеен сборник С., 1965, 136 с.

СТЕФАНОВ, П. Хаджи Димитър. Балада за смесен хор. Лом, 1936, 16 с.

СТОЙНОВ, И. Хаджи Димитър и неговият подвиг. Той не умира.Сливен на безсмъртните си синове. С., 1935, с. 1-78.

СТОЯНОВ, З. Четите в България на Филип Тотю, Хаджи Димитър и Стефан Караджа. С., 1984.

ТАБАКОВ, С. Опит за история на град Сливен, II. С., 1924, с. 188-215.

ТОДОРОВ-ХИНДАЛОВ, В. Въстания и народни движения в предосвободителна България според новооткрити турски официални документи.С., 1929, с. 113-157.

"Турция", в-к, г. IV, бр. 27-30. Цариград, 21.VII-24.VIII.1868.

ФЕРМАНДЖИЕВ, Н. Родови хроники. С., 1975,

ФЕРМАНДЖИЕВ,Н. Родолюбци. С., 1985, с. 157-169.

Хаджи Димитър. Юбилеен сборник. Съст. Г. Славов, С., 1965, 136

ХАДЖИЙСКИ, Д. През Караисенските лозя. Прослава на хайдутството, Велико Търново, 1968, с. 58-67.

ХИТОВ, П. Моето пътуване по Стара планина. С., 1934, с. Х, 15-37, 62-68, 102-105.

ХИТОВ, П. Как станах хайдутин. С., 1982, с. 75, 96-180, 196.

ЦВЕТКОВА, Б. Австрийският ежедневен печат от 1868 г. за четата на Хаджи Димитър и Стефан Караджа. Известия на НБКМ, IX(XV),С., 1969, с. 109-127.

ЦВЕТКОВА, Б. Френски дипломатически документи за българското националнореволюционно движение през 1867-68 г. и четата на Хаджи Димитър и Стефан Караджа. Известия на Държавните архиви, кн. 11, С., 1966, с. 145-167.

ШАРОВА, К. Привременото правителство в Балкана и комитетът в Букурещ през 1868 г. Исторически преглед, 44, 9, С., 1988, с.19-40.

ШАРОВА, К. Четата на Хаджи Димитър и Стефан Караджа в историята на българското революционно движение. - Четата на Хаджи Димитър и Стефан Караджа. Чуждестранни документи. С., 1988, с. 5-42.

ДРАГАНОВА, Т. За датата на преминаването на четата на Хаджи Димитър и Стефан Караджа. Прослава на хайдутството. Велико Търново, 1968, с. 48-53.

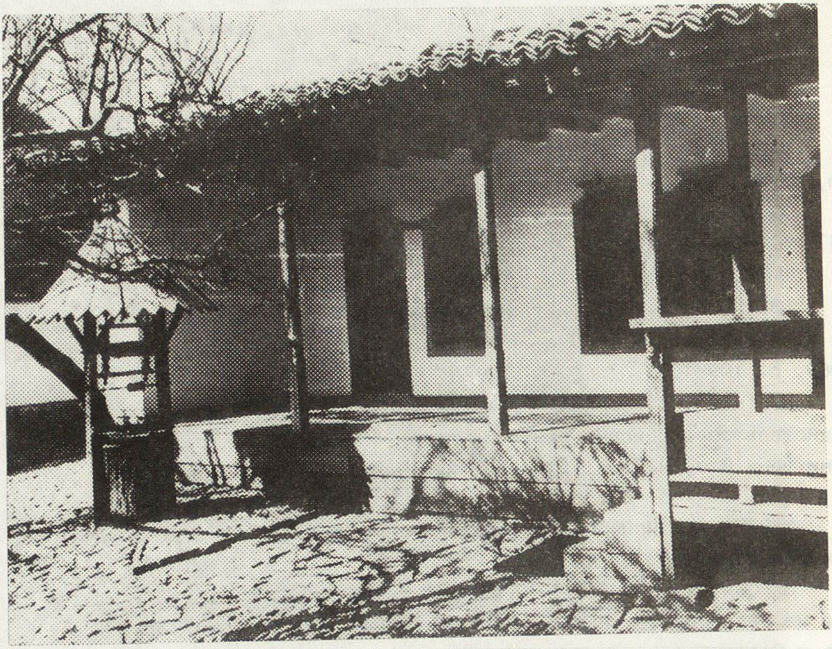

Родната къща на Хаджи Димитър.
Съвременен вид.

Хаджидимитрово кладенче край с. Ичера.

Хаджи Димитър, 1866 г.

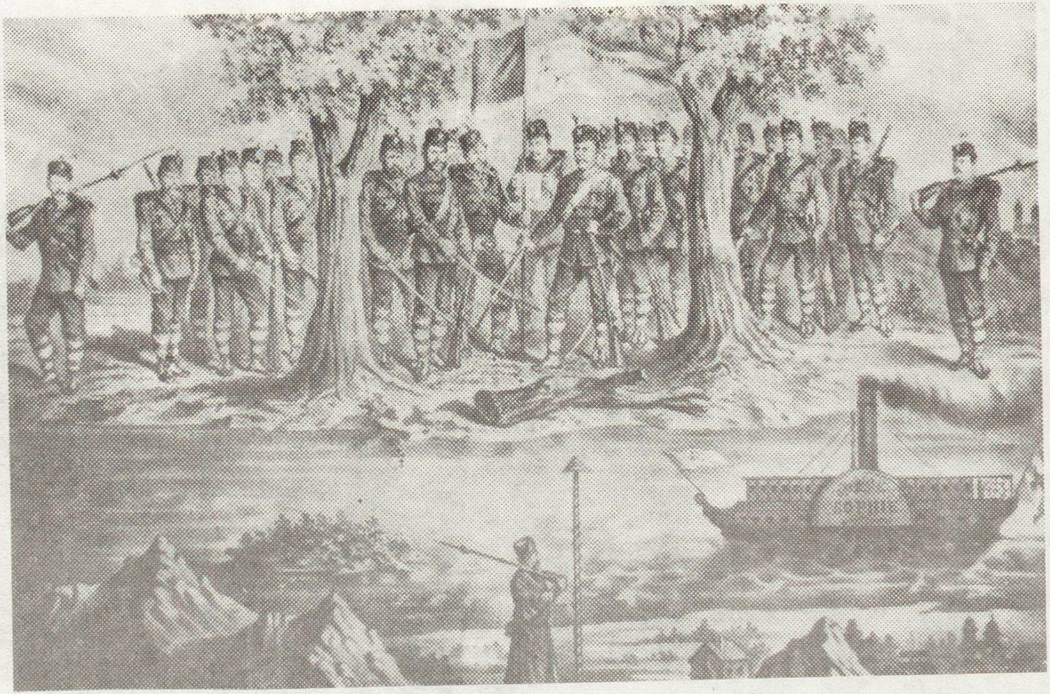

Клетвата на четата. Съвременна гравюра.

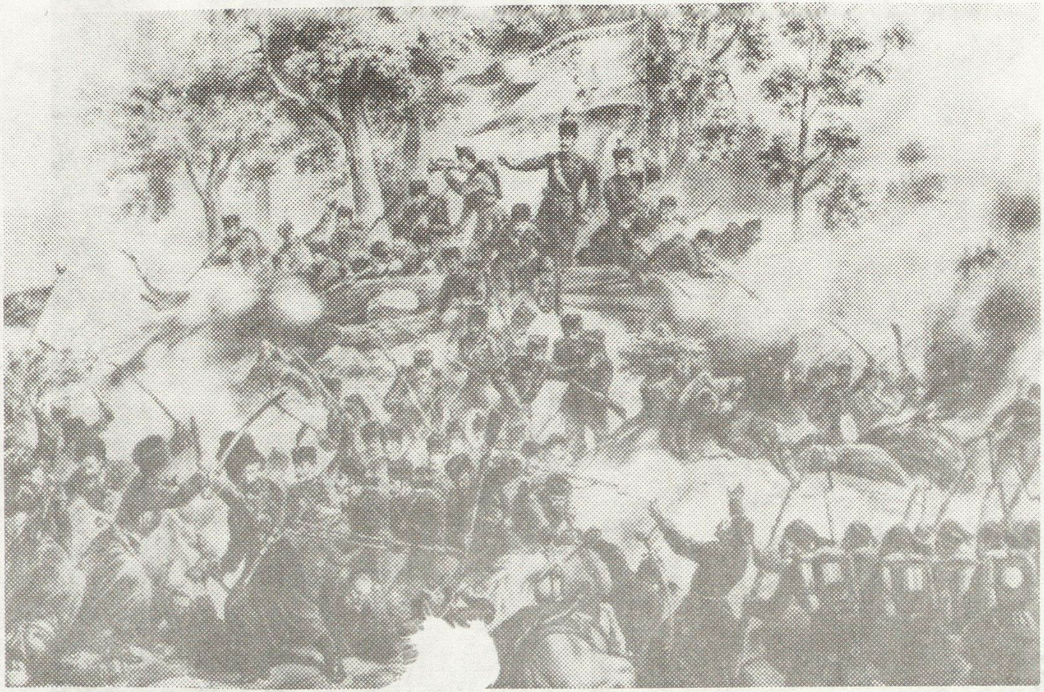

Второто сражение на четата. Съвременна гравюра.

Пътят на четата.

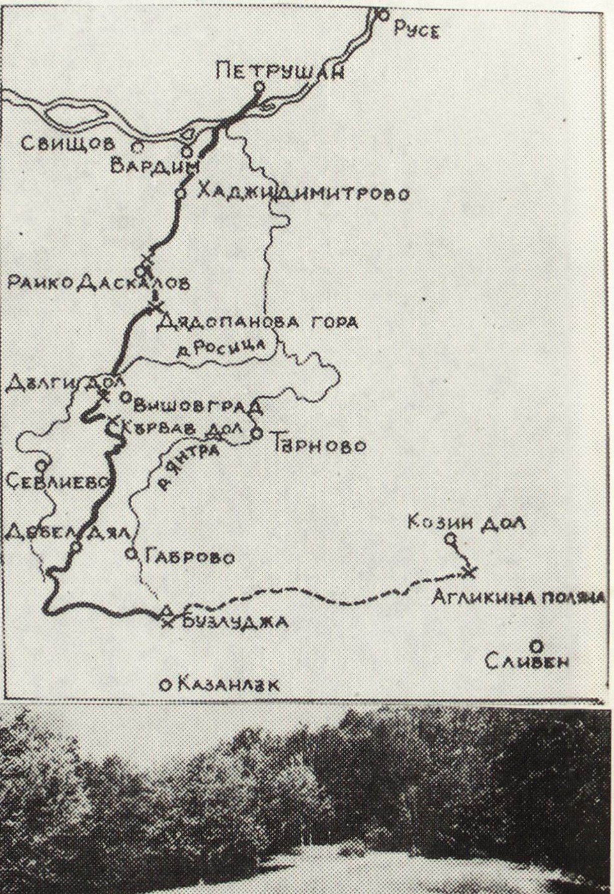
Русе
Петрушан
Свищов
Вардим
Хаджидимитрово
Райко Даскалов
Дядопанова гора
р. Росица
Дълги дол
Вишовград
Кървав дол
Търново
р. Янтра
Севлиево
Дебел дял
Габрово
Козин дол
Агликина поляна
Бузлуджа
Сливен
Казанлък

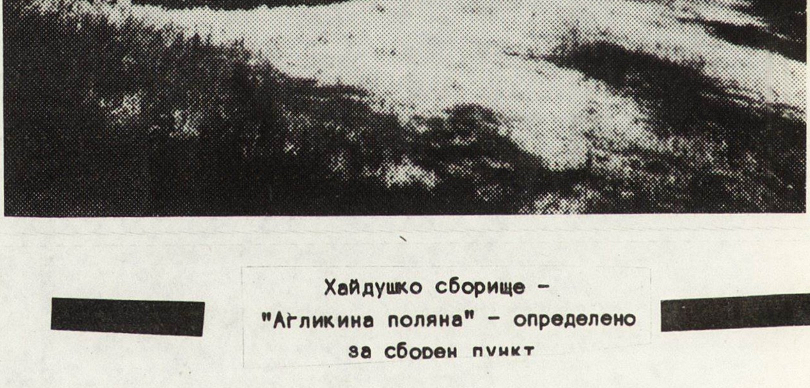

Хайдушко сборище – "Агликина поляна" – определено за сборен пункт

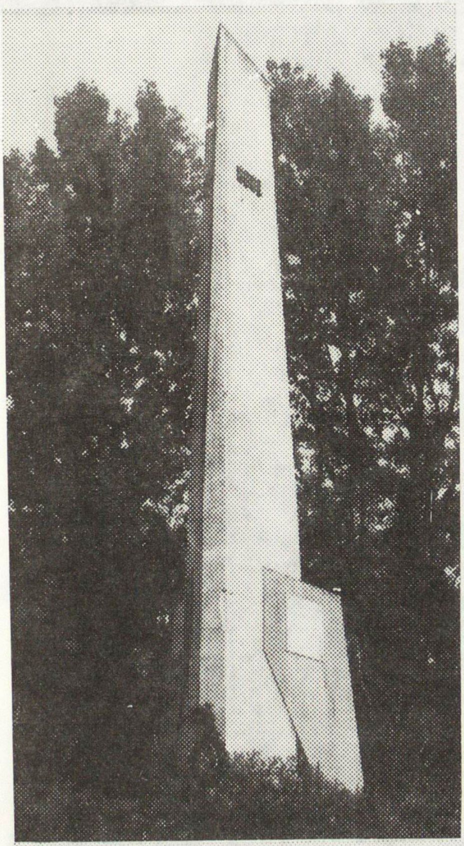

Паметникът
в м. "Янково гърло".

Партизани от отряд "Хаджи
Димитър" в Сливен на
10.IX.1944 г.

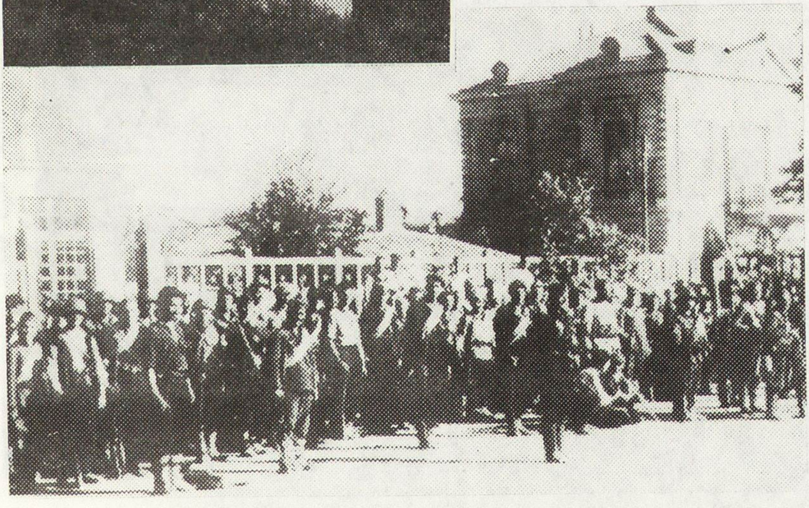

Старата круша в с. Хаджидимитрово.

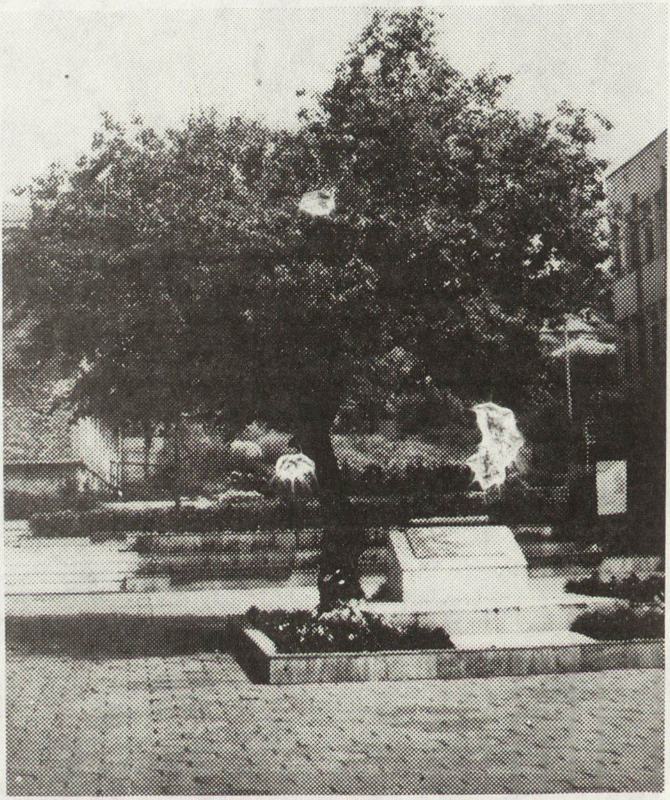

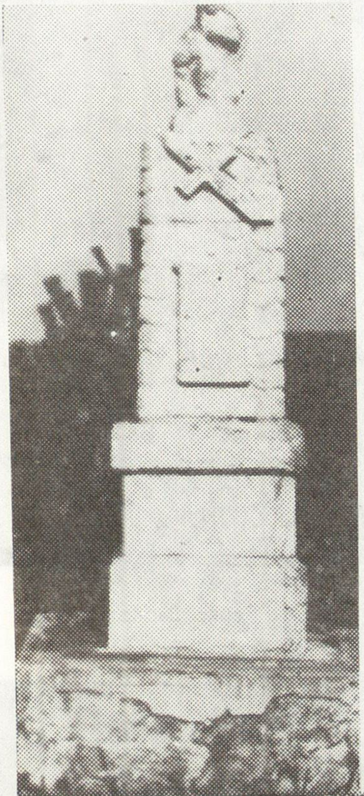

Старият паметник в лозята край с. Райко Даскалово.

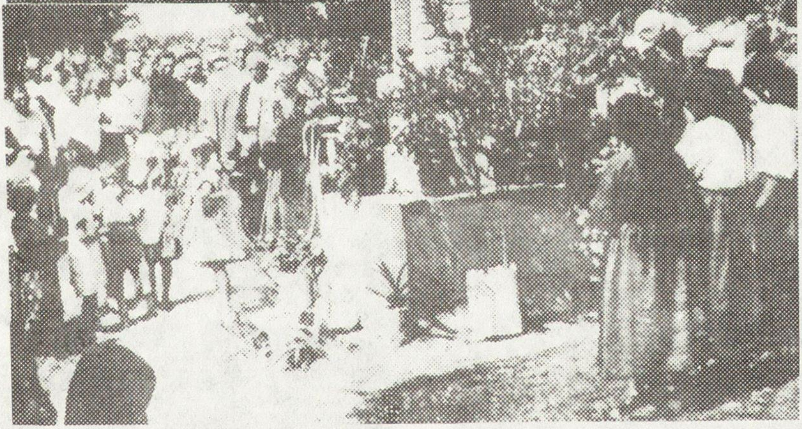

Откриване на стария паметник в лозята край с. Карайсен (Райко Даскалово) на 17.VII.1938 г.

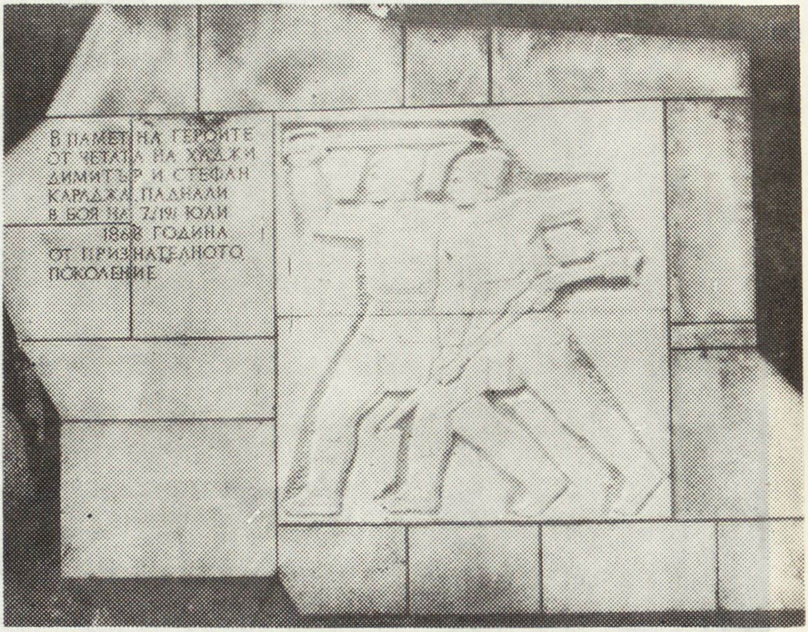
В ПАМЕТ НА ГЕРОИТЕ
ОТ ЧЕТАТА НА ХАДЖИ
ДИМИТЪР И СТЕФАН
КАРАДЖА ПАДНАЛИ
В БОЯ НА 7/19 ЮЛИ
1868 ГОДИНА
ОТ ПРИЗНАТЕЛНОТО
ПОКОЛЕНИЕ

Новият паметник в лозята край с. Райко Даскалово.

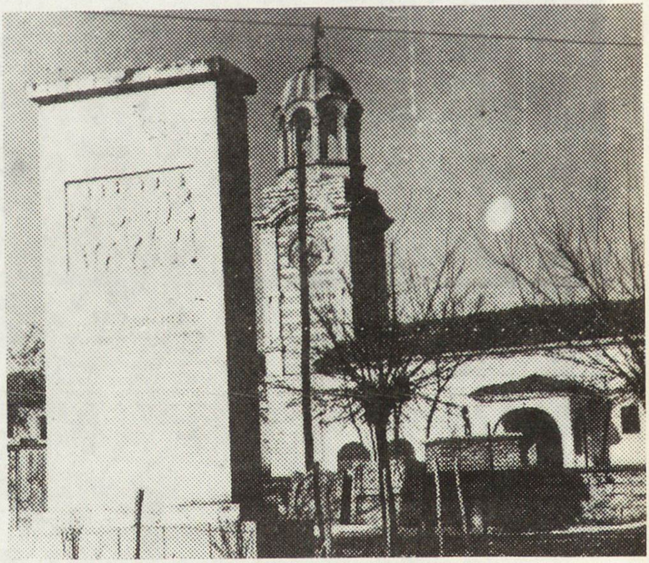

Паметникът на загиналите четници
от първото сражение в с. Райко Даскалово.

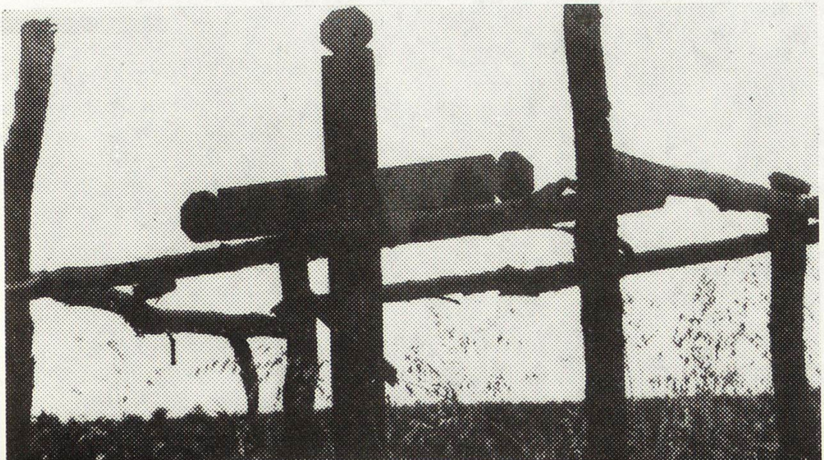

Стapият паметник
в м. Дълги дол.

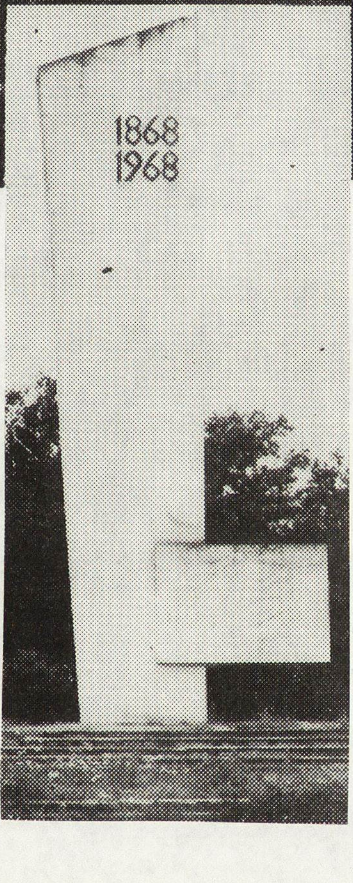

Новият паметник
в м. Дълги дол.

Старият паметник
на Тодор Асенов
край с. Дебел
дял.

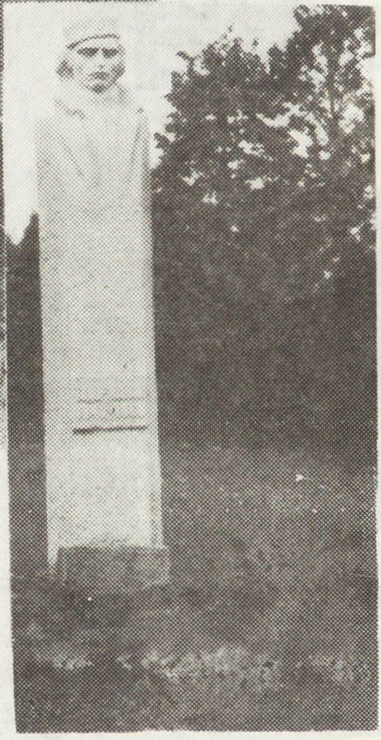

Новият паметник на Тодор Асенов
край с. Дебел дял.

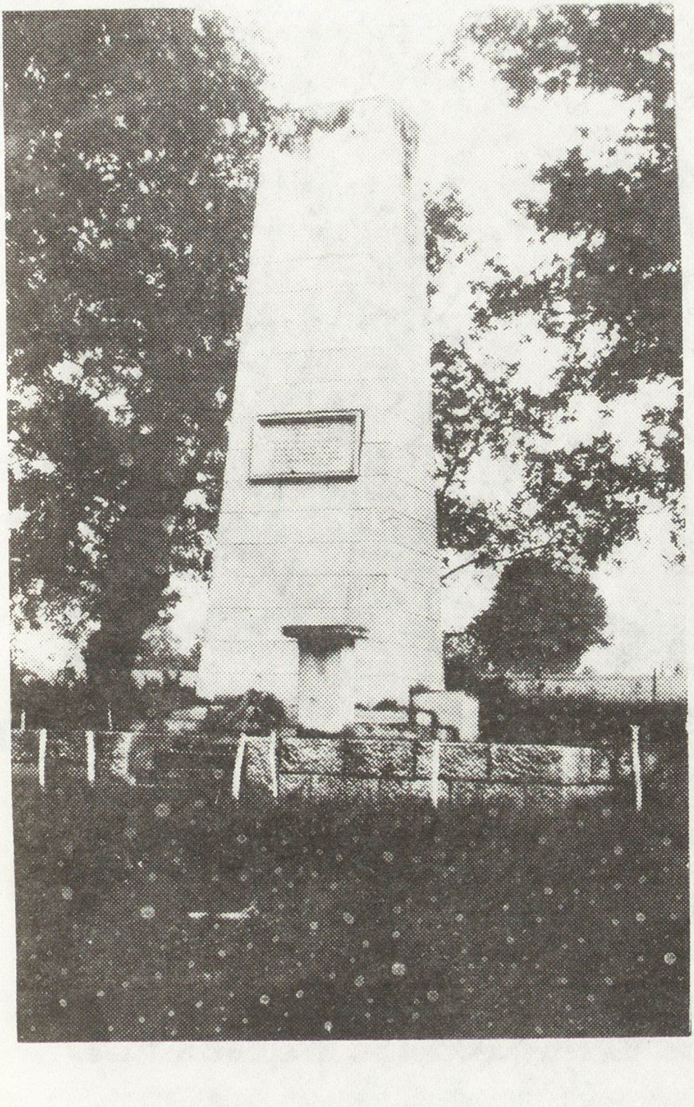

Паметникът на Дядопановата гора.

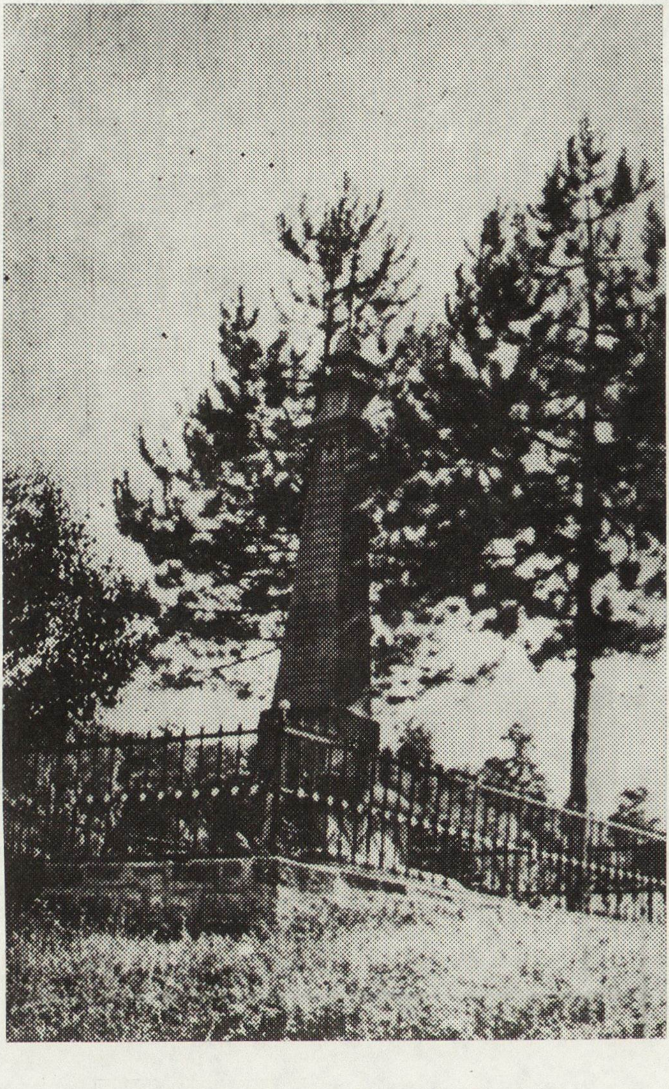

Паметникът в м. Канлъдере.

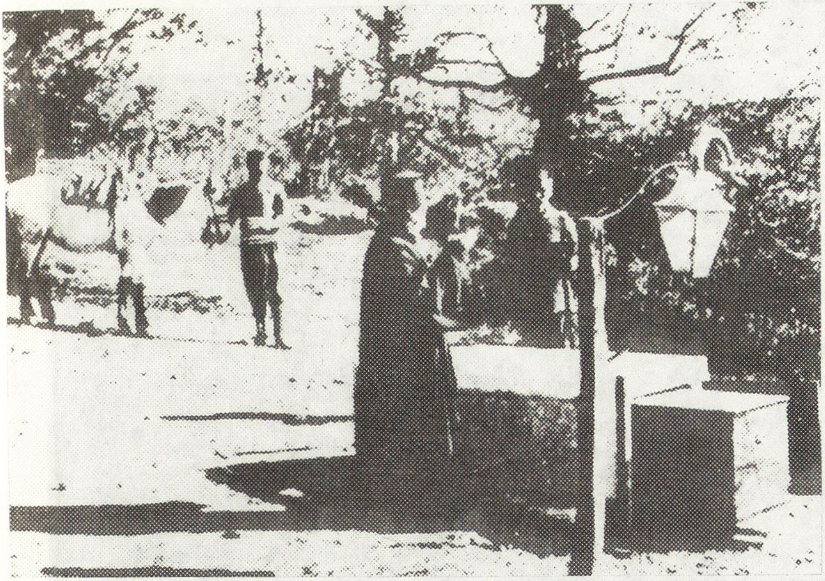

Пред старата костница на връх Бузлуджа.

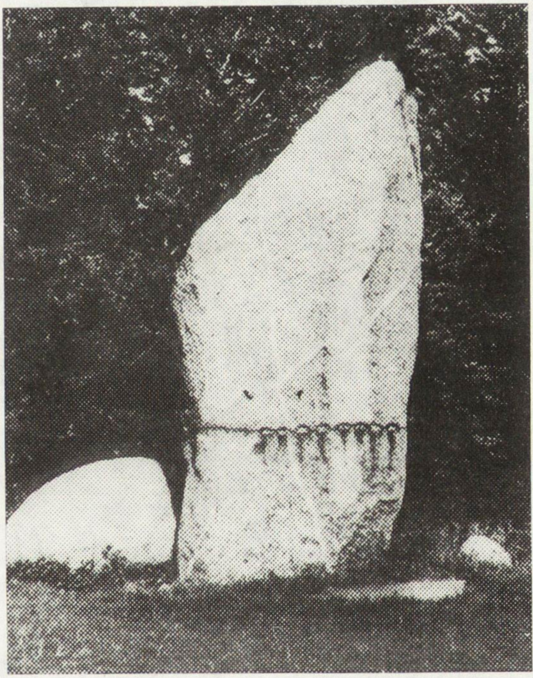

Паметникът на Агликина поляна

Паметникът на Хаджи Димитър на Бузлужда.

ХАДЖИ
ДИМИТЪРЪ
ЖИВЪ Е ТОЙ
ЖИВЪ Е ...

Паметникът на Хаджи Димитър в София.

Старият надгробен паметник на Хаджи Димитър (всъщност на неизвестен четник) в Сливен.

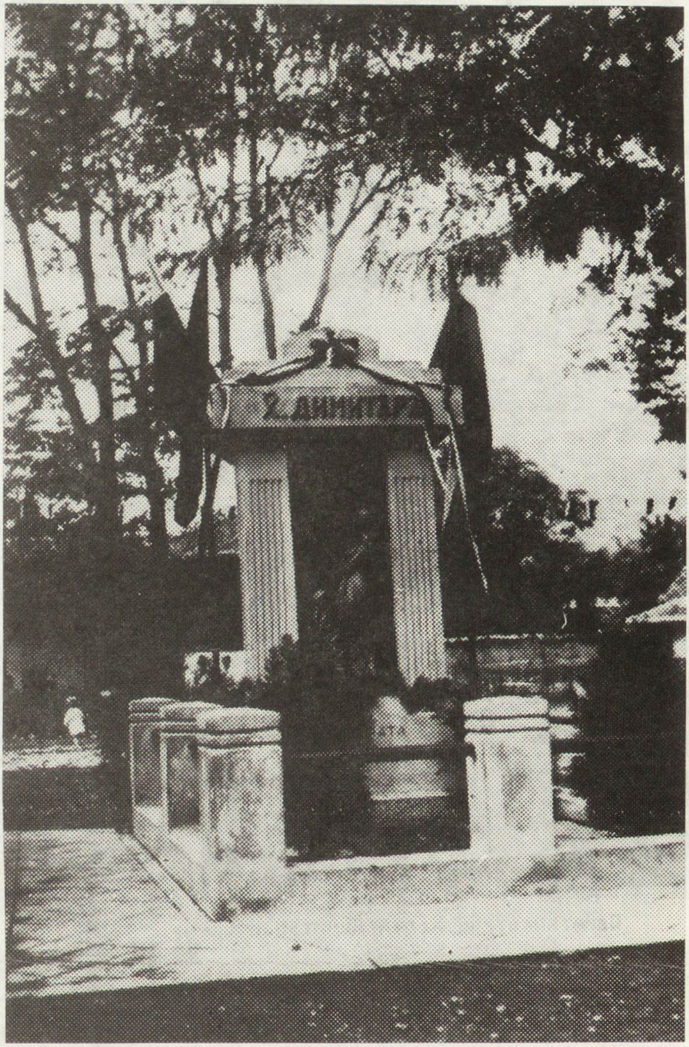

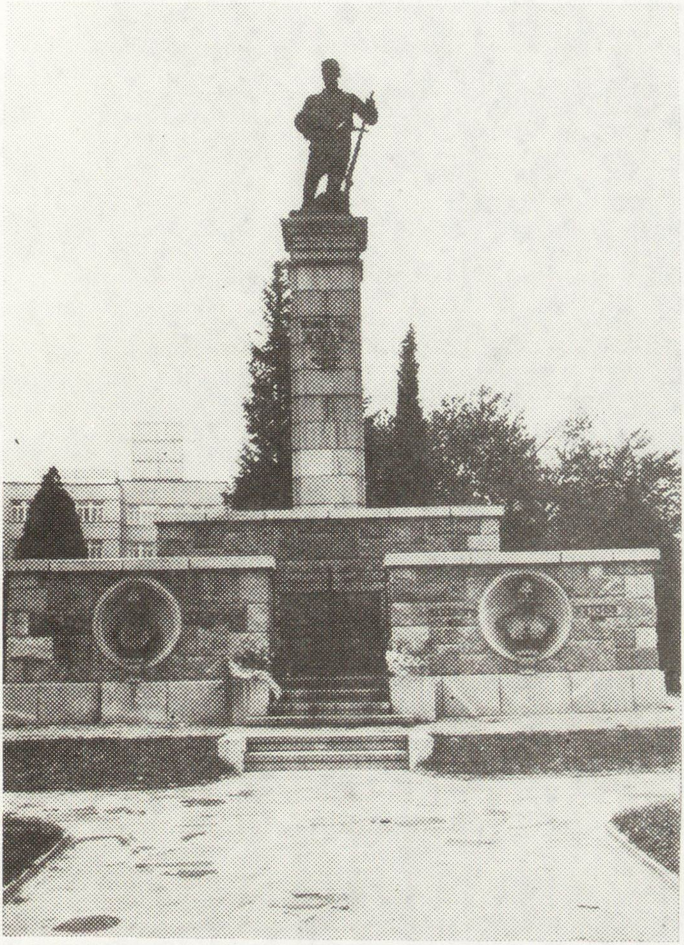

Паметникът на Хаджи Димитър в Сливен.

Съдържание

Христо БОТЕВ
ПЕТРУШАН 3

Мария КИРОВА
КЪМ БИОГРАФИЯТА НА ХАДЖИ ДИМИТЪР И СТЕФАН КАРАДЖА 7

Васил ДЕЧЕВ
ЧЕТАТА НА ХАДЖИ ДИМИТЪР И СТЕФАН КАРАДЖА 28

Владимир ДЕМИРЕВ
ВЪВ ФОЛКЛОРНАТА ТРАДИЦИЯ СЛИВЕНСКО 72

Мария ДЕЧЕВА
С ИМЕТО НА ХАДЖИ ДИМИТЪР 84

Георги КЮПЧУКОВ
ПАМЕТНИЦИ НА ПРИЗНАТЕЛНОСТТА 93

ИЗБРАНИ ДОКУМЕНТИ И МАТЕРИАЛИ 107

ИЗБРАНИ НАРОДНИ ПЕСНИ 120

ПРЕДАНИЯ ЗА ВОЕВОДАТА 125

ЧЕТАТА НА ХАДЖИ ДИМИТЪР И СТЕФАН КАРАДЖА /списък/ 134

КРАТКА БИБЛИОГРАФИЯ 141

СЪДЪРЖАНИЕ 164

Хаджи Димитър

ЮБИЛЕЕН СБОРНИК

1990 г.

Редактор
Димитър ПЕТЛЕНСКИ

Проект, макет, художествено
оформление и техническа
редакция
Димитър ЖЕЛЕВ

Художник на корицата
Марин ПОДМОЛОВ

Снимки
Тодор ДРАГАНОВ

Тираж 3000
Формат 1/16 60/84
Печатни коли 10
Издава Исторически музей - Сливен

Печатница "Иван ГРУДЕВ" - Сливен

5,00